ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης»

Τίτλος εργασίας: «Ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά από το διαζύγιο»

ΡΟΥΣΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΑΦΑΗΛ

Αριθμός Μητρώου: MYK51

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ράτσικα Νικολέτα

Ηράκλειο, Ιούνιος 2025

Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι ο συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχω αναφέρει ή παραπέμψει σε αυτήν, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε παραφρασμένες. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το συγκεκριμένο πρόγραμμα σπουδών.

Δήλωση ακαδημαϊκής ακεραιότητας

Ο Ρούσος Ιωάννης Ραφαήλ, υπογράφων φοιτητής του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης» του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με τίτλο: «Ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο» είναι στο σύνολό της προϊόν δικής μου δουλειάς και ότι όλες οι πηγές που έχουν χρησιμοποιηθεί αναφέρονται πλήρως. Επίσης, δηλώνω ότι δεν αποτελεί προϊόν οποιασδήποτε εξωτερικής μη αδειοδοτημένης βοήθειας και ότι δεν έχει υποβληθεί σε οποιοδήποτε Ίδρυμα ή Οργανισμό προς αξιολόγηση, ούτε έχει δημοσιευθεί στο παρελθόν μέρος αυτής ή στο σύνολό της.

(Υπογραφή)

_____

Ονοματεπώνυμο

Περίληψη

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τα αποτελέσματα μιας ποιοτικής έρευνας που διερεύνησε τον γονεϊκό ρόλο του πατέρα μετά από το διαζύγιο. Η συλλογή δεδομένων έγινε μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων και για την ανάλυση χρησιμοποιήθηκε θεματική ανάλυση. Η έρευνα επικεντρώθηκε σε πέντε άξονες και επιχείρησε να απαντήσει τα ερευνητικά ερωτήματα που έθεσε. Η έρευνα έδειξε ότι ο γονεϊκός ρόλος των πατέρων μετά το διαζύγιο μετασχηματίζεται βαθιά, τόσο σε συναισθηματικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Οι πατέρες επαναπροσδιορίζουν την ταυτότητά τους σε νέες συνθήκες που συχνά δεν επέλεξαν οι ίδιοι. Η απομάκρυνση από την καθημερινότητα των παιδιών τους προκαλεί συναισθήματα απώλειας και ματαίωσης, ωστόσο λειτουργεί και ως αφετηρία για ουσιαστικότερη σύνδεση. Ο περιορισμένος χρόνος ενισχύει την ανάγκη για ποιοτικές και συμβολικές στιγμές επαφής, ενώ οι πατέρες υιοθετούν ενεργό ρόλο με βάση τη φροντίδα, την τρυφερότητα και τη συναισθηματική διαθεσιμότητα. Παράλληλα, έρχονται αντιμέτωποι με θεσμικά και κοινωνικά εμπόδια, όπως περιοριστικές νομικές ρυθμίσεις και δυσλειτουργικές σχέσεις με τις πρώην συζύγους, που συχνά εμποδίζουν την άσκηση του ρόλου τους. Η συνεργασία μεταξύ πρώην συζύγων κυμαίνεται από την πλήρη αποξένωση έως τη συνειδητή συν-γονεϊκότητα, ενώ η βελτίωση της επικοινωνίας με την πάροδο του χρόνου αναδεικνύεται ως κρίσιμος παράγοντας. Συνολικά, οι αφηγήσεις των πατέρων καταγράφουν μια διαρκή προσπάθεια προσαρμογής και επιβεβαίωσης του πατρικού τους ρόλου, με στόχο τη διατήρηση ενός σταθερού και υποστηρικτικού δεσμού με τα παιδιά τους. Η μελέτη, παρά τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται, ανέδειξε πτυχές του γονεϊκού ρόλου και έδωσε φωνή σε διαζευγμένους πατέρες να εκφράσουν τους φόβους και τις ανησυχίες τους για τον ρόλο τους στη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε μετά το διαζύγιο και μπορεί να αποτελέσει χρήσιμο οδηγό σε μελλοντική έρευνα.

Λέξεις κλειδιά: οικογένεια, διαζύγιο, γονεϊκός ρόλος, ποιοτική μελέτη.

Abstract

This paper presents the results of a qualitative study that investigated the parental role of fathers after divorce. Data were collected through semi-structured interviews and thematic analysis was used for the analysis. The study focused on five axes and attempted to answer the research questions it posed. The study showed that the parental role of fathers after divorce is profoundly transformed, both emotionally and practically. Fathers redefine their identity in new circumstances that they often did not choose themselves. The distance from their children's daily lives causes feelings of loss and frustration, but it also serves as a starting point for a more meaningful connection. Limited time reinforces the need for quality and symbolic moments of contact, while fathers take on an active role based on care, tenderness, and emotional availability. At the same time, they face institutional and social barriers, such as restrictive legal regulations and dysfunctional relationships with their ex-wives, which often prevent them from fulfilling their role. Cooperation between ex-spouses ranges from complete alienation to conscious co-parenting, while improving communication over time emerges as a critical factor. Overall, the fathers' narratives record a constant effort to adapt and affirm their paternal role, with the aim of maintaining a stable and supportive bond with their children. Despite its limitations, the study highlighted aspects of the parental role and gave divorced fathers a voice to express their fears and concerns about their role in the new situation that arose after the divorce and may serve as a useful guide for future research.

Keywords: family, divorce, parental role, qualitative study.

Ευχαριστίες

Θέλω να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες σε όλους του πατέρες που με εμπιστεύτηκαν και συμμετείχαν στις ερευνητικές συνεντεύξεις, καταθέτοντας τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τις ανησυχίες τους. Θέλω, επίσης, να ευχαριστήσω όλες τις καθηγήτριες και όλους τους καθηγητές του Μεταπτυχιακού Προγράμματος και ιδιαίτερα την καθηγήτρια και επόπτριά μου κ. Νικολέτα Ράτσικα για την απρόσκοπτη συνεργασία μας σε όλα τα στάδια της εργασίας, από την αρχική ιδέα και διαμόρφωση των ερευνητικών ερωτημάτων έως το τελικό στάδιο των επισημάνσεων και διορθώσεων, για την αμεσότητα και την εμπιστοσύνη της.

Περιεχόμενα

Υπεύθυνη Δήλωση 2

Δήλωση ακαδημαϊκής ακεραιότητας 2

Περίληψη 3

Abstract 4

Ευχαριστίες 5

Εισαγωγή 8

Το γενικό σκεπτικό της μελέτης 8

Η αξία της μελέτης 9

Σκοπός της μελέτης 10

Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων ή υποθέσεων. 10

Η δομή της μελέτης 11

Μέρος Α. 12

1. Θεωρητικές προσεγγίσεις. 12

1.1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις: 12

1.1.2. Μοντέλα προσαρμογής στο διαζύγιο 17

1.1.3. Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. 21

1.2. Θεωρίες πατρικού ρόλου. 23

1.3. Ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις. 26

1.4. Νομοθετικό πλαίσιο: 30

1.5. Η Πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας στην υποστήριξη του πατρικού γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο. Η παρέμβαση σε καταστάσεις κρίσης. 34

Μέρος Β. 36

Εμπειρική μελέτη 36

2. Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας. 36

2.1. Ο ερευνητικός σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα 36

2.3. Το εργαλείο της συλλογής των πρωτογενών δεδομένων 37

2.5. Δείγμα της έρευνας – Δημογραφικά χαρακτηριστικά 39

2.6. Διεξαγωγή της έρευνας 40
2.7. Διαδικασία ελέγχου της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας 41
2.8. Ανάλυση των δεδομένων 41
3. Δυσκολίες για την πραγματοποίηση της μελέτης και ενέργειες για την άρση των δυσκολιών 43
3.1. Πρόσβαση σε Συμμετέχοντες 43
3.2. Συναισθήματα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων 43
3.3. Δεοντολογικοί προβληματισμοί 44
3.4. Περιορισμένος Χρόνος 45
3.5 Ηθικά ζητήματα και διαχείριση 45
4. Αποτελέσματα 46
4.1. Θεματικές ενότητες 47
4.2. Ευρήματα - Αποτελέσματα της παρούσας μελέτης 76
Μέρος Γ 82
5.1. Τελική συζήτηση 82
5.2. Περιορισμοί της έρευνας 92
5.3. Προτάσεις για μελλοντική διερεύνηση 92
5.4. Αντί επιλόγου 93
Βιβλιογραφία. 99
Παράρτημα 107

Εισαγωγή

Το γενικό σκεπτικό της μελέτης

«Το πρόβλημα με το είναι κάποιος γονιός είναι ότι, όταν πια αποκτήσεις εμπειρία, έχεις πλέον μείνει χωρίς δουλειά» (Efron & Rowe, 1987). Ο ρόλος του γονέα είναι ο πιο δύσκολος και απαιτητικός ρόλος που καλείται κανείς να εκπληρώσει. Ο ρόλος αυτός απαιτεί ικανότητες και δεξιότητες που δεν είναι ενστικτώδεις αλλά καλλιεργούνται και αναπτύσσονται. Η Κοινωνική Εργασία πιστεύει ότι η προαγωγή της ευημερίας των παιδιών είναι θεμελιώδης στόχος και ένας κοινωνικός λειτουργός μπορεί να ενισχύσει και να συντελέσει στην εκμάθηση δεξιοτήτων, υποστηρίζοντας ουσιαστικά τους γονείς που χωρίς εκπαίδευση και υποστήριξη καλούνται να ανταποκριθούν στις προσδοκίες που η κοινωνία αναμένει από αυτούς. Όπως επισημαίνει ο Collins et al. (2017, σ. 6) «ιστορικά, η κοινωνία έχει καθιερώσει την υπόθεση ότι το μεγάλωμα των παιδιών είναι κάτι ενστικτώδες, συμβάλλοντας στην πεποίθηση ότι οι γονείς πρέπει να μεγαλώνουν τα παιδιά τους χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις και ότι η υποστήριξη είναι απαραίτητη μόνο για τους κακούς, αποτυχημένους ή ανεπαρκείς γονείς», ενοχοποιώντας έτσι τους γονείς και στιγματίζοντας την αναζήτηση βοήθειας. Πολλές φορές, όμως, η οικογένεια διέρχεται κρίση με το διαζύγιο να αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά γεγονότα που μπορεί να την υποθάλψει. Ο Parad (1966, σ. 24) ορίζει την κρίση «ως ανατροπή μιας σταθερής κατάστασης». Μια σταθερή κατάσταση, η ομοιόσταση, αποτελεί την απαραίτητη συνθήκη για την ικανοποίηση των βασικών λειτουργιών ενός ατόμου ή της οικογένειας, ομοιόσταση που μπορεί να διατηρηθεί μέσα από προσαρμογές, αναθεώρηση ρόλων και επίλυση προβλημάτων. Ο ίδιος ο Parad συμπληρώνει τον ορισμό της κρίσης σε επίπεδο συστημάτων (Parad & Parad, 1999, σ. 38) «ως ένα διαπροσωπικό ή ομαδικό και ταυτόχρονα ατομικό φαινόμενο». Όταν το σύστημα βρίσκεται σε κρίση, αλλάζει ριζικά στη δομή και στη λειτουργία του με το στοιχείο που το διακρίνει να είναι το χάος, που συνεπάγεται οξεία θλίψη και οδύνη για τα εμπλεκόμενα μέλη του (O'Hagan, 1986, σ. 61). Η εργασία εστιάζει στον πατέρα μετά από το διαζύγιο, στις ψυχολογικές επιπτώσεις που του προκαλεί, στις αντικειμενικές δυσκολίες που προκύπτουν καθώς σκιαγραφεί και τις αναζητήσεις του γονεϊκού ρόλου που καλείται να διαχειριστεί. Η διπλωματική εργασία με τίτλο «Ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο» εξετάζει μια από τις πιο κρίσιμες και συναισθηματικά φορτισμένες πτυχές της οικογενειακής ζωής. Το διαζύγιο αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο με αυξανόμενη συχνότητα, που επηρεάζει βαθιά τις οικογενειακές δομές και τους γονεϊκούς ρόλους. Μεταξύ των σημαντικών αλλαγών που φέρνει το διαζύγιο, κρίσιμος είναι ο ρόλος των γονέων για την ανάπτυξη και την ευημερία των παιδιών.

Η έρευνα αυτή φιλοδοξεί να συμβάλλει στην κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι πατέρες μετά το διαζύγιο, όσον αφορά τον γονεϊκό τους ρόλο και εξετάζει τις συνέπειες που αυτές οι προκλήσεις έχουν στη σχέση τους με τα παιδιά τους. Επίσης, εξερευνά τους τρόπους με τους οποίους οι πατέρες μπορούν να διατηρήσουν ή και να ενισχύσουν τον ρόλο τους παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

Η προσφορά της έρευνας στην κοινωνική ανάπτυξη είναι πολλαπλή. Αναδεικνύει τις ανάγκες και τις δυσκολίες των πατέρων μετά το διαζύγιο, προτείνοντας ενδεχόμενες παρεμβάσεις κοινωνικής εργασίας και πολιτικές που μπορούν να υποστηρίξουν τους πατέρες και τις οικογένειές τους, συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία πιο ισορροπημένων οικογενειακών σχέσεων και στην ενίσχυση της ψυχικής υγείας των παιδιών.

Η αξία της μελέτης

Το θέμα της πατρικής γονεϊκότητας δεν έχει τύχει της ερευνητικής προσοχής που αναλογεί στη σημασία και πολυπλοκότητά του, ιδίως σε σύγκριση με το πλήθος των μελετών που αφορούν τη μητρότητα. Η μέχρι τώρα σχετική βιβλιογραφία παραμένει αποσπασματική, με περιορισμένες εμπειρικές προσεγγίσεις και συχνά διαμορφωμένη μέσα από στερεοτυπικά φίλτρα. Η παρούσα μελέτη έρχεται να καλύψει αυτό το κενό, προσφέροντας μια αναλυτική επισκόπηση της υπάρχουσας έρευνας και συμβάλλοντας στην εμβάθυνση της κατανόησης της πατρότητας. Παράλληλα, επιδιώκει να δώσει φωνή στα ίδια τα κοινωνικά υποκείμενα, αναδεικνύοντας τις εμπειρίες, τις προσδοκίες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πατέρες στο πλαίσιο της γονεϊκότητας. Με αυτόν τον τρόπο, η μελέτη φιλοδοξεί να εμπλουτίσει τον επιστημονικό διάλογο και να προωθήσει μια πιο ισόρροπη και περιεκτική θεώρηση της γονεϊκής εμπλοκής.

Μέχρι σήμερα σε επίπεδο ΜΔΕ και Δ.Δ έχει μελετηθεί επαρκώς το αποτύπωμα του διαζυγίου στη γυναίκα και την μητρική γονεϊκότητα. (Βλ. σχετικά Κυρμιζάκη, 2020, Τζωρτζή 2019). Η πλειονότητα των ερευνών επικεντρώνεται στη θέση της γυναίκας μετά το διαζύγιο, ίσως γιατί η γυναίκα θεωρείται πιο ευάλωτη και πιο αδύναμη οικονομικά και κοινωνικά ή ίσως επειδή κατά κανόνα είναι εκείνη που αναλαμβάνει την καθημερινή φροντίδα των παιδιών μετά το διαζύγιο. Οι συνέπειες του διαζυγίου στον πατέρα δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, ο οποίος πέρα από τις συναισθηματικές συνέπειες έχει να αντιμετωπίσει και την αίσθηση της απώλειας του γονεϊκού του ρόλου, αφού παρά το ότι ο νομοθέτης προκρίνει την κοινή επιμέλεια των παιδιών, στην πράξη η μητέρα αναλαμβάνει το μεγαλύτερο μερίδιο της φροντίδας των παιδιών. Η εργασία φιλοδοξεί να φωτίσει τις πτυχές της πατρικής γονεϊκότητας μετά το διαζύγιο.

Σκοπός της μελέτης

Ο σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνήσει τον γονεϊκό ρόλο του πατέρα μετά το διαζύγιο, εστιάζοντας στις προκλήσεις, τις αλλαγές και τις προσαρμογές που απαιτούνται για τη διατήρηση μιας υγιούς σχέσης με τα παιδιά. Το διαζύγιο συχνά αναδιαμορφώνει τις οικογενειακές δομές και δημιουργεί νέα δεδομένα στις σχέσεις μεταξύ γονέων και παιδιών. Ειδικότερα, η εργασία αυτή επιχειρεί να κατανοήσει πώς ο πατέρας προσαρμόζεται στη νέα του πραγματικότητα, πώς επηρεάζεται η επικοινωνία και η συναισθηματική σύνδεση με τα παιδιά του, καθώς και ποιες στρατηγικές ακολουθεί, για να διατηρήσει τον γονεϊκό του ρόλο ενεργό.

Η έρευνα επιδιώκει να αναδείξει τις εμπειρίες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πατέρες μετά το διαζύγιο, προκειμένου να προσδιορίσει τις ανάγκες τους και να προτείνει αποτελεσματικές παρεμβάσεις που θα ενισχύσουν τη θέση τους ως γονείς. Επιπλέον, η μελέτη στοχεύει στην ανάδειξη των κοινωνικών, ψυχολογικών και νομικών παραγόντων που επηρεάζουν τη δυναμική της πατρικής γονεϊκότητας μετά το διαζύγιο, με σκοπό να προταθούν στρατηγικές υποστήριξης που θα συμβάλλουν στη βελτίωση των οικογενειακών σχέσεων και την προώθηση της ευημερίας των παιδιών. Η έρευνα ευελπιστεί να προσφέρει στην πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας για την υποστήριξη των πατέρων στον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο.

Διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων ή υποθέσεων.

Μια σειρά από ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις αναδύονται στον σχεδιασμό της εργασίας. Από το πλήθος των ερωτημάτων η παρούσα μελέτη θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα παρακάτω:

1. Πώς μεταβάλλεται ο ρόλος του πατέρα ως γονέα μετά το διαζύγιο;

2. Ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πατέρες στην προσπάθειά τους να ασκήσουν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο;

3. Πώς επηρεάζει το διαζύγιο την ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα σε σχέση με τον γονεϊκό του ρόλο;

4. Ποια υποστήριξη χρειάζονται οι πατέρες, για να διατηρήσουν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο και πώς αυτή μπορεί να ενισχυθεί;

Η δομή της μελέτης

Η εργασία δομείται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στον θεσμό του γάμου και του διαζυγίου και αποσαφηνίζει βασικές έννοιες της μελέτης, όπως ο γονεϊκός ρόλος. Στην συνέχεια παρουσιάζονται οι πιο βασικές θεωρίες που οριοθετούν τον ρόλο του πατέρα πριν και μετά το διαζύγιο και περιγράφονται οι ψυχολογικές και κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου στον πατρικό ρόλο. Στο κεφάλαιο για το νομοθετικό πλαίσιο γίνεται αναφορά στους νόμους που σχετίζονται με την πατρότητα και την επιμέλεια παιδιών μετά το διαζύγιο.

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στο θεωρητικό πλαίσιο και στη μεθοδολογία της έρευνας, καθώς και στη μέθοδο ανάλυσης και επεξεργασίας των δεδομένων. Επίσης, γίνεται αναφορά στο δείγμα της έρευνας και περιγράφεται ο τρόπος αλλά και οι δυσκολίες της συνέντευξης.

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας, τα συμπεράσματα που προέκυψαν και επιχειρείται η σύγκρισή τους σε σχέση με ευρήματα συναφών ερευνών.

Μέρος Α.

1. Θεωρητικές προσεγγίσεις.

1.1. Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις:

Η απάντηση στο φαινομενικά εύκολο ερώτημα «τι είναι οικογένεια;» προκαλεί αμηχανία, καθώς στην προσπάθεια ορισμού της οικογένειας υπεισέρχονται πολλές παράμετροι. Η περιπλοκότητα της απάντησης του ερωτήματος οφείλεται στην διαρκή μεταβολή της φύσης των κοινωνικών σχέσεων. Η δυσκολία μεγαλώνει καθώς εμπεριέχει έντονο συναισθηματικό φορτίο και πολιτικά κατασκευασμένες δομές (Collins et al., 2017, σ. 33). Οι οικογενειακές αξίες στις οποίες στηρίζονται οι οικογένειες, για να λειτουργήσουν, είναι στην πραγματικότητα κοινωνικές, θρησκευτικές ή πολιτισμικές αξίες και σε καμία περίπτωση δεν είναι καθολικές, παγκόσμιες και διαχρονικές. Ένας κοινωνικός λειτουργός, αν θέλει να απαντήσει στο ερώτημα, οφείλει καταρχάς να αποβάλει την προσωπική του εμπειρία και τις πεποιθήσεις του, που μπορεί να του περιορίσουν την οπτική του και να αντιληφθεί ότι πρέπει να περιλάβει πολλές διαφορετικές δομές της οικογένειας, να αποδεχθεί την πολυμορφία της και να γνωρίζει τις πολυδιάστατες λειτουργίες της.

Σκοπός της οικογένειας είναι να προάγει την ευημερία των μελών της και την ευημερία της κοινωνίας (Collins et al., 2017, σ. 37). Εξασφαλίζει ένα σταθερό πλαίσιο, για να αναπτύξουν τα παιδιά απαραίτητες δεξιότητες για την ένταξή τους στην κοινωνία, παρέχει προστασία και καλύπτει σωματικές και ψυχικές ανάγκες των μελών της. Βέβαια, από την εποχή που η κοινωνική λειτουργός Satir (1967) προσδιόρισε επτά λειτουργίες της οικογένειας έως σήμερα, έχει μεσολαβήσει ένα διάστημα που πολλές από αυτές είναι αναχρονιστικές και ξεπερασμένες. Όμως, παρά τις διαφοροποιήσεις και τις αλλαγές που ως θεσμός έχει υποστεί, παρά την απώλεια λειτουργιών που σύγχρονοι εξειδικευμένοι φορείς παρέχουν, όλοι οι μελετητές αναγνωρίζουν ότι η οικογένεια εξακολουθεί να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών και είναι αναντικατάστατη στη συναισθηματική και ψυχολογική στήριξη των μελών της.

Στην πορεία του θεσμού της οικογένειας, τα σχήματα που έχει λάβει είναι ποικίλα. Μια διαφοροποίηση είναι ανάμεσα σε *πολυγαμικές* και *μονογαμικές* οικογένειες. Οι πολυγαμικές, σύμφωνα με τον Τσαούση (2006) απαρτίζονται από δύο ή περισσότερες παράλληλες οικογένειες που συνδέονται μεταξύ τους με πολλαπλούς γάμους, τουλάχιστον ενός από τους συζύγους. Οι μονογαμικές έχουν στη βάση τους ένα ζεύγος συζύγων. Οι μορφές που έχουν είναι πολλές. Σύζυγοι που συμβιώνουν χωρίς παιδιά, πυρηνική οικογένεια, εκτεταμένη,

μονογονεϊκή (λόγω χηρείας ή διαζυγίου). Ο Collins (2017) υποστηρίζει ότι «ανεξάρτητα από την πολιτισμική ομάδα ή την κοινωνική και οικονομική κατάσταση, οι οικογένειες περιλαμβάνουν ένα μεγάλο εύρος δομών» (Collins et al., 2017, σ. 40-42). Για τις ανάγκες και τους στόχους της εργασίας η παρουσίαση θα περιοριστεί στις δομές που περιλαμβάνουν παιδιά.

Οικογένεια προσανατολισμού ή καταγωγής είναι η οικογένεια που το άτομο γεννήθηκε. Είναι, βέβαια, πιθανόν σε περίπτωση υιοθεσίας ένα παιδί να προέρχεται από δύο οικογένειες. Οικογένεια καταγωγής είναι «η ζωντανή μονάδα στην οποία ένα άτομο έχει τις σωματικές, ψυχικές και συναισθηματικές ρίζες του» (Hovestadt et al., 1985). Ο*ικογένεια γέννησης* αποτελεί ένα ζευγάρι που έχει αποκτήσει παιδί ή παιδιά. Το ζευγάρι μπορεί να είναι ομόφυλο ή ετερόφυλο και το παιδί μπορεί να έρθει στη ζωή με ερωτική επαφή ή με εξωσωματική γονιμοποίηση ή με παρένθετη μητέρα. Η *εκτεταμένη οικογένεια* έχει το χαρακτηριστικό να αποτελείται από περισσότερα του ενός οικογενειακά συστήματα, με πιο συνηθισμένη μορφή να ζουν μαζί με το βασικό ζευγάρι οι γονείς του ενός. Σύμφωνα με τον Τσαούση (2006), έχει ως πυρήνα της μια συζυγική οικογένεια και στενούς συγγενείς των συζύγων. Η *μικτή οικογένεια* αποτελείται από μια νέα σύνθεση οικογένειας όπου το ζευγάρι έχει παιδί ή παιδιά από προηγούμενο γάμο ή σχέση και δεν αποκλείεται να αποκτήσουν μαζί και άλλα παιδιά. Αποτελεί μια δομή οικογένειας η οποία είναι πολύ διαδεδομένη στην εποχή μας, καθώς μεγάλο ποσοστό ανθρώπων που έχουν πάρει διαζύγιο, παντρεύονται και δημιουργούν νέα οικογένεια. Η *θετή οικογένεια* αναλαμβάνει την ηθική ευθύνη και τη νομική δέσμευση να μεγαλώσει παιδιά που έχουν γεννηθεί από άλλους γονείς. Η διαδικασία της υιοθεσίας δεν είναι εύκολη. Στις μέρες μας, οι νόμοι που ορίζουν την υιοθεσία δεν είναι κοινοί σε παγκόσμιο επίπεδο και σε πολλές χώρες θρησκευτικές, κοινωνικές ή πολιτικές πεποιθήσεις δεν επιτρέπουν να υιοθετήσει παιδί ένας άνδρας ή μια γυναίκα εκτός γάμου ή δεν επιτρέπουν την υιοθεσία σε ομόφυλα ζευγάρια. Η *ανάδοχη οικογένεια* μεγαλώνει παιδιά που δεν είναι δικά της, για κάποιο χρονικό διάστημα. Ο τύπος της αναδοχής μπορεί να έχει επίσημη οδό αλλά υπάρχουν και ανεπίσημοι τύποι αναδοχής με φίλους ή συγγενείς. Μετά από θάνατο συζύγου, μετά από διαζύγιο, χωρισμό ή εγκατάλειψη ή ακόμα και από επιλογή, ένας γονέας, άνδρας ή γυναίκα, μεγαλώνει μόνος του ή μόνη της ένα ή περισσότερα παιδιά. Αυτή η οικογένεια ονομάζεται *μονογονεϊκή* και αποτελεί ένα οικογενειακό σύστημα με μεγάλη συχνότητα εμφάνισης στην εποχή μας.

Ανεξάρτητα όμως από τη δομή κάθε οικογένειας, η Sandra Scarr υποστηρίζει ότι «τα παιδιά ζουν σε μια ποικιλία οικογενειακών μορφών. Αναπτύσσονται φυσιολογικά σε μονογονεϊκές οικογένειες, με άγαμους γονείς, με πολλούς φροντιστές σε κοινοβιακές καταστάσεις, καθώς και σε παραδοσιακές οικογένειες με δύο γονείς. Αυτό που χρειάζονται τα παιδιά είναι αγάπη

και φροντίδα από τους ενηλίκους και όχι έναν συγκεκριμένο τύπο οικογένειας» (Collins et al., 2017, σ. 40).

Στην προσπάθεια ορισμού της έννοιας «οικογένεια», πολλοί κοινωνιολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί και συστημικοί μελετητές κατέθεσαν τη δική τους σκέψη. Ο Τσαούσης (2006) θεωρεί την οικογένεια και τη συγγένεια τούς πιο σημαντικούς θεσμούς της κοινωνίας. Η παρουσία τους είναι διαχρονική και εμφανίζονται σε όλες τις κοινωνίες αποτελώντας την κύρια μορφή οργάνωσης της ζωής του ανθρώπου. Η δομή της οικογένειας παρουσίαζε πάντα ευελιξία και προσαρμοστικότητα, προσπαθώντας με τις λειτουργίες της να εκπληρώσει τους βασικούς σκοπούς της ύπαρξής της, όπως βιολογική αναπαραγωγή, προστασία, εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση. Ο συστημικός μελετητής Murray Bowen εκλαμβάνει την οικογένεια ως ένα σύστημα. «Είναι ένα σύνολο από διαφορετικά συστήματα, ένας συνδυασμός ενός συναισθηματικού και σχεσιακού συστήματος» (1971, σ. 169).

Η Eichler (1988) ορίζει την οικογένεια «ως μια κοινωνική ομάδα που μπορεί να περιλαμβάνει ή να μην περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα παιδιά (π.χ. ζευγάρια χωρίς παιδιά), που μπορεί να έχουν ή να μην έχουν γεννηθεί στον γάμο (π.χ. υιοθετημένα παιδιά ή παιδιά ενός γονιού από προηγούμενή του σχέση). Η σχέση των ενηλίκων μπορεί να βασίζεται ή να μη βασίζεται στον γάμο (π.χ. ζευγάρια με συμβόλαιο κοινής συμβίωσης), μπορεί να διαμένουν ή να μη διαμένουν στην ίδια κατοικία (π.χ. ζευγάρια που μετακινούνται λόγω εργασίας). Οι ενήλικες μπορεί να έχουν ή να μην έχουν σεξουαλικές σχέσεις και η σχέση τους μπορεί να περιλαμβάνει ή να μην περιλαμβάνει κοινωνικά αποδεκτά συναισθήματα προς τους συζύγους, όπως αγάπη, έλξη, σεβασμό ή θαυμασμό» (Collins et al., 2017 σελ. 43).

Ο ορισμός των Elizabeth Carter και Monica McGoldrick (2005) προτείνει μια νέα θεώρηση: «Οι οικογένειες αποτελούνται από ανθρώπους που μοιράζονται μια ιστορία και ένα μέλλον. Περιλαμβάνουν το συναισθηματικό σύστημα τουλάχιστον τριών ατόμων και στις μέρες μας τέσσερις ή ακόμα και πέντε γενιές που τις συνδέουν δεσμοί αίματος, νομικοί και/ή ιστορικοί δεσμοί».

Αυτό που προκύπτει από τη σύντομη περιήγηση στις απόπειρες ορισμού της έννοιας *οικογένεια* είναι ότι είναι δύσκολη η ανάπτυξη ενός σαφούς και περιεκτικού ορισμού και ότι η πραγματικότητα που βιώνει μια οικογένεια δεν στηρίζεται σε έναν στατικό και μονοδιάστατο ορισμό (Collins et al., 2017, σ. 46). Οι σύγχρονες δομές της οικογένειας σε συνάρτηση με τον σύγχρονο τρόπο ζωής χαρακτηρίζονται από ρευστότητα αλλά έχουν κι έναν εξελικτικό χαρακτήρα που δεν μπορεί να ενταχθεί σε έναν κλειστό και ασφυκτικό ορισμό.

Πέρα όμως από την οικογένεια, ο γάμος αποτελεί έναν άλλο σημαντικό συνοδοιπόρο στην κοινωνική ζωή των ανθρώπων και καταλυτικό παράγοντα στην οργάνωση της ζωής του. Ο

Τσαούσης (2006) αναγνωρίζει δύο σημασίες στον όρο «γάμος». Καταρχάς, είναι η τελετή που ανήκει στις «διαβατήριες τελετουργίες». Οι διαβατήριες τελετές σηματοδοτούν το πέρασμα από μια κατάσταση στην άλλη, όπως στην αρχαία Ελλάδα είχαμε, για παράδειγμα, τις διαβατήριες γιορτές για την ενηλικίωση. Ο *γάμος,* ως τελετή, είναι μια επίσημη θεμελίωση του θεσμού της οικογένειας. Γάμος, επίσης, όπως επισημαίνει ο Τσαούσης, είναι ένας θεσμός που αναγνωρίζει κοινωνικά την ένωση δύο προσώπων, ετερόφυλων, έως την εποχή μας, που χαρακτηρίζεται από κάποιες ρυθμίσεις συνοίκησης, γενετήσιων σχέσεων, πρόθεσης αναπαραγωγής, οικονομικής συνεργασίας και ανάληψη υποχρεώσεων ανατροφής των παιδιών (Τσαούσης, 2006, σ. 438). Η Coontz (2008) ορίζει τον γάμο ως «μια επινόηση, ένα μόρφωμα οικογενειακής συγκρότησης, ζωτικής σημασίας, που είχε εμφανιστεί ήδη στις πρώιμες ανθρώπινες κοινωνίες». Από τις πρώτες μορφές οικογένειας και σε όλη την πορεία του ανθρώπινου πολιτισμού, ο γάμος δημιουργούσε συγγενικές σχέσεις και διεύρυνε τις εμπορικές σχέσεις, αποτελώντας έναν τρόπο δικτύωσης και συνεργασίας αλλά και μια μορφή οικονομικής και κοινωνικής επένδυσης. Ο γάμος αποτελούσε έναν θεσμό με οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά, ενώ ο έρωτας δεν αποτελούσε κριτήριο. Η επίδραση του Διαφωτισμού, όπως επισημαίνει η Coontz (2008), εμπλούτισε την ένωση με στοιχεία συντροφικότητας και αγάπης καθιστώντας την επιλογή συζύγου από έρωτα ως πολιτιστικό ιδεώδες αλλά ταυτόχρονα ο θεσμός γίνεται ευάλωτος και μετουσιώνεται σε προαιρετικό. Η αυστηρότητα στη δομή του χαλαρώνει και οι σύζυγοι αποκτούν το δικαίωμα της αναίρεσης της δέσμευσής τους και το δικαίωμα στο διαζύγιο.

Στις μέρες μας ο γάμος είναι μια σχέση στην οποία επενδύουμε συναισθηματικά με την ελπίδα να βρούμε συντροφικότητα, ασφάλεια, οικειότητα, σεξουαλική ικανοποίηση και συναισθηματική πληρότητα (Clulow, 1991, σ. 34). Όμως, «αν η ιστορία έχει να μας διδάξει κάτι, αυτό είναι ότι καμία μορφή οικογένειας δεν μπόρεσε ποτέ να ικανοποιήσει την ανθρώπινη ανάγκη για αγάπη, άνεση και ασφάλεια (Gillis, 1996, αναφέρεται στο Collins et al., 2017, σ. 46). Η Coontz (2007) πιστεύει ότι «ο γάμος ως μία σχέση μεταξύ δύο ατόμων εκλαμβάνεται σοβαρότερα και περιβάλλεται με υψηλότερες προσδοκίες από ποτέ». Ωστόσο, όπως επισημαίνει, ο θεσμός του γάμου έχει μικρότερη δύναμη στις ζωές των ανθρώπων, καθώς δεν αποτελεί πια τον βασικό μηχανισμό ρύθμισης των σχέσεων. Οι ραγδαίες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην εποχή μας έχουν επηρεάσει τόσο τις σχέσεις των ανθρώπων όσο και τους θεσμούς. Η οικογένεια, ως θεσμός, δεν μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη. Οι Μουσούρου και Στρατηγάκη, εδώ και είκοσι χρόνια (2004, σ. 66-68) υπογράμμισαν την άμβλυνση της σημασίας του θεσμού, την αλλαγή της μορφής του, την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα αλλά και τις εναλλακτικές μορφές συμβίωσης.

Ένας γάμος, όπως επισημαίνει ο Τσαούσης (2006, σ. 438) διαλύεται κυρίως με δύο τρόπους: με τον θάνατο ενός από τις/τους συζύγους και με διαζύγιο. Αν και σύμφωνα με τον Pinsof (2002) ο θάνατος ήταν ο βασικός λόγος για το τέλος ενός γάμου, ο Collins et al., (2017, σ. 47) επισημαίνουν ότι στα τέλη του 21ου αιώνα τα διαζύγια ξεπέρασαν τον θάνατο ως αιτία της διάλυσης του γάμου. Ένα διαζύγιο αποτελεί, «ένα πολιτισμικό, νομικό, γονεϊκό, συναισθηματικό και πνευματικό ζήτημα» (Murray, 2002). Διαχρονικά, το διαζύγιο είναι μια συχνή μορφή διάλυσης ενός γάμου. Αυτό που διαφέρει είναι τα ποσοστά που επηρεάζονται από νομικούς ή θρησκευτικούς παράγοντες. Η αναζήτηση των λόγων διάλυσης ενός γάμου υπερβαίνουν τους στόχους της συγκεκριμένης εργασίας αλλά επιγραμματικά μπορεί να αναφερθούν: οι αλλαγές στους ρόλους μιας γυναίκας, η χειραφέτησή της, οι αλλαγές στις πολιτισμικές αξίες, τα οικονομικά προβλήματα και οι συνεπακόλουθες συγκρούσεις αλλά και η αποσύνδεση του γάμου από την τεκνοποίηση (Μουσούρου, 2005). Βέβαια, όπως τονίζει ο Τσαούσης (2006), πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στη διάλυση του γάμου από τη διάλυση της οικογένειας. Ενώ ο νομικός δεσμός πού ενώνει δύο πρόσωπα λύνεται με τον θάνατο ή το διαζύγιο, η διάλυση της οικογένειας συνίσταται από τη χαλάρωση ή τη ρήξη των δεσμών των μελών της. Πολλές φορές, όμως, η διάλυση του γάμου συμπαρασύρει τη διάλυση της οικογένειας, καθώς η αδυναμία εύρεσης τρόπων επικοινωνίας και προσαρμογής στις νέες συνθήκες οδηγεί σε απομάκρυνση των μελών.

Η απόφαση για ένα διαζύγιο, συνήθως, δεν είναι αυθόρμητη ούτε παρορμητική. Αντίθετα, μπορεί να είναι τραυματική, χαοτική και γεμάτη αμφιθυμίες. Η διαδικασία, σύμφωνα με τη Murray (2002), περιλαμβάνει επτά στάδια: συναισθηματικό διαζύγιο, νομικό, οικονομικό, γονεϊκό, απεμπλοκή από το διαζύγιο, ψυχικό και θρησκευτικό διαζύγιο. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων το ένα άτομο που βιώνει κλιμακούμενη δυσαρέσκεια ξεκινά τη διαδικασία και καθώς απεμπλέκεται συναισθηματικά, απομακρύνεται και ανακοινώνει την απόφασή του. Τα συναισθήματα ενοχής, προδοσίας, αγανάκτησης και θυμού συνοδεύουν την ανακοίνωση και ο χωρισμός ποικίλλει από ομαλός έως καταστροφικός. Από την άλλη μεριά, ο δέκτης της ανακοίνωσης βιώνει μία τραυματική έκπληξη και αισθάνεται προδοσία, θυματοποίηση, ανασφάλεια, θυμό και άλλα έντονα συναισθήματα (Τζωρτζή, 2019).

Το διαζύγιο αποτελεί ένα πολύ σημαντικό γεγονός στη ζωή που μπορεί να προκαλέσει κρίση σε όλη την οικογένεια. Στην Κοινωνική Εργασία ως κρίση θεωρείται «μια υποκειμενική εμπειρία συναισθηματικής διαταραχής και αλλαγής αλλά και ως διαταραχή σε βασικούς κοινωνικούς θεσμούς που συνδέονται με ένα απειλητικό γεγονός» (Βεργέτη, 2009). Ο τρόπος που οι άνθρωποι βιώνουν το διαζύγιο διαφέρει σημαντικά. Τα συναισθήματα που βιώνουν είναι κοινά αλλά ο τρόπος αντίδρασης και η διαχείριση ποικίλλει. Κάποιοι άνθρωποι έχουν

μεγαλύτερο βαθμό ανθεκτικότητας και προσαρμοστικότητας. Άλλοι, δυσκολεύονται πολύ, καθώς το διαζύγιο δεν προκαλεί μόνο συναισθηματική αναστάτωση αλλά και αλλαγή του τρόπου ζωής, με απρόβλεπτες οικονομικές συνέπειες (Τζωρτζή, 2019, σ. 23).

1.1.2. Μοντέλα προσαρμογής στο διαζύγιο

Η προσαρμογή στα νέα δεδομένα είναι μια επίπονη και εξελικτική διαδικασία που επηρεάζει όλους τους τομείς της ζωής, από την καθημερινότητα έως την ταυτότητα του ατόμου. Η περίοδος αναπροσαρμογών κυμαίνεται από δύο έως πέντε χρόνια (Price & McKenry, 1988, σ. 56). Οι φάσεις της προσαρμογής είναι, σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου (1999, σ. 98), τρεις: η φάση πριν από τον χωρισμό, η φάση κατά τη διάρκεια και η φάση που ακολουθεί τον χωρισμό.

Η διαδικασία προσαρμογής στη νέα ζωή αποτέλεσε αντικείμενο πολλών μελετών και προτάθηκαν πολλά θεωρητικά μοντέλα, που ονομάζονται μοντέλα «απώλειας». Σύμφωνα με τη Βεργέτη (2009) τα πιο σημαντικά είναι του Bohannan, της Kessler και του Wiseman. Το μοντέλο προσαρμογής του Paul Bohannan (1971), όπως το αποκωδικοποιεί η Χατζηχρήστου (1999, σ. 98-99) περιγράφει τη διαδικασία ως μια πολυδιάστατη εμπειρία που εκτυλίσσεται σε έξι διακριτές αλλά αλληλένδετες φάσεις:

Συναισθηματικό διαζύγιο (Emotional Divorce): Η σταδιακή απομάκρυνση των συζύγων σε συναισθηματικό επίπεδο, που συχνά προηγείται της νομικής διάστασης. Στο στάδιο αυτό αίρεται η εμπιστοσύνη και κυριαρχεί ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση.

Νομικό διαζύγιο (Legal Divorce): Η επίσημη λήξη του γάμου μέσω της δικαστικής διαδικασίας.

Οικονομικό διαζύγιο (Economic Divorce): Η διαχείριση της οικονομικής ανεξαρτησίας, ο διαχωρισμός των περιουσιακών στοιχείων και η ρύθμιση της διατροφής των ανήλικων παιδιών.

Γονεϊκό διαζύγιο (Co-Parental Divorce): Η αναδιοργάνωση των γονεϊκών ρόλων και των ευθυνών απέναντι στα παιδιά. Συνήθως η μητέρα έχει τη φυσική επιμέλεια και ο πατέρας διατηρεί το δικαίωμα επικοινωνίας. Η άνιση ρύθμιση της φροντίδας είναι αιτία σύγκρουσης, προκαλεί συναισθηματικό πόνο και έχει μεγάλη διάρκεια.

Κοινωνικό διαζύγιο (Community Divorce): Η απομάκρυνση από τον κοινό κύκλο και η προσαρμογή στις αλλαγές των κοινωνικών σχέσεων και νέων προσώπων και δεσμών.

Ψυχικό διαζύγιο (Psychic Divorce): Η διαδικασία επαναδιαμόρφωσης της ατομικής ταυτότητας και η ψυχολογική αποδέσμευση από τον/την πρώην σύζυγο. Η φάση αυτή θεωρείται δύσκολη αλλά είναι απαραίτητη για την αυτονομία και την προσωπική εξέλιξη μετά το διαζύγιο.

Το μοντέλο του Bohannan αναδεικνύει τη δυναμική και σύνθετη φύση του διαζυγίου, δίνοντας έμφαση τόσο στις πρακτικές όσο και στις συναισθηματικές διαστάσεις του.

Το 1975 η S. Kessler (1975) πρότεινε ένα μοντέλο προσαρμογής στο διαζύγιο που εστιάζει στις ψυχοκοινωνικές διεργασίες που βιώνουν τα άτομα μετά τη διάλυση του γάμου. Σύμφωνα με την Kessler, η προσαρμογή στο διαζύγιο δεν είναι μια στιγμιαία αλλαγή αλλά μια εξελικτική διαδικασία που περιλαμβάνει διάφορα στάδια προσαρμογής. Το μοντέλο της περιγράφει την πορεία από το αρχικό σοκ και την ψυχολογική κρίση μέχρι την αποδοχή της νέας πραγματικότητας και την αναδόμηση της προσωπικής ταυτότητας. Δίνει έμφαση στην επίδραση της κοινωνικής υποστήριξης, των προσωπικών μηχανισμών αντιμετώπισης και των περιβαλλοντικών συνθηκών στην επιτυχή προσαρμογή των ατόμων στο νέο καθεστώς της ζωής τους. Κεντρική ιδέα του μοντέλου της Kessler είναι ότι η διαδικασία του διαζυγίου απαιτεί χρόνο και ότι οι άνθρωποι προσαρμόζονται με διαφορετικούς ρυθμούς, ανάλογα με τους ψυχολογικούς και κοινωνικούς τους πόρους. Συγκεκριμένα, η Kessler περιγράφει επτά στάδια προσαρμογής του ατόμου στο διαζύγιο που σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου (1991, σ. 101-103) και τη Βεργέτη (2009, σ. 58) είναι τα εξής:

Απομυθοποίηση: Στη φάση αυτή η ιδεατή, φαντασιακή εικόνα των συζύγων αποδομείται και η αποκάλυψη της πραγματικής μπορεί να οδηγήσει σε ωριμότητα ή σε συναισθηματική διάσταση.

Διάβρωση: Αναδύεται η απογοήτευση, ο θυμός και η ένταση συνοδευόμενα από ψυχικό πόνο. Το βασικό εμπόδιο στη σχέση είναι ο αρνητικός τρόπος που επιλέγουν να επικοινωνούν. Με λεκτικές επιθέσεις ή μη λεκτική επικοινωνία προκαλούν πόνο στον άλλο.

Αδιαφορία: Ο ένας από τους δύο συζύγους απομακρύνεται ψυχικά και κυριαρχεί η ένταση, η έλλειψη τρυφερότητας και η αμφιθυμία για τον γάμο. Το μέλος που έχει περισσότερο αποσυνδεθεί ψυχικά αρχίζει να σκέπτεται τη ζωή μετά τον χωρισμό.

Φυσικός χωρισμός: Αποτελεί την πιο δύσκολη και τραυματική εμπειρία του διαζυγίου. Τα αισθήματα που κυριαρχούν είναι άγχος, μοναξιά αλλά και επιθυμία για νέα ταυτότητα. Αυτή η επιθυμία δίνει στο άτομο θάρρος και δημιουργικότητα.

Θρήνος: Η συνειδητοποίηση της νέας κατάστασης και η αποδοχή της απώλειας φέρνουν στην επιφάνεια αισθήματα θυμού και ψυχικού πόνου.

Δεύτερη εφηβεία: Στη φάση αυτή το άτομο αναδιοργανώνεται, ικανοποιεί απωθημένες επιθυμίες και αναζητά τρόπους για αυτοεπιβεβαίωση.

Διερεύνηση και σκληρή προσπάθεια: Η διαδικασία ανασυγκρότησης του εαυτού είναι δύσκολη, επίπονη και χρονοβόρα. Το άτομο παίρνει τον έλεγχο αλλά και την ευθύνη της ζωής του και προσπαθεί να δημιουργήσει μια νέα σχέση.

Το μοντέλο προσαρμογής του Reva Wiseman, το 1975, περιγράφει τη διαδικασία με την οποία τα άτομα προσαρμόζονται σταδιακά στις αλλαγές που συνοδεύουν το διαζύγιο. Σύμφωνα με τη Βεργέτη (2009, σ. 56-58), η φάση αυτή καλύπτει μια χρονική περίοδο δύο ή περισσότερων χρόνων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προσαρμογή της οικογένειας στη νέα δομή, σύμφωνα με τις Carter και McGoldrick (2005, σ. 374), διαρκεί δύο έως τρία χρόνια. Ο Wiseman υποστηρίζει ότι η σταδιακή εξέλιξη περιλαμβάνει πέντε φάσεις ψυχολογικής και κοινωνικής αναδιοργάνωσης:

Άρνηση: Πριν την πυροδότηση της κρίσης από ένα γεγονός, οι σύζυγοι αρνούνται συνειδητά να αποδεχτούν τις δυσκολίες που υπάρχουν, τις υποβαθμίζουν και θεωρούν ότι μπορούν να αντεπεξέλθουν. Στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τη σχέση τους αποφεύγουν την αντιμετώπιση των προβλημάτων τα οποία τα αποδίδουν σε εξωτερικούς παράγοντες.

Απώλεια και κατάθλιψη: Η σοβαρότητα της κατάστασης είναι πια ευδιάκριτη και η συμβίωση είναι προβληματική. Ο ένας από τους δύο στο ζευγάρι αναζητά βοήθεια από κάποιον ειδικό, για να αντιμετωπίσει τα συναισθήματα ψυχικού πόνου και θλίψης αλλά και φόβου για την απώλεια του/της συντρόφου και του γάμου.

Θυμός και αμφιθυμία: Η λύση του γάμου είναι ορατή και τα συναισθήματα θλίψης δίνουν τη θέση τους στον θυμό. Ο θυμός πολλές φορές υποχωρεί από την αμφιθυμία για τη λύση του γάμου και γίνεται μια τελευταία προσπάθεια επανασύνδεσης, η οποία συνήθως είναι άκαρπη.

Επαναπροσδιορισμός τρόπου ζωής και ταυτότητα: Η μείωση της έντασης του θυμού αφήνει περιθώρια στους συζύγους να αρχίσουν να ονειρεύονται μια νέα προσωπική ζωή, για να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους τόσο προσωπικά, όσο και επαγγελματικά ή σεξουαλικά. Η αναζήτηση εφήμερων σεξουαλικών εμπειριών χωρίς συναισθηματική δέσμευση ή η αναζήτηση νέων επαγγελματικών στόχων ή σπουδών (κυρίως οι νέες γυναίκες), χαρακτηρίζει τη φάση αυτή.

Αποδοχή και επίτευξη νέου επιπέδου λειτουργικότητας: Τα αρνητικά συναισθήματα καταπραΰνονται, η αυτοεικόνα βελτιώνεται και η συναισθηματική αποδέσμευση από τον γάμο αφήνει περιθώριο στη βελτίωση της σχέσης με τον/την πρώην σύζυγο. Νέες μορφές επικοινωνίας παίρνουν τη θέση των παλιών δυσλειτουργικών και βελτιώνεται η λειτουργικότητα του γονεϊκού ρόλου. Τα άτομα τολμούν έναν νέο γάμο ή προσαρμόζονται στη ζωή μετά το διαζύγιο.

Το μοντέλο του Wiseman έθεσε τις βάσεις για την κατανόηση της δυναμικής της προσαρμογής στο διαζύγιο και χρησιμοποιήθηκε στην ψυχολογία για τη μελέτη της ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης των διαζευγμένων ατόμων. Το μοντέλο περιγράφει διάφορα στάδια προσαρμογής, ξεκινώντας από την αρχική κρίση και τη συναισθηματική αναταραχή,

περνώντας από την αναδόμηση των κοινωνικών και οικονομικών ρόλων, και καταλήγοντας στη δημιουργία μιας νέας, σταθερής ταυτότητας. Ο Wiseman τονίζει ότι η επιτυχής προσαρμογή απαιτεί χρόνο και ενεργή προσπάθεια, καθώς τα άτομα καλούνται να αντιμετωπίσουν προκλήσεις, όπως η μοναξιά, η αλλαγή κοινωνικών δικτύων και η οικονομική αυτονομία.

Με τον όρο *προσαρμογή μετά το διαζύγιο* η Χατζηχρήστου (1999, σ. 97-98) ονομάζει την «ανάπτυξη της ταυτότητας του ατόμου που δεν συνδέεται πλέον με την ιδιότητα του παντρεμένου και εστιάζεται στην εκτέλεση και στην επάρκεια των υποχρεώσεων των ρόλων του στην καθημερινή ζωή, το νοικοκυριό, στην οικογένεια και στην εργασία». Εντοπίζει, επίσης, ότι το διαζύγιο έχει παρόμοια στάδια και επιπτώσεις με αυτά που δημιουργεί ο θάνατος και έχει υποστηριχθεί ότι ο χρόνος επούλωσης από ένα διαζύγιο είναι μεγαλύτερος από τον χρόνο που απαιτείται για έναν θάνατο.

Η προσαρμογή, όμως, στη ζωή μετά το διαζύγιο δεν έχει ούτε κοινή πορεία για όλους ούτε έχει νομοτελειακή συνέπεια αλλά εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Η Τζωρτζή (2019, σ. 147-148) διακρίνει προσωπικούς αλλά και γενικότερους. Συγκεκριμένα, στην προσαρμογή εμπλέκονται *προσωπικοί παράγοντες,* όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση. Επιπρόσθετα, η ψυχική αντοχή, η αυτοεκτίμηση και η αυτοκυριαρχία επηρεάζουν τον βαθμό προσαρμογής. Οι *παράγοντες του ευρύτερου πλαισίου* επηρεάζουν, επίσης, την προσαρμογή. Τέτοιοι παράγοντες είναι η κοινωνική στήριξη και ο βαθμός κοινωνικής συμμετοχής. Η αποχή και η απομόνωση από την κοινωνική ζωή συνδέεται με τον βαθμό προσκόλλησης στον/στην πρώην σύζυγο και δεν διευκολύνει την προσαρμογή. Τέλος, οι πολιτιστικοί παράγοντες, όπως το νομικό σύστημα και οι κοινωνικές αντιλήψεις διεκδικούν τον δικό τους ρόλο στη διαδικασία προσαρμογής. Η ισχύουσα νομοθεσία μπορεί να διευκολύνει ή να καταστήσει το διαζύγιο επώδυνο και χρονοβόρο. Επίσης, σε χώρες όπου το διαζύγιο δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό η διαδικασία επιβραδύνεται. Τέλος, οι προσωπικές πεποιθήσεις αλλά και η αντίληψη του ατόμου περί κοινωνικού στιγματισμού από το διαζύγιο (Amato, 1994) δυσκολεύουν ή διευκολύνουν την προσαρμογή.

Η Βεργέτη (2009, σ. 58-60) αναλύοντας ερευνητικά πορίσματα (Price & McKenry, 1988, σ. 61-72), προσθέτει στην προσαρμογή και επιπλέον παράγοντες που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Θεωρεί ότι το φύλο, η ηλικία των συζύγων, η διάρκεια του γάμου, η ύπαρξη παιδιών αλλά και πρακτικά θέματα, όπως το νομικό σύστημα, η οικονομική κατάσταση και το δίκτυο υποστηρικτικών δομών που διαθέτει το άτομο ή η κοινότητα επηρεάζουν την αποδοχή τού διαζυγίου και τον νέο τρόπο ζωής για το άτομο και την οικογένεια.

1.1.3. Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Ο ρόλος των γονέων στην ψυχοπνευματική ανάπτυξη των παιδιών και στην ομαλή κοινωνικοποίησή τους είναι καταλυτικός, διαχρονικά αναγνωρισμένος αλλά και ανάλογος με τα κοινωνικά δεδομένα και τις συνθήκες που επικρατούν κάθε εποχή. Ιστορικά, η κύρια μέριμνα της ανατροφής των παιδιών ανήκε στη μητέρα. Αρχικά, λόγω της αναμφισβήτητης σχέσης της με τα παιδιά που γεννούσε, σε σύγκριση με την ταυτότητα του πατέρα, που δεν ήταν πάντα ευδιάκριτη. Η γυναίκα - μητέρα που δίνει ζωή αναλαμβάνει και την αποκλειστική ευθύνη της ανατροφής των παιδιών. Ο περιορισμός της γυναίκας στον γυναικωνίτη και επωμιζόμενη την εύρυθμη λειτουργία του *οίκου* της στην αρχαϊκή αλλά και στην κλασική εποχή, εξακολουθεί να δίνει τα σκήπτρα της ανατροφής στη γυναίκα. Ο πατέρας πολεμιστής, εργάτης ή πολίτης που ασχολείται με τις υποθέσεις του δήμου δεν αφιερώνει τον χρόνο του στην ανάπτυξη των παιδιών του. Οι ανάγκες για εργασία οδηγούν διαχρονικά τον άνδρα - πατέρα σε αναζήτηση πόρων εκτός σπιτιού ή ακόμα σε εκστρατείες και πολύχρονες απομακρύνσεις από την πόλη και κατά συνέπεια από τις γονεϊκές του ευθύνες. Η αγωγή των παιδιών τόσο στον Μεσαίωνα όσο και στην Αναγέννηση βαραίνει τη μητέρα, η οποία ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση της οικογένειας συνεπικουρείται από παιδαγωγούς, παραμάνες ή δούλες (Πυργιωτάκη, 1984).

Η εποχή μας, όμως, αντιδιαστέλλεται από το ιστορικό υπόβαθρο του γονεϊκού ρόλου του πατέρα. Η χειραφέτηση της γυναίκας, οι αυξημένες οικονομικές ανάγκες που οδήγησαν και τις γυναίκες στον επαγγελματικό στίβο, η απόρριψη παραδοσιακών αξιών και προκαταλήψεων για τον ρόλο της γυναίκας και η αποδόμηση πατριαρχικών προτύπων έχουν οδηγήσει τον άνδρα στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για τη δική του ουσιαστική παρουσία στην ανατροφή των παιδιών του και στην ανάληψη ουσιαστικών ευθυνών και μοίρασμα των ρόλων. Οι σύγχρονοι πατέρες μεριμνούν για την πνευματική και ψυχολογική ανάπτυξη των παιδιών τους και διεκδικούν τον χρόνο μαζί τους σε περιπτώσεις διαζυγίων ή απώλειας της επιμέλειάς τους. Όπως επισημαίνει ο Κουρκούτας (2009, σ. 68) ιδιαίτερα, μετά από τις μελέτες του Lacan για τον *συμβολικό ρόλο* του πατέρα και την *πατρική λειτουργία* (function paternalle), έγινε αντιληπτός ο ρόλος του πατέρα «ως καθοριστικός κοινωνικοποιητικός παράγοντας που εισάγει το παιδί στον συμβολικό κόσμο της γλώσσας και των κοινωνικών αναπαραστάσεων», αποδίδοντας στον πατέρα σημαντικούς ρόλους, όπως βιολογικός, συμβολικός και φαντασιακός. Επίσης, η πατρότητα και ο πατρικός ρόλος, όπως και ο πατέρας ως ψυχική οντότητα, έχουν εξελικτικό χαρακτήρα, γεγονός που σημαίνει ότι αλλάζει, εξελίσσεται και προσαρμόζεται στην αναπτυξιακή φάση τόσο του ίδιου όσο και των παιδιών που μεγαλώνει.

Αυτό σημαίνει, όπως τονίζει ο Κουρκούτας (2009, σ. 71), ότι «ο ρόλος του πατέρα μπορεί να αλλάξει με τον χρόνο και σε πολλές περιπτώσεις διευρύνεται ο τρόπος με τον οποίο ο ίδιος αντιλαμβάνεται τον ρόλο του, καθώς συνειδητοποιεί τις ευθύνες του υπό την επίδραση είτε της μητέρας είτε άλλων εξωγενών παραγόντων». Μπορεί η γυναίκα να εξακολουθεί να έχει τον πρωταρχικό ρόλο στη φροντίδα των παιδιών αλλά αναλαμβάνει αυτόν τον ρόλο όχι για λόγους βιολογικούς (Chodorow, 1978) αλλά γιατί οι γυναίκες αναλαμβάνουν τον κοινωνικό ρόλο της φροντίδας. Η Αρχοντίδου (2010, σ. 46) επισημαίνει ότι «όταν οι πατέρες αναλαμβάνουν την πρωταρχική φροντίδα του παιδιού είναι το ίδιο ικανοί και ευαίσθητοι όσο και οι μητέρες». Η παρουσία ή η απουσία του πατέρα διαχρονικά είναι πολύ σημαντική Ο ρόλος του πατέρα έχει υποστεί μεταβολές ως προς τις πράξεις που αναφέρονται στη φροντίδα των παιδιών. Οι αλλαγές είναι απότοκο της προσαρμογής του πατρικού ρόλου στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που κι αυτές δεν είναι σταθερές (Αρχοντίδου, 2010).

Ήδη από τη δεκαετία του 1970 αλλάζει η οπτική της γονικής εμπλοκής που πρωταγωνιστικό ρόλο είχε η μητέρα και εμφανίζεται ο «νέος πατέρας». Οι πατέρες αναγνωρίζονται ως ενεργητικοί και ευαίσθητοι και αναγνωρίζεται η ενεργή συμμετοχή τους στη φροντίδα των παιδιών (Lamb, 1987) . Όπως γράφει ο Pleck (1987, σ. 93) «*με τον όρο «νέος πατέρας» αρχίζει να εμφανίζεται, καθαρά, μια νέα εικόνα του πατέρα στον τύπο και στην τηλεόραση. Η εικόνα αυτή του νέου πατέρα διαφέρει από τις εικόνες πατέρων του παρελθόντος, σε αρκετά ουσιώδη χαρακτηριστικά: είναι παρών στον τοκετό, συμμετέχει στην ανατροφή των παιδιών του, όταν είναι μικρά και όχι μόνο όταν μεγαλώσουν, συμμετέχει, πραγματικά, στην καθημερινή φροντίδα των παιδιών και όχι μόνο στο παιχνίδι, ασχολείται τόσο με τις θυγατέρες του όσο και με τους γιους του»* (Pleck, 1987). Ο Lamb (1987), ο οποίος μελέτησε τους τρόπους αλλά και την ένταση της εμπλοκής του πατέρα στη σχέση με τα παιδιά του κατέληξε σε τρεις άξονες που είναι: *η ενασχόληση,* που αναφέρεται στη διάθεση του χρόνου και την αλληλεπίδραση με τα παιδιά, *η διαθεσιμότητα,* που περιλαμβάνει τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται στον ίδιο χώρο αλλά όχι με το παιδί, όμως υπάρχει δεδομένη η διάθεση και ο χρόνος να ανταποκριθεί στις ανάγκες του παιδιού και *η ευθύνη* που αναφέρεται στην ανάληψη της απόλυτης ευθύνης και όχι της υπευθυνότητας. Δηλαδή, ο πατέρας μεριμνά για την ασφάλεια του παιδιού, καλύπτει τις ανάγκες του, έχει επίγνωση των προβλημάτων του και φροντίζει για την επίλυσή τους. Είναι σαφές ότι ο τρίτος άξονας είναι πιο σημαντικός, όπως επίσης και ότι ο χρόνος που αφιερώνει ένας πατέρας δεν ορίζεται από την άμεση αλληλεπίδραση με το παιδί αλλά προσμετράται και ο χρόνος της οργάνωσης, του προγραμματισμού και της προσπάθειας εξασφάλισης της ποιότητας της ζωή του. Ο Lamb καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η πατρική εμπλοκή έχει αυξηθεί σημαντικά αλλά ταυτόχρονα, όπως επισημαίνει ο La Rossa (1988), στη σύγχρονη

εποχή οι πατέρες βιώνουν συναισθήματα ενοχής, *«γιατί αισθάνονται ανεπαρκείς να εκπληρώσουν τον πατρικό τους ρόλο»,* στοιχείο που ίσως δείχνει και τον βαθμό υπευθυνότητας και συνειδητοποίησης του σημαντικού ρόλου στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους.

Οι κοινωνικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών (αύξηση ανδρικής ανεργίας, αύξηση διαζυγίων, νέοι τύποι οικογένειας, αύξηση παιδικής εγκληματικότητας) και οι παράλληλες έρευνες με θέμα την πατρότητα αμφισβήτησαν τον παραδοσιακό έμφυλο ρόλο για τη φροντίδα των παιδιών και αναθεώρησαν τόσο τον πατρικό ρόλο όσο και τις έννοιες της «αρρενωπής φροντίδας» που περιελάμβανε δραστηριότητες έξω από το σπίτι (Αρχοντίδου, 2010, σ. 48).

Σε όλες τις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε δυτικές κοινωνίες φαίνεται ότι σε όλες τις παραμέτρους που αναζητήθηκε η εμπλοκή του πατέρα παρατηρήθηκε αύξηση του αριθμού του ανδρών που προσφέρουν τακτική φροντίδα στα παιδιά τους και αύξηση του χρόνου ενασχόλησης και διαθεσιμότητας (Αρχοντίδου, 2010, σ. 71).

Ο S. Braver, ο οποίος εντάσσεται στους ερευνητές διαζυγίων που μελετούν τους πατέρες και πώς τα έχουν καταφέρει στη διαδικασία του διαζυγίου, αμφισβητεί τα στερεότυπα για τον γονεϊκό ρόλο του πατέρα μετά το διαζύγιο. Σε έρευνες δώδεκα ετών με συνεντεύξεις διαζευγμένων οικογενειών ανέτρεψε τις στερεοτυπικές εικόνες και τους μύθους που υπήρχαν γύρω από τον ρόλο του πατέρα. Θεωρώντας ότι οι μύθοι του «κακού πατέρα» έχουν υιοθετηθεί εσφαλμένα από την κοινωνία, η οποία αναζητά έναν αποδιοπομπαίο τράγο στη διαδικασία του διαζυγίου, εντόπισε έξι μύθους και προχώρησε στην κατάρριψή τους (Braver & O'Connell, 1998). Οι μύθοι που εντόπισε είναι οι εξής:

- Οι πατέρες που δεν πληρώνουν τη διατροφή είναι πατέρες που απλώς δεν πληρώνουν τη διατροφή των παιδιών τους.
- Οι διαζευγμένοι πατέρες είναι μπαμπάδες που το σκάνε.
- Οι διαζευγμένοι πατέρες εξαθλιώνουν τις πρώην συζύγους και τα παιδιά τους.
- Οι διακανονισμοί διαζυγίων κλίνουν άδικα υπέρ των πατέρων.
- Οι διαζευγμένοι πατέρες τα βγάζουν πέρα εύκολα συναισθηματικά μετά το διαζύγιο, ενώ οι πρώην σύζυγοι και τα παιδιά τους ταλαιπωρούνται.
- Οι πατέρες προκαλούν τη διάλυση της οικογένειας, εγκαταλείποντας τις οικογένειες και τις ευθύνες τους.

1.2. Θεωρίες πατρικού ρόλου.

Η σύγχρονη οικογένεια χαρακτηρίζεται από δύο στοιχεία: την έκταση και τις ταχύτατες αλλαγές, ακόμα και στη δομή της. Τα μέλη της καλούνται να αντιμετωπίσουν ένα περιβάλλον

που διαρκώς μεταβάλλεται, τις αντιθέσεις ανάμεσα σε παραδοσιακές και νέες δομές αλλά και τις εναλλακτικές μορφές, όπως είναι η διαζευγμένη οικογένεια. Αν και όρος «διαλυμένη» οικογένεια είναι παρωχημένος και οι σύγχρονες μελετητές και κλινικοί ψυχολόγοι έχουν απορρίψει παραδοσιακές απόψεις ότι μετά το διαζύγιο η οικογένεια διαλύεται και μαζί με τον ρόλο του συζύγου τελειώνει και η σχέση πατέρα-παιδιού, η προσαρμογή στα νέα δεδομένα είναι πολύ δύσκολη. Δύσκολη είναι και η προσαρμογή και η διατήρηση του ενεργού πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο (Τζωρτζή, 2019, σ. 127). Όμως, τα παιδιά έχουν την ανάγκη και το δικαίωμα να επικοινωνούν και με τους δύο γονείς. Το ήρεμο κλίμα επικοινωνίας και συνεργασίας ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας και καθώς οι ανάγκες των παιδιών διαφοροποιούνται σε κάθε αναπτυξιακό στάδιο χρειάζονται και τους δύο γονείς τους. Η πρόσβαση όμως του ενός γονέα, συνήθως του πατέρα, επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, καθιστώντας την πατρική συμμετοχή περιορισμένη και ελλιπή. Ο Nielsen (1999) έχει εντοπίσει τέσσερις λόγους για την περιορισμένη συμμετοχή του διαζευγμένου πατέρα στην ανατροφή των παιδιών του: πιστεύει ότι η στάση της κοινωνίας για την πατρότητα υποβιβάζει την ικανότητα του πατέρα για την ανατροφή των παιδιών, η εξιδανίκευση της μητρότητας, το νομικό σύστημα της επιμέλειας και η περιστασιακή επαφή με τα παιδιά του (Nielsen, 1999). Μετά το διαζύγιο, ο πατέρας νιώθει ότι δεν είναι πλέον σημαντικός στη ζωή των παιδιών του, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου η επιμέλεια ανήκει στη μητέρα (Collins et al., 2017, σ. 174). Επιπρόσθετα, το επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα για τη συμμετοχή του στη ζωή των παιδιών, καθώς συνδέεται με τη συνειδητοποίηση της ανάγκης για ενεργή συμμετοχή αλλά και με την οικονομική του κατάσταση που επηρεάζει τη συχνότητα των επισκέψεων. Το εισόδημα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη συχνότητα των επαφών, σύμφωνα με τη Τζωρτζή (2019, σ. 128), γιατί δίνει στους πατέρες μεγαλύτερες διαπραγματευτικές ικανότητες με τις πρώην συζύγους αλλά και δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δικαστικές διαμάχες για την επιμέλεια ή ακόμα και για τη συχνότητα των επισκέψεων.

Οι πατέρες που επιδιώκουν και αγωνίζονται να διατηρήσουν μια συναισθηματική αλλά και πρακτική επαφή με τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν συχνά προκλήσεις τόσο κοινωνικές όσο και ατομικές. Η μετάβαση στη νέα κατάσταση πέρα από τις αλλαγές στον τρόπο ζωής επιφέρει αλλαγές και στη νοηματοδότηση από τον ίδιο της έννοιας της πατρότητας και της αρσενικής του ταυτότητας. Η ζωή μετά το διαζύγιο σε σχέση με την ανατροφή των παιδιών τους φέρνει μπροστά στα στερεότυπα του παραδοσιακού μοντέλου της πυρηνικής οικογένειας, που κυριαρχεί η γυναίκα και οι ίδιοι έχουν δευτερεύοντα ρόλο. Η πατρότητα, μετά το διαζύγιο, μπορεί να επιφέρει μια «κρίση ανδρισμού», καθώς γίνονται αποδέκτες μιας σειράς αμφισβητήσεων για την οικονομική τους συνεισφορά, την επικοινωνία με τις πρώην συζύγους,

τις ικανότητές τους να χειριστούν καταστάσεις, γεγονός που οδηγεί σε απομάκρυνση από τα παιδιά τους (Smyth, 2004). Οι πατέρες συνήθως δεν χάνουν μόνο το σπίτι αλλά και την καθημερινή επαφή με τα παιδιά τους, τα οποία αποτελούν μια βασική παράμετρο της κοινωνικής και συναισθηματικής ζωής, μια απώλεια που χρωματίζει αρνητικά την ταυτότητα αλλά και την αντίληψη για τον εαυτό τους και προκαλεί αίσθηση ντροπής και φόβου για την προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα (Catlett & McKenry, 2004). Ο άνδρας μέσα στον γάμο και την οικογενειακή κατοικία λειτουργεί με δυναμισμό και με την οικονομική στήριξη που προσφέρει στα παιδιά του υπηρετεί τον ανδρισμό του, γεγονός που αποτελεί ενοποιητικό στοιχείο στην ζωή του σε σχέση με την αυτοεικόνα του ως «επιτυχημένου άνδρα». Όπως επισημαίνουν όμως οι Catlett και McKenry (2004), «το σύγχρονο ιδανικό πρότυπο για την πατρότητα είναι αντιφατικό και καθώς ο άνδρας προσπαθεί να ικανοποιήσει τα ανδρικά ιδανικά βιώνει εντάσεις». Οι εντάσεις αυτές (πατέρας-πάροχος, πατέρας που ανατρέφει παιδιά) προκαλούν κρίση, μια κρίση που εντείνεται με ένα διαζύγιο. Ο Lekkas (2010) υποστηρίζει, με βάση την έρευνά του, ότι το διαζύγιο αποτελεί κομβικό μεταβατικό σημείο στη ζωή, γιατί με το διαζύγιο αμφισβητείται η ταυτότητα και η έννοια του φύλου.

Η Τζωρτζή (2019), επικαλούμενη έρευνες για τη στάση του πατέρα προς την πατρότητα και τον γονεϊκό ρόλο μετά το διαζύγιο, σε συνάρτηση με τη συχνότητα των επαφών με τα παιδιά του, επισημαίνει ότι η πατρική ταυτότητα διαμορφώνεται και από την άποψη που έχει για το πόσο η ύπαρξη ενός παιδιού τού προσφέρει ικανοποίηση και ευτυχία. Η συμμετοχή των χωρισμένων πατέρων στην ανατροφή «επηρεάζεται από τον βαθμό ικανοποίησης από τη γονεϊκή τους απόδοση και από την αντιληπτή επιρροή τους στη ζωή των παιδιών». Όταν αντιλαμβάνονται ότι ο ρόλος τους είναι αξιόλογος, τότε αυξάνεται και η συμμετοχή τους. Άρα η αντίληψη για τη γονεϊκή ταυτότητα επηρεάζει και την πατρική συμμετοχή. Το καλό κλίμα μετουσιώνεται και σε συνέπεια στην καταβολή της διατροφής. Οι συχνές επισκέψεις ευνοούν ταυτόχρονα και την επαφή με την πρώην σύζυγο και επαγωγικά φέρνουν μεγαλύτερη συμμετοχή στις αποφάσεις για τα παιδιά.

Μια άλλη οπτική της επαφής των πατέρων με τα παιδιά τους είναι αυτή που έχει δώσει τον όρο *«Disneyland dad».* Ο όρος δηλώνει ότι στο πλαίσιο των επισκέψεων ή της διαμονής των παιδιών στο σπίτι του διαζευγμένου πατέρα, δημιουργείται ένα διαρκές ευχάριστο κλίμα επίπλαστης ευφορίας, χωρίς κανόνες ή οριοθέτηση. Η στάση αυτή «εξαγοράζει» την επιθυμία των παιδιών για συχνές επισκέψεις στο νέο σπίτι του μπαμπά αλλά υπονομεύει τη γονεϊκή στάση της μητέρας.

Από την άλλη μεριά, αν μετά το διαζύγιο, νιώσουν ότι δεν έχουν σημαντικό ρόλο στην ανατροφή των παιδιών, τότε βιώνουν μια αίσθηση *απώλειας της εξουσίας* και απομακρύνονται

τόσο φυσικά όσο και οικονομικά (Braver και Griffin, 2000). Η σταδιακή αποχώρηση είναι απόρροια της *αίσθησης της ασημαντότητας* που αποκομίζουν, όταν ο ρόλος τους δεν αναγνωρίζεται και η απομάκρυνση λειτουργεί ως μηχανισμός προστασίας από αρνητικά συναισθήματα.

Ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τον γονεϊκό ρόλο του πατέρα μετά το διαζύγιο είναι η ποιότητα της σχέσης με την πρώην σύζυγό του, καθώς αυτή λειτουργεί καταλυτικά στον βαθμό συμμετοχής του πατέρα στη ζωή των παιδιών του. Μερικοί πατέρες διατηρούν τον ρόλο τους και μετά το διαζύγιο και συμμετέχουν ενεργά στη ζωή των παιδιών. Κάποιοι άλλοι διακόπτουν τον ρόλο τους μετά το διαζύγιο. Βασική αιτία αυτής της διαφοροποίησης αποτελεί το κλίμα της συνοχής της γονεϊκής σχέσης. Το εχθρικό κλίμα μετά τη λήξη του γάμου δεν ευνοεί την αρμονική συνεργασία για τα θέματα των παιδιών. Αν η σχέση είναι ομαλή, τότε είναι πιο ουσιαστική και πιο ποιοτική η σχέση πατέρα παιδιών. Βαρόμετρο αποτελεί το ποιος γονέας έχει την επιμέλεια των παιδιών. Επειδή συνήθως αυτός είναι η μητέρα, έχει μια θέση εξουσίας και υπερέχει στο επίπεδο διαμόρφωσης της προσωπικότητας των παιδιών, λόγω της καθημερινής επαφής (Braver και Griffin, 2000).

Τέλος, ένας άλλος παράγοντας που επηρεάζει τον γονεϊκό ρόλο είναι οι νέες ερωτικές σχέσεις των πρώην συζύγων. Σε περίπτωση που ο πατέρας παντρευτεί ξανά, μειώνονται οι επαφές του και επηρεάζεται η οικονομική στήριξη. Αν παντρευτεί η μητέρα, επηρεάζονται περισσότερο τα παιδιά, καθώς, όπως εξηγεί η Τζωρτζή (2019, σ. 135), μπορεί το παιδί να ταυτιστεί με τον νέο σύζυγο της μητέρας -γεγονός που αποτελεί μόνιμο άγχος για τον διαζευγμένο πατέρα- ως «εναλλακτικό» πατέρα και να μειωθεί η επαφή με τον βιολογικό πατέρα, που δεν κατοικεί μαζί.

Συμπερασματικά, ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο αναθεωρείται και επαναπροσδιορίζεται. Ένα μέρος των ανδρών παλεύοντας με στερεότυπα και αδυνατώντας να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα, χάνει την επαφή με τα παιδιά του, ενώ άλλοι άνδρες αρνούνται να δεχθούν έναν περιορισμένο ρόλο του πατέρα «επισκέπτη» και δεν συμβιβάζονται με την πατρική απεμπλοκή. Ένα διαζύγιο δεν αποκόπτει μόνο τον συζυγικό δεσμό αλλά θέτει σε κίνδυνο και τις σχέσεις πατέρα - παιδιών.

1.3. Ψυχολογικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις.

Η Florence Kaslow (Kaslow, 2013) δίνει φωνή στις εμπειρίες και τις ανησυχίες των διαζευγμένων πατέρων, καθώς, όπως γράφει χαρακτηριστικά ο G. Finley «όποιος μελετήσει τη βιβλιογραφία για το διαζύγιο θα διαπιστώσει ότι η πλειοψηφία των βιβλίων και των ερευνών επικεντρώνεται στις ανησυχίες των μητέρων μετά το διαζύγιο, ενώ έχει αρχίσει να εμφανίζεται

αυξανόμενη βιβλιογραφία που δίνει φωνή στα παιδιά του διαζυγίου» (Finley, 2013). Ο ρόλος του πατέρα και η ψυχολογική του κατάσταση μετά το διαζύγιο δεν έχει μελετηθεί όσο αντίστοιχα ο ρόλος της μητέρας. «Ενώ έχουν δημοσιευτεί εκατοντάδες έρευνες σχετικά με την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά και στις μητέρες, πολύ λίγο έχει μελετηθεί η ποιότητα ζωής και οι ψυχολογικές συνέπειες του χωρισμού στον πατέρα» (Papanis και συν. 2015). Όπως επισημαίνουν, η πορεία της ζωής μετά το διαζύγιο και η αλληλεπίδρασή του με την πρώην σύζυγο και τα παιδιά δεν έχουν μελετηθεί ποτέ στην Ελλάδα. Στο εξωτερικό οι περισσότερες έρευνες (Shapiro & Lambert, 1999) με ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις έχουν ως ομάδα στόχο τα παιδιά και τις πρώην συζύγους και ελάχιστες εστιάζουν στον πατέρα. Στις μελέτες αυτές οι πατέρες περιγράφουν αισθήματα ενοχής, άγχους, κατάθλιψης ή ακόμα και πένθους, κυρίως λόγω της πραγματικής απώλειας της επαφής με τα παιδιά τους ή την αγωνία και τον φόβο της απώλειας. Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται αν η πρώην σύζυγος συνάψει σχέση με άλλον σύντροφο. Έτσι ο ρόλος περιορίζεται πολλές φορές σε οικονομική συνεισφορά κι όχι ουσιαστική επαφή. Σύμφωνα με τα στοιχεία από τις ίδιες έρευνες, στους χωρισμένους πατέρες εντείνεται το συναίσθημα της υποτίμησης του ρόλου τους, ιδιαίτερα αν η σύζυγος επιδιώκει μια τέτοια υποτίμηση με απώτερο στόχο τον υπερτονισμό της δικής της συνεισφοράς στην ανατροφή των παιδιών ή την εξασφάλιση ενός «συμμάχου» στη σύγκρουση με τον πρώην σύντροφο. Ο χρόνος που έχει στη διάθεσή της μια μητέρα σε σχέση με τον διαθέσιμο χρόνο του πατέρα, της δίνει τη δυνατότητα να παρουσιάσει μια εικόνα «καλής μητέρας» εμφανίζοντας ανεκτική ή υπερπροστατευτική συμπεριφορά. Αν, επίσης, όπως τονίζει η Τζωρτζή (2019, σ.107), οι γονείς εμπλέξουν τα παιδιά στις γονεϊκές τους συγκρούσεις, οι δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών στη νέα πραγματικότητα θα είναι μεγάλες με πολύ αρνητικές επιπτώσεις, τέτοιες που τα παιδιά αυτά να αποκαλούνται ως «παιδιά του Αρμαγεδδώνα».

Μια άλλη σοβαρή πτυχή των επιπτώσεων του διαζυγίου στους άνδρες που επηρεάζει καταλυτικά και τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο είναι η δυσκολία να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και την αγωνία τους, γιατί, πιθανόν, θεωρούν ότι δεν είναι πολιτισμικά αποδεκτό, σε αντίθεση με τις γυναίκες όπου η έκφραση της ενοχής, της θλίψης και της αγωνίας είναι αποδεκτά και μάλιστα αναγνωρίζονται ως στοιχεία παθολογίας, γνωστής ως *«θηλυκοποίηση της ψυχολογικής δυσφορίας».* Έτσι, οι συναισθηματικές δυσκολίες των ανδρών μένουν σε λανθάνουσα κατάσταση. Η εκδήλωσή τους μπορεί να γίνει με σωματοποίηση του άγχους, κατανάλωση αλκοόλ και υπερβολική εργασία που επιδεινώνει την υγεία και μειώνει τη λειτουργικότητα του ρόλου τους (Simpson, 1998, σ. 92).

Ένας εφιάλτης που βιώνουν οι πατέρες μετά το διαζύγιο είναι η αποξένωσή τους από τα παιδιά τους. Το *σύνδρομο αποξένωσης από τον γονέα* (Parental Alienation Syndrome) αποτελεί

ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε έντονα συγκρουσιακά διαζύγια. Αν εξαιρέσουμε τον τύπο μητέρας που δεν ενθαρρύνει την επαφή και τη μητέρα που ενεργά επιδιώκει την αποξένωση, ο τύπος της μητέρας που εμμονικά επιδιώκει την αποξένωση των παιδιών από τον γονέα-στόχο, είναι μια πολύ απειλητική κατάσταση για τον χωρισμένο πατέρα. Όπως επισημαίνει ο Κολαΐτης (2009), ψεύτικοι ισχυρισμοί για σωματική ή σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών, για ψυχική αρρώστια, χρήση ουσιών ή ομοφυλοφιλία του πατέρα αποτελούν αναγνωρίσιμα όπλα που μπορούν να προκαλέσουν *γονεκτομή* (parentectomy) και απομάκρυνση του πατέρα από τη ζωή των παιδιών. Ιδιαίτερα οι ισχυρισμοί για σεξουαλική κακοποίηση παιδιών σε πλαίσια συγκρουσιακών διαζυγίων (Sexual Abuse Allegation in Divorce Syndrome, SAID Syndrome), είναι ένα σύνδρομο με αυξημένη συχνότητα, γνωστό ήδη από τη δεκαετία του 1980. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα παιδιά χρησιμοποιούνται ως «πιόνια» του ενός γονέα, συνήθως της μητέρας, στην προσπάθεια να πληγώσει ή να καταστρέψει τον πρώην σύζυγο (Collins et al. , 2017, σ. 174).

Στην σύγχρονη εποχή μια νέα πραγματικότητα αναδύεται και επηρεάζει τόσο τα παιδιά όσο και τους γονείς, κυρίως τους πατέρες. Κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης και των συγκρούσεων στο ζευγάρι, οι γονείς επιδιώκουν τη στήριξη του παιδιού. Σε πολλές περιπτώσεις αυτό φτάνει στο σημείο της χειραγώγησης με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια μορφή φοβίας που ονομάζεται «Σύνδρομο Γονεϊκής Αλλοτρίωσης» (Byrne, 1989).

Σε περιπτώσεις όπου το δικαστήριο -συνήθως- κρίνει τη μητέρα ως καταλληλότερη για την κηδεμονία, το παιδί κινδυνεύει να χάσει τον ένα γονέα του και αντίστοιχα ο πατέρας να απομακρυνθεί από τον πατρικό του ρόλο. Το παιδί υφίσταται «ψυχολογικό ακρωτηριασμό» και το γονεϊκό τρίγωνο που αναπτύσσεται είναι δύσκολα διαχειρίσιμο. Με τον όρο «τριγωνισμός» ή «τριγωνοποίηση» εννοείται «κάθε σχήμα συναλλαγής με ένα τρίτο πρόσωπο που εμπλέκεται και εμφανίζεται, όταν η δυαδική σχέση βρίσκεται υπό συνθήκες στρες και δεν είναι σταθερή, με ένα τρίτο μέρος, συχνά ένα παιδί, να εμπλέκεται στη σχέση, για να σταθεροποιήσει την κατάσταση και να απελευθερώσει την πίεση, δημιουργώντας ένα μοντέλο δύο εναντίον ενός» (Collins et al., 2017, σ. 116-117). Ο τριγωνισμός συμβαίνει με πολλούς τρόπους αλλά πάντα περιλαμβάνει ένα ζευγάρι από τα μέλη της οικογένειας που ενσωματώνουν ή απορρίπτουν ένα τρίτο μέλος της οικογένειας (Τζωρτζή, 2019, σ. 53).

Το φαινόμενο της γονεϊκής αλλοτρίωσης έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα και έχουν προταθεί πολλά μοντέλα που επιχειρούν να το ορίσουν. Ενδεικτικά, όπως αναφέρει η Τζωρτζή (2019, σ. 110), τέτοια είναι το «Σύνδρομο Γονεϊκής αποξένωσης - PAS», το «Αποξενωμένο Παιδί – Μοντέλο ΑC», το «Σύνδρομο της Εχθρικής Μητέρας», το «Σύνδρομο της Μήδειας», το «Μοντέλο Υψηλών Συγκρούσεων» κ.ά. Στο σημείο αυτό πρέπει να

επισημανθεί ότι το PAS διαφέρει από το «γονεϊκό σύνδρομο αλλοτρίωσης», κατά το οποίο η γονεϊκή αλλοτρίωση σχετίζεται με τη δυσφήμιση του ενός γονέα, τον αποκλεισμό και τις δυσκολίες πρόσβασης στο παιδί αλλά και τη γενικότερη πλύση εγκεφάλου που επιχειρείται στο παιδί. Από την άλλη πλευρά, ο αποξενωμένος γονέας, που στατιστικά υπερέχει ο πατέρας, βιώνει το αίσθημα της απώλειας της ζωής με τα παιδιά, νιώθει ότι χάνει την εξέλιξή τους, τις στιγμές της ανάπτυξής τους και γενικά φοβάται ότι χάνει τη γονεϊκή του ταυτότητα. Πολλά ψυχολογικά προβλήματα μπορούν να προκύψουν, όπως ψυχοσωματικές ασθένειες, θυμός, μίσος, κατάθλιψη ή και αυτοκτονικές τάσεις. Όπως προσθέτει ο Carder (1998), η εμπειρία της αποξένωσης μπορεί να καταστρέψει και κάθε επόμενη σχέση του.

Οι έρευνες των τελευταίων ετών έδειξαν ότι οι πατέρες, σε αντίθεση με την κοινή αντίληψη ότι μετά το διαζύγιο μένουν ανέμελοι και αλώβητοι σε σχέση με τις διαζευγμένες γυναίκες, βιώνουν έντονα συναισθήματα με επιπτώσεις τόσο στη σωματική όσο και στην ψυχική τους υγεία και παρουσιάζουν έντονα σημάδια ευαλωτότητας και αποδιοργάνωσης. Όπως αναφέρει η Τζωρτζή (2019, σ. 150), επικαλούμενη διεθνείς έρευνες, οι άνδρες έχουν διπλάσιες πιθανότητες από τις γυναίκες να νοσηλευτούν σε ψυχιατρείο ή να κάνουν απόπειρα αυτοκτονίας. Μετά το διαζύγιο βρίσκονται σε ένα χαοτικό περιβάλλον, με αποδιοργανωμένο τρόπο ζωής και αδυναμία να συνάψουν νέους ή να διατηρήσουν κοινωνικούς δεσμούς. Η πίεση, επίσης, να αποδείξουν σε όλους (γονείς, πεθερικά, φίλους, συζύγους) ότι είναι ικανοί να ανταποκριθούν με επιτυχία στον νέο ρόλο τους -συναισθηματικό και οικονομικό- είναι ασφυκτική. Στην επίταση αυτών των συναισθημάτων συντελεί η αίσθηση της μοναξιάς, ιδιαίτερα αν η επαφή με τα παιδιά είναι περιορισμένη ή μηδενική. Η ένταση αυτή των συναισθημάτων, η δυσλειτουργικότητα, η έντονη σεξουαλική δραστηριότητα και η παραμέληση του εαυτού σχετίζεται με μείωση της ανοσολογικής λειτουργίας και διπλασιάζουν τον κίνδυνο πρόωρης θνησιμότητας, ενώ η Χατζηχρήστου (1999) προσθέτει και την αύξηση των τροχαίων ατυχημάτων.

Συμπερασματικά, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εκληφθεί ότι οι επιπτώσεις από το διαζύγιο πλήττουν το ένα φύλο. Όπως επισημαίνει η Βεργέτη (2009, σ. 59), «άνδρες και γυναίκες βιώνουν διαφορετικά το διαζύγιο λόγω της διαφορετικής κοινωνικοποίησής τους σχετικά με τον ρόλο του φύλου». Η παρούσα εργασία όμως εστιάζει στη διερεύνηση των δυσκολιών του πατέρα μετά το διαζύγιο, την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα και τις επιπτώσεις στην ψυχική και κοινωνική του ζωή. Μελέτες και έρευνες που πραγματοποιήθηκαν με target group τους διαζευγμένους πατέρες έδειξαν ότι είναι ευάλωτοι στις βραχυπρόθεσμες συνέπειες του διαζυγίου και εμφανίζουν πιο συχνά και πιο έντονα συμπτώματα ψυχικών και σωματικών διαταραχών σε σύγκριση με τις γυναίκες, οι οποίες αντιμετωπίζουν

μακροπρόθεσμες δυσκολίες (Leopold & Kalmijn, 2016), αν και, όπως υπογραμμίζει η (Βεργέτη, 2009), οι μελέτες για την επιρροή του διαζυγίου στους άνδρες είναι ελάχιστες.

1.4. Νομοθετικό πλαίσιο:

Το διαζύγιο σχετίζεται με σωματικές και ψυχολογικές δυσκολίες και επηρεάζει όλα τα μέλη της οικογένειας. Οι επιπτώσεις του, όπως υποστηρίζουν οι Collins και συνεργάτες του (2017, σ. 170), μπορούν να περιοριστούν μέσω της κοινής άσκησης του γονεϊκού ρόλου και της διαρκούς επαφής με τον γονέα που δεν έχει την επιμέλεια, αν και όπως παραδέχονται είναι εύκολο στα λόγια αλλά δύσκολο στην πράξη. Το τραύμα που αφήνει ένα διαζύγιο μπορεί να μειωθεί, αν το διαζύγιο γίνει αποδεκτό και αν η κοινωνία προσφέρει ένα δίκτυο υποστήριξης και βοηθήσει αποσείοντας την ντροπή και το στίγμα. Το διαζύγιο έχει χαρακτηριστεί ως «ένα μακροχρόνιο βάρος που επηρεάζει όλη την οικογένεια», καθώς είναι λίγα τα διαζύγια που ολοκληρώνονται ανώδυνα.

Η έρευνα του Papanis και συν. (2015) για τις στάσεις και τη νομική διάσταση για τον θεσμό της συγκηδεμονίας-συνεπιμέλειας στη Ελλάδα, έκλεινε με την ελπίδα ο νομοθέτης του μέλλοντος λαμβάνοντας υπόψη τα νέα επιστημονικά δεδομένα, να αναπλαισιώσει το οικογενειακό δίκαιο και να αναβαθμίσει τις κοινωνικές υπηρεσίες που θα εξομαλύνουν τη διαμάχη ανάμεσα στο χωρισμένο ζευγάρι και θα αποτρέπουν τις ακρότητες. Την εποχή που ολοκληρώθηκε η έρευνα η νομοθεσία περί διαζυγίων στην Ελλάδα, προέκρινε την εσωτερική διευθέτηση των ζητημάτων, θεωρώντας ότι οι γονείς είχαν την ωριμότητα να συνδιαλλαγούν για το συμφέρον του παιδιού τους. Η πάγια δικαστική τακτική, όμως, σε περίπτωση αντιδικίας, έδινε κατά συντριπτικό ποσοστό την κηδεμονία στη μητέρα και όριζε την επικοινωνία του παιδιού με τον πατέρα. Η έρευνα παρουσίαζε το αναχρονιστικό και ελλιπές νομικό πλαίσιο της Ελλάδας και λαμβάνοντας υπόψη ευρωπαϊκές νομοθεσίες αλλά και έρευνες για την ποιότητα της ζωής των παιδιών και την ευημερία τους προέκρινε την ανάγκη του εκσυγχρονισμού. Όπως υπογραμμίζει η Τζωρτζή (2019, σ. 124), «η στροφή προς τον θεσμό της *κοινής επιμέλειας*, η οποία παρατηρείται στα ευρωπαϊκά κράτη, δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα αυξημένης ευαισθησίας για θέματα γονεϊκής ισότητας δικαίου για τα συμφέροντα του παιδιού αλλά και απάντηση στο πρακτικό πρόβλημα της διατήρησης της επαφής μεταξύ γονέων-παιδιού». Αν η επιμέλεια ασκείται μόνο από τον ένα γονέα μετά τον χωρισμό, αυτό οδηγεί στη σταδιακή αποξένωση του άλλου, με αποτέλεσμα μια σειρά από δυσλειτουργικές συνέπειες για το παιδί.

Μέχρι πρόσφατα το ελληνικό οικογενειακό δίκαιο προέβλεπε την ανάθεση της επιμέλειας σε έναν από τους τους δύο διαζευγμένους γονείς, συνήθως στη μητέρα, ενώ ο άλλος γονέας διατηρούσε το δικαίωμα επικοινωνίας. Αυτό δημιουργούσε άνιση συμμετοχή του πατέρα στη

ζωή του παιδιού με έντονες αντιδράσεις και ανισορροπία στις σχέσεις, καθιστώντας την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις επιτακτική. Η στάση αυτή, όπως αντιλαμβανόμαστε, δεν ήταν μόνο ελληνικό μοντέλο αλλά όπως μας διαβεβαιώνει και η Kaslow (2013), η οποία δίνει «φωνή» στους πατέρες μετά το διαζύγιο, εάν ένα παντρεμένο ζευγάρι χωρίσει, ο πατέρας θα βιώσει το οικογενειακό δίκαιο και τα συστήματα οικογενειακών δικαστηρίων όχι με όρους ισότιμους αλλά στον ανταγωνισμό «μόνο ένα μέλος του ζευγαριού κρατά γενικά όλα τα χαρτιά - η μητέρα».

Η Παντελίδου (2022, σ. 373) σχολιάζοντας την από κοινού επιμέλεια του ανήλικου παιδιού θεωρεί ότι το ζήτημα είναι πάντα στην επικαιρότητα καθώς η μια πλευρά επιδιώκει ενεργότερο ρόλο του πατέρα και η άλλη τη διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης. Κατά την άποψή της το σύστημα του Αστικού κώδικα δεν ήταν ξεπερασμένο αλλά τόνιζε τον ρόλο του δικαστηρίου αποδίδοντας ταυτόχρονα μεγάλη σημασία και στη συμφωνία των γονέων. Θεωρώντας δεδομένη τη συγκατοίκηση με τον ένα γονέα, έδινε το δικαίωμα της επικοινωνίας και στον άλλο. Το δικαστήριο ανέθετε την επιμέλεια στον ένα γονέα ή και στους δύο ή ακόμα και σε τρίτο αλλά η προσφυγή στην αίθουσα του δικαστηρίου δεν ήταν απαραίτητη, αν οι γονείς μπορούσαν να ασκήσουν «από κοινού» την επιμέλεια (Παντελίδου Κ. Δ., 2022).

Η επιμέλεια των παιδιών μετά το διαζύγιο αποτελεί ένα από τα πλέον κρίσιμα ζητήματα που απασχολούν το ελληνικό νομικό σύστημα και την κοινωνία. Η κατανομή των γονικών ευθυνών μετά τη λύση του γάμου έχει άμεσες συνέπειες στην ανατροφή και την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Ειδικότερα, τα δικαιώματα του πατέρα μετά το διαζύγιο έχουν απασχολήσει έντονα τον δημόσιο διάλογο, καθώς για πολλά χρόνια υπήρχε μια άνιση κατανομή της επιμέλειας, η οποία στην πλειονότητα των περιπτώσεων ανατίθετο στη μητέρα. Το νέο νομικό πλαίσιο έχει υιοθετήσει σημαντικές αλλαγές, με στόχο την προώθηση της συνεπιμέλειας και της ίσης συμμετοχής και των δύο γονέων στη ζωή του παιδιού.

Αν και οι πολέμιοι της συνεπιμέλειας διατείνονται ότι μπορεί να διαταράξει τη σταθερότητα του παιδιού και να το εκθέσει σε επανειλημμένες συγκρούσεις ανάμεσα στους διαζευγμένους γονείς, οι υποστηρικτές της συνεπιμέλειας τονίζουν τα πολλαπλά οφέλη από την απρόσκοπτη επαφή του παιδιού και με τους δύο γονείς αλλά και την ομαλή προσαρμογή των ενηλίκων στη νέα κατάσταση (Papanis και συν. 2015).

Η ανάθεση της επιμέλειας στον ένα γονέα πρέπει να αποτελεί την έσχατη λύση σε περίπτωση που ο άλλος αποδεδειγμένα δεν είναι σε θέση να ασκήσει με υπευθυνότητα τον γονεϊκό του ρόλο. Οι γονείς έχουν αναφαίρετο δικαίωμα στο διαζύγιο αλλά και τα παιδιά έχουν το δικαίωμα σε μια ισορροπημένη ζωή χωρίς να αποκλείεται η συμμετοχή κανενός γονέα. Το νομικό καθεστώς μιας χώρας οφείλει να μεριμνά για τα παιδιά και οι αποφάσεις που

λαμβάνονται να έχουν γνώμονα την εξασφάλιση της προστασίας και των καλύτερων δυνατών συνθηκών ανάπτυξης.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει πολλές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο στις αναπτυγμένες χώρες και κυρίως βήματα στο θέμα της συνεπιμέλειας των παιδιών μετά από το διαζύγιο. Σε όλες αυτές τις χώρες αφετηρία για τις μεταρρυθμίσεις αποτέλεσε και η συνειδητοποίηση του ουσιαστικού ρόλου του πατέρα στη ζωή των παιδιών. Η συνεπιμέλεια ρυθμίζει την από κοινού νομική και φυσική φροντίδα των παιδιών μετά το διαζύγιο. Ρυθμίζει την επαφή των παιδιών με τους δύο γονείς, το μοίρασμα του χρόνου διαμονής στους γονείς και προβλέπει την κοινή λήψη αποφάσεων από τους γονείς σε θέματα που αφορούν τα παιδιά, γεγονός που επιτρέπει την εμπλοκή του γονέα που δεν ζει μόνιμα μαζί με τα παιδιά του.

Στη χώρα μας, το 2021, ο νόμος 4800 έφερε σημαντικές αλλαγές στην άσκηση της γονικής μέριμνας τόσο κατά τη διάσταση του ζευγαριού, όσο και κατά το διαζύγιο. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Ν 4800/2021, ο νόμος, όπως επισημαίνει ο Βαλμαντώνης (2024, σ. 14) «αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση του βέλτιστου συμφέροντος του τέκνου διά της ενεργούς παρουσίας και των δύο γονέων κατά την ανατροφή του και την εκπλήρωση της ευθύνης τους έναντι αυτού». Οι διατάξεις του ερμηνεύονται και εφαρμόζονται σύμφωνα με τις διεθνείς συμβάσεις, που δεσμεύουν τη χώρα, ιδίως με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που κυρώθηκε με το Ν 2101/1992 και τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης), που κυρώθηκε με το Ν 4531/2018, και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι δικαιολογούν τη μη τήρηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτές.

Στον πρόσφατο αυτό νόμο, στο άρθρο 1513 προβλέπεται η ρύθμιση της από κοινού και εξίσου γονικής μέριμνας του παιδιού «σε περιπτώσεις διαζυγίου ή ακύρωσης του γάμου ή λύσης ή ακύρωσης του συμφώνου συμβίωσης και εφόσον ζουν και οι δύο γονείς», ενώ το άρθρο 1514 προβλέπει τις παρεκκλίσεις από την από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας. Η ψήφιση του νόμου έφερε αλλαγές σε όλο το φάσμα του οικογενειακού δικαίου. Η γονική μέριμνα χαρακτηρίζεται από τον νομοθέτη ως καθήκον των γονέων και ως λειτούργημα, «γιατί επιτελεί σημαντική κοινωνική λειτουργία, την οποία επιτελεί η οικογένεια και η οποία συνίσταται στη σωματική, πνευματική, ηθική και ψυχική ανάπτυξη των παιδιών έως στην ολοκλήρωση της προσωπικότητας, μέχρι την ενηλικίωση» (Κουμάντος, 1989). Η Παντελίδου (2022, σ. 373) θεωρεί ότι η σημαντική αλλαγή που επέφερε ο νέος νόμος είναι ότι «ο κανόνας δεν είναι η δικαστική ρύθμιση της επιμέλειας αλλά το ότι οι γονείς εξακολουθούν να ασκούν μαζί την επιμέλεια, όπως και όταν ζούσαν μαζί», δηλαδή η επιμέλεια γίνεται συνεπιμέλεια.

Μια σημαντική καινοτομία του νέου νόμου αποτελεί η διασφάλιση του χρόνου επικοινωνίας του γονέα που δεν διαμένει με το παιδί ή τα παιδιά του. Το δικαίωμα της προσωπικής επικοινωνίας ήταν ένα διαχρονικό σημείο διεκδίκησης και αντιπαράθεσης. Ο νόμος 4800/2021 ανέδειξε κυρίαρχη την αναγνώριση της επικοινωνίας ως καθήκον του γονέα, ο οποίος δεν διαμένει με το παιδί του. Η επαφή του παιδιού και με τους δύο γονείς του είναι απαραίτητο στοιχείο της καθημερινότητας και αποτελεί εγγύηση της ομαλής ανάπτυξής του. Με αυτό το σκεπτικό ο νομοθέτης πλαισίωσε το δικαίωμα στην επικοινωνία με την υποχρέωση στο άρθρο 1520, για να αναδείξει τη σημαντικότητά της, μιλώντας ταυτόχρονα για εξυπηρέτηση του «βέλτιστου συμφέροντος». Η νέα σκέψη η οποία αναδύθηκε από τον νέο νόμο υποστηρίζει πως το δικαίωμα στην επικοινωνία αναγνωρίζεται ρητά ως γενικότερη υποχρέωση, η οποία αφορά μια «ενισχυμένη» επικοινωνία (Βαλμαντώνης, 2022). Ο γονέας έχει το δικαίωμα αλλά και την υποχρέωση να διατηρεί επικοινωνία με το παιδί ή τα παιδιά του, συμπεριλαμβανομένης της φυσικής παρουσίας και της διαμονής στην κατοικία του, με στόχο τη διατήρηση του ψυχικού δεσμού. Έτσι, όπως αναφέρει ο νόμος «ο γονέας με τον οποίο δεν διαμένει το τέκνο, έχει το δικαίωμα και την υποχρέωση της, κατά το δυνατό, ευρύτερης επικοινωνίας με αυτό». Στον νέο νόμο μια αλλαγή που επέφερε αποτελεί παγκόσμια πρωτοτυπία (Φουντεδάκη, 2021, σ. 89). Στο άρθρο 1520 καθιερώθηκε ελάχιστο τεκμήριο χρόνου επικοινωνίας του παιδιού με τον γονέα με τον οποίο δεν διαμένει, με φυσική παρουσία, το ένα τρίτο (1/3) του συνολικού χρόνου. Ο χρόνος αυτός δύναται να αλλάξει, αν ο γονέας ζητήσει μικρότερο χρόνο ή αν επιβάλλεται περιορισμός του χρόνου για λόγους που αφορούν σε συνθήκες διαβίωσης ή στο συμφέρον του τέκνου. Σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως επισημαίνει η Φουντεδάκη (2021), δεν εντοπίζεται αντίστοιχη ρύθμιση οριζόντιου χρονικού προσδιορισμού. Παρά τις αντιδράσεις νομικών επιστημόνων το τεκμήριο ενσωματώθηκε στο άρθρο. Η ερμηνεία για το 1/3 του χρόνου που προτείνει η Φουντεδάκη (2021, σ. 90) είναι ότι «ο νόμος πιθανολογεί ότι το συμφέρον του παιδιού επιβάλλει να επικοινωνεί με τον ένα γονέα κατά το 1/3 του συνολικού χρόνου, καθώς αυτό διαμένει μόνιμα με τον άλλο».

Συμπερασματικά, τα τελευταία χρόνια, το ελληνικό νομικό πλαίσιο έχει αρχίσει να αναγνωρίζει περισσότερο τη σημασία της συμμετοχής και των δύο γονέων στη ζωή του παιδιού. Ο πατέρας δεν πρέπει να θεωρείται απλώς ένας επισκέπτης στη ζωή του παιδιού, αλλά ένας ισότιμος γονέας με δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η συνεπιμέλεια, όπου είναι εφικτή, φαίνεται να αποτελεί τη βέλτιστη λύση για το συμφέρον του παιδιού, εξασφαλίζοντας τη συνεχή και ισορροπημένη παρουσία και των δύο γονέων.

Η μεταρρύθμιση του 2021 έθεσε τις βάσεις για ένα πιο ισότιμο και δίκαιο σύστημα επιμέλειας παιδιών μετά το διαζύγιο. Ωστόσο, παρά τις νομοθετικές αλλαγές που προσπαθούν

να εξασφαλίσουν τη μεγαλύτερη ισότητα μεταξύ των γονέων, στην πράξη εξακολουθούν να υπάρχουν προκλήσεις. Συχνά, οι πατέρες αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εφαρμογή των δικαιωμάτων τους, είτε λόγω της απροθυμίας της άλλης πλευράς είτε λόγω της ελλιπούς επιβολής των δικαστικών αποφάσεων. Επιπλέον, κοινωνικά στερεότυπα μπορεί να επηρεάζουν τις αποφάσεις, με ορισμένα δικαστήρια να τείνουν να προτιμούν την αποκλειστική επιμέλεια από τη μητέρα, ακόμη και όταν η συνεπιμέλεια είναι μια βιώσιμη επιλογή.

1.5. Η Πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας στην υποστήριξη του πατρικού γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο. Η παρέμβαση σε καταστάσεις κρίσης.

Το διαζύγιο συνιστά μια κρίσιμη μεταβατική φάση που επηρεάζει βαθιά τη λειτουργία και τη δυναμική της οικογένειας. Ιδιαίτερα ο πατέρας, σε πολλές περιπτώσεις, καλείται να αναδιαμορφώσει τη σχέση του με τα παιδιά μέσα σε ένα νέο πλαίσιο, συχνά χωρίς την καθημερινή του παρουσία. Οι κοινωνικοί λειτουργοί, στο πλαίσιο της υποστήριξης του πατρικού ρόλου, αναλαμβάνουν έναν ουσιώδη ρόλο στη διαχείριση της κρίσης και την ενίσχυση της γονεϊκής λειτουργίας.

Η κοινωνική εργασία προσεγγίζει την περίοδο μετά το διαζύγιο όχι μόνο ως πρόβλημα αλλά και ως ευκαιρία αναδόμησης της οικογενειακής ζωής. Ο πατέρας, συχνά βιώνοντας συναισθήματα απώλειας, απόρριψης και αποστασιοποίησης από τα παιδιά, έχει ανάγκη από στήριξη, για να διατηρήσει ενεργή τη γονεϊκή του παρουσία (Lamb, 2010). Πολλές φορές, το θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο, με έμμεσο τρόπο, ενισχύει τη μητρική επιμέλεια και περιορίζει τον ρόλο του πατέρα σε «επισκέπτη», γεγονός που επηρεάζει την αυτοαντίληψή του ως γονέα (Featherstone, 2009).

Η παρέμβαση του κοινωνικού λειτουργού επικεντρώνεται στην αναγνώριση των αναγκών του πατέρα, στην ενίσχυση της επικοινωνίας με τα παιδιά και στη διαχείριση συγκρούσεων με τον/την πρώην σύζυγο. Σε περιπτώσεις κρίσης, όπως έντονη δικαστική διαμάχη, αποξένωση ή ψυχολογική επιβάρυνση, η άμεση παρέμβαση μπορεί να προλάβει τη ρήξη των οικογενειακών δεσμών. Μέσα από ατομικές ή ομαδικές συνεδρίες, οι κοινωνικοί λειτουργοί συμβάλλουν στην αποφόρτιση, στην ανάπτυξη γονεϊκών δεξιοτήτων και στην ενδυνάμωση της πατρικής ταυτότητας.

Ιδιαίτερα αποτελεσματικές είναι οι ομάδες υποστήριξης πατέρων μετά το διαζύγιο, όπου ενισχύεται η αίσθηση της κοινότητας, μειώνεται η απομόνωση και αναπτύσσονται στρατηγικές για τη θετική παρουσία στη ζωή των παιδιών. Παράλληλα, εφαρμόζονται πρακτικές

διαμεσολάβησης για την αποφυγή συγκρούσεων και την εστίαση στο συμφέρον του παιδιού, όπως ορίζει και η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (UNCRC, 1989).

Η Κοινωνική Εργασία προσεγγίζει τον πατρικό ρόλο ως δυναμικό και πολύτιμο στοιχείο της αναπτυξιακής πορείας του παιδιού. Η υποστήριξη των πατέρων δεν αποσκοπεί μόνο στη δική τους προσαρμογή, αλλά και στη δημιουργία ενός πλαισίου ασφάλειας, σταθερότητας και θετικής ανάπτυξης για τα παιδιά. Η συνεργασία με άλλους επαγγελματίες (νομικούς, ψυχολόγους, δασκάλους και καθηγητές) ενδυναμώνει τη διεπιστημονική παρέμβαση και προάγει την ολιστική φροντίδα της οικογένειας.

Επιλογικά, η κοινωνική εργασία μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην υποστήριξη του πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο καθώς αναγνωρίζει τις πολυδιάστατες προκλήσεις αλλά και τις δυνατότητες ενδυνάμωσης. Μέσα από στοχευμένη παρέμβαση, επιδιώκεται η αποκατάσταση της γονεϊκής ισορροπίας και η διασφάλιση του καλύτερου αποτελέσματος για το παιδί με την παροχή συμβουλευτικής και με τη διαμεσολάβηση για την εξεύρεση κοινά αποδεκτών λύσεων. Οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να συμβάλλουν στην ενημέρωση των γονέων για τα δικαιώματά τους, καθώς και στη διαχείριση συγκρούσεων με γνώμονα το συμφέρον του παιδιού.

Μέρος Β.

Εμπειρική μελέτη

2. Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας.

2.1. Ο ερευνητικός σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα

Η διατύπωση του σκοπού της έρευνας κατευθύνει όλη την ερευνητική διαδικασία. Από το σκοπό επηρεάζονται και εξαρτώνται οι επόμενες φάσεις διεξαγωγής της έρευνας, όπως ο καθορισμός του πληθυσμού-στόχου, των συμμετεχόντων στην έρευνα, του εργαλείου συλλογής δεδομένων και καθορίζεται και το είδος των απαιτούμενων δεδομένων για την υλοποίηση της έρευνας (Βάμβουκας, 2002, σ. 103).

Η παρούσα μελέτη θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα παρακάτω ερωτήματα:

1. Πώς μεταβάλλεται ο ρόλος του πατέρα ως γονέα μετά το διαζύγιο;

2. Ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πατέρες στην προσπάθειά τους να ασκήσουν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο;

3. Πώς επηρεάζει το διαζύγιο την ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα σε σχέση με τον γονεϊκό του ρόλο;

4. Ποια υποστήριξη χρειάζονται οι πατέρες, για να διατηρήσουν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο και πώς αυτή μπορεί να ενισχυθεί;

2.2. Η ερευνητική προσέγγιση

Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο σε μια έρευνα είναι η επιλογή της σχετικής ερευνητικής προσέγγισης. Ο ερευνητής έχει να επιλέξει ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική έρευνα. Η ποσοτική έρευνα βασίζεται στη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων με στόχο να εντοπιστούν οι σχετικές στατιστικές συσχετίσεις. Αυτό σημαίνει ότι βασίζεται σε πολύ συγκεκριμένα μοντέλα θεωρίας από τα οποία πηγάζουν οι σχετικές ερευνητικές υποθέσεις (Bryman, 2017). Η ποιοτική έρευνα έχει ως αντικείμενο την καταγραφή των σχετικών εμπειριών, αντιλήψεων και στάσεων. Όπως αναφέρει η Λεοντίδου (2006, σ. 11) «οι ποιοτικές μέθοδοι ασχολούνται με αληθινά υποκείμενα και όχι με αντικείμενα έρευνας των ποσοτικών μεθόδων». Αυτό σημαίνει ότι η έρευνα εστιάζεται όχι στο τελικό αποτέλεσμα ενός κοινωνικού φαινομένου, αλλά στα αίτια που οδηγούν σε αυτό το κοινωνικό φαινόμενο, τις αξίες, τις συμπεριφορές και τα νοήματα. Για το λόγο αυτό η ποιοτική έρευνα βασίζεται στο πώς ο

ερευνητής θα ερμηνεύσει το αντικείμενο της έρευνας (Bryman, 2017) ή όπως τονίζει ο Τσιώλης (2006) προϋποθέτει την υποκειμενική κρίση και προσωπική ανάμειξη του ερευνητή.

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο να διερευνηθεί ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο. Θέλει να ανιχνεύσει τις προκλήσεις, τις αλλαγές και τις προσαρμογές που απαιτούνται για τη διατήρηση μιας υγιούς σχέσης του πατέρα με τα παιδιά. Επιπρόσθετα, η εργασία αυτή ευελπιστεί να κατανοήσει τον τρόπο που ένας πατέρας προσαρμόζεται στη νέα του πραγματικότητα, το επίπεδο της επικοινωνίας και τη συναισθηματική σύνδεση με τα παιδιά του καθώς και τις ενέργειες που έχουν πραγματοποιηθεί για να διατηρήσει τον γονεϊκό του ρόλο ενεργό. Αυτό σημαίνει ότι ο σκοπός της έρευνας δεν είναι να μετρήσει ποσοτικά δεδομένα, αλλά να διερευνηθεί η στάση των πατέρων μετά το διαζύγιο. Αυτό συνεπάγεται ότι η παρούσα έρευνα είναι ποιοτική. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2008, σ. 21*) «ο στόχος της ποιοτικής έρευνας είναι η περιγραφή, η ερμηνεία, η κατανόηση και η ανάλυση των χαρακτηριστικών μιας κοινωνικής ομάδας, η ενός κοινωνικού φαινομένου με σκοπό την απάντηση του ερωτήματος «γιατί;»*».

2.3. Το εργαλείο της συλλογής των πρωτογενών δεδομένων

Στην παρούσα έρευνα έχει επιλεγεί ως κατάλληλη η ημιδομημένη συνέντευξη. Η ημιδομημένη συνέντευξη (semi-structured interview) κινείται ανάμεσα στην εστιασμένη και στη δομημένη μέθοδο συνέντευξης. Είναι ένας τύπος συνέντευξης που χρησιμοποιεί τεχνικές και από τις δύο. Οι ερωτήσεις είναι καθορισμένες, αλλά ο ερευνητής έχει μεγαλύτερη ελευθερία να ερευνήσει συστηματικά και εκτεταμένα. Πληροφορίες σχετικά με την ηλικία, το φύλο, την εργασία, την διαμονή κλπ., μπορούν να τεθούν με έναν τυποποιημένο τρόπο. Η ημιδομημένη συνέντευξη περιλαμβάνει ένα σύνολο προκαθορισμένων ερωτήσεων και χρησιμοποιείται συχνά από ποιοτικούς μελετητές, ώστε να έχουν έναν οδηγό για τα θέματα που θεωρούν ότι είναι σημαντικά να καλύψουν στο πλαίσιο της συνέντευξης[1].

Ο συγκεκριμένος τύπος συνέντευξης παρουσιάζει ευελιξία: α) ως προς την τροποποίηση του περιεχομένου των ερωτήσεων ανάλογα με τον ερωτώμενο, β) ως προς την εμβάθυνση σε κάποια θέματα με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, γ) ως προς τη σειρά με την οποία τίθενται οι ερωτήσεις και δ) ως προς την πρόσθεση ή αφαίρεση ερωτήσεων ή θεμάτων για συζήτηση (Καλλινικάκη, 2010).

Η ποιοτική συνέντευξη διαφοροποιείται από τις άλλες μορφές συνεντεύξεων (τηλεφωνική, κλειστό, ανοικτό ερωτηματολόγιο) ως προς το ότι δεν δομείται με άξονα ένα ερωτηματολόγιο.

[1] Η δομή της συνέντευξης παρουσιάζεται στο παράρτημα 2.

Ο ερευνητής βασίζεται για τη διεξαγωγή της συνέντευξης σε κάποιες βασικές θεματικές ενότητες που τον ενδιαφέρουν να διερευνήσει και διατυπώνει κάποιες γενικές ερωτήσεις στον συνεντευξιαζόμενο. Αυτή η μορφή συνέντευξης παίρνει τη μορφή μιας συζήτησης, όπου ο ερωτώμενος έχει τη δυνατότητα να αναπτύξει τη δική του σκέψη, τον δικό του λόγο, χωρίς να καθοδηγείται από σαφώς διατυπωμένες ερωτήσεις, οι οποίες συνήθως εκφράζουν τον τρόπο αντίληψης και τις εννοιολογικές κατηγορίες του ερευνητή πάνω στο υπό μελέτη φαινόμενο. Η ποιοτική συνέντευξη, λοιπόν, έχει μια ημιδομημένη μορφή, όπου οι βασικοί θεματικοί άξονες θέτουν ένα βασικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναπτυχθεί η συζήτηση μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιαζόμενου. Ο ρόλος του ερευνητή είναι να αφήνει τον συνεντευξιαζόμενο να εκφραστεί με τους δικούς του όρους και τρόπους, χωρίς να παρεμβαίνει ούτε και να επιβάλλει εμμέσως τις δικές του απόψεις και ερμηνείες. Ο παρεμβατικός ρόλος του περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις όπου με πρόσφορες ερωτήσεις παρακινεί τον ερευνώμενο να δώσει περισσότερες πληροφορίες και να επαναφέρει με διακριτικό τρόπο τη συζήτηση στις θεματικές που επικεντρώνεται η έρευνα.

Η ποιοτική συνέντευξη ονομάζεται και συνέντευξη βάθους, με την έννοια ότι δίνεται ο χώρος και ο χρόνος στον συνεντευξιαζόμενο να αναπτύξει τις δικές του απόψεις, τις ερμηνείες βάσει των οποίων αντιλαμβάνεται και αποτιμά τον εαυτό του, τους άλλους, τις κοινωνικές σχέσεις, τις κοινωνικές πρακτικές και τις εμπειρίες του (Κυριαζή, 2009). Η ποιοτική συνέντευξη διακρίνεται από την ποσοτική συνέντευξη, καθώς η δεύτερη μορφή συνέντευξης βασίζεται στη λογική ότι συνιστά ένα αντικειμενικό εργαλείο που δίνει τη δυνατότητα της συλλογής πληροφοριών από τις συνεντεύξεις, πληροφορίες που αντανακλούν την πραγματικότητα.

Αντιθέτως, η ποιοτική συνέντευξη βασίζεται στην εθνομεθοδολογική προσέγγιση, η οποία αναγνωρίζει τη συνέντευξη ως μια συζήτηση, ως μια διαδικασία κατασκευής του κοινωνικού νοήματος. Η συνέντευξη συνιστά μια ζωντανή διαδικασία κατεργασίας και διαμόρφωσης νοήματος στην οποία παίρνουν μέρος και ο συνεντευκτής και ο συνεντευξιαζόμενος μέσα από αμοιβαία σχέση, μια σχέση αλληλεπίδρασης (Καλλινικάκη, 2010), καθώς κατά τη διαδικασία ο ερευνητής και το υποκείμενο της έρευνας βρίσκονται σε ένα συγκεκριμένο χώρο όπου διεξάγεται μια συνέντευξη πρόσωπο με πρόσωπο. Σημαντικό στοιχείο είναι να υπάρξει εμπιστοσύνη ανάμεσα στα δύο μέρη. Το πλεονέκτημα αυτής της προσέγγισης είναι ότι μπορεί να υπάρξει ένας διάλογος ανάμεσα στα δύο μέρη και να συλλεχθούν δεδομένα που δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν σε άλλες ερευνητικές προσεγγίσεις και ιδιαίτερα στη χρήση του ερωτηματολογίου. Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι στη συνέντευξη υπάρχει ένας οδηγός

με ερωτήσεις, αλλά μπορεί να υπάρξουν ερωτήσεις και θέματα συζήτησης που θα προκύψουν μέσα από το διάλογο (Κυριαζή, 2009).

2.5. Δείγμα της έρευνας – Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Για τους σκοπούς της έρευνας πραγματοποιήθηκε σκόπιμη δειγματοληψία. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν με άνδρες διαζευγμένους από ετερόφυλο γάμο, που έχουν παιδιά. Το δείγμα δεν είναι αντιπροσωπευτικό καθώς δεν υπήρχε πρόθεση γενίκευσης των αποτελεσμάτων, αλλά απόπειρα βαθύτερης κατανόησης των αντιλήψεών τους. Αν και ήταν δύσκολο να προβλεφθεί ο αριθμός συμμετεχόντων, αφού εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, ο αριθμός των 10 ατόμων για μια ποιοτική έρευνα θεωρείται αρκετά ικανοποιητικός (Robson, 2010).

Το δείγμα αποτελείται από δέκα άνδρες ηλικίας από 29 έως 60 ετών κατά τον χρόνο της διεξαγωγής της έρευνας. Η ηλικία κατά την οποία χώρισαν κυμαίνεται από τα 28 έως τα 48 χρόνια. Τα χρόνια που έμειναν στον γάμο κυμαίνεται από 3 έως 20 με μέσο όρο τα 9,4 χρόνια. Οι διαζευγμένοι πατέρες έχουν 1 έως και 3 παιδιά με ηλικίες των παιδιών κατά την εποχή του διαζυγίου από 2,5 έως 16 χρονών. Όλοι έχουν ανώτερες και ανώτατες σπουδές και όλοι είναι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό ή δημόσιο τομέα. Ακολουθεί ένας πίνακας με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των πατέρων που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας.

Α/Α	ΤΩΡΙΝΗ ΗΛΙΚΙΑ	ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ	ΧΡΟΝΙΑ ΓΑΜΟΥ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ	ΦΥΛΟ	ΗΛΙΚΙΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ	ΕΡΓΑΣΙΑ
Σ1	50	39	3	1	αγόρι	2,5	Ναι
Σ2	60	39	12	3	1 αγόρι, 2 κορίτσια	3, 9, 10	Ναι
Σ3	57	42	16	2	αγόρια	10 και 16	Ναι
Σ4	57	37	5	2	αγόρια	3,5 και 5	Ναι
Σ5	43	38	7	2	1 αγόρι, 1 κορίτσι	3 και 5	Ναι
Σ6	40	36	6	1	κορίτσι	4	Ναι
Σ7	29	28	4	1	κορίτσι	2	Ναι
Σ8	39	34	7	2	αγόρια	3 και 4	Ναι
Σ9	46	42	14	2	κορίτσια	10 και 12	Ναι
Σ10	57	48	20	2	αγόρια	11 και 14	Ναι

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος.

2.6. Διεξαγωγή της έρευνας

Για μια επιτυχημένη και αξιόπιστη συλλογή πληροφοριών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η σωστή προετοιμασία. Μια ιδιαίτερα σημαντική διάσταση σε μια έρευνα που υιοθετεί την ποιοτική συνέντευξη είναι ο σχεδιασμός και η σωστή διατύπωση των ερωτήσεων, πριν από τη διεξαγωγή της. Ένας οδηγός συνέντευξης (interview guide) βοηθάει τον ερευνητή στον σχεδιασμό της συνέντευξης και στο να παραμείνει η συνομιλία εστιασμένη στα ερευνητικά ερωτήματα (Καλλινικάκη, 2010)[2].

Η ημιδομημένη συνέντευξη έχει ευέλικτο χαρακτήρα αλλά δεν σημαίνει ότι γίνεται με αυθορμητισμό και χωρίς σχεδιασμό. Ο ερευνητής χρειάζεται να είναι σε θέση να παίρνει και επιτόπου αποφάσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης όσον αφορά τη σειρά, τη διατύπωση, το ύφος, την έκταση ή την προσθαφαίρεση των ερωτήσεων, έχοντας πάντα στο μυαλό του τα ερευνητικά ερωτήματα αλλά και τις συγκεκριμένες περιστάσεις και τη διάδραση με τους συμμετέχοντες (Mason, 2003 & Robson, 2010).

Οι ερωτήσεις πρέπει να:

- είναι εστιασμένες σε θέματα που αφορούν τα ερευνητικά ερωτήματα της μελέτης
- είναι ανοικτές και ευέλικτες και επιτρέπουν στον ερωτώμενο να προχωρήσει σε βάθος
- είναι κατανοητές από τους ερωτώμενους
- είναι σχετικές με τις εμπειρίες των συμμετεχόντων
- διακρίνονται από ευαισθησία και είναι σύμφωνες με τις αρχές δεοντολογίας
- μην καθοδηγούν έμμεσα τον ερωτώμενο
- μην προσβάλλουν ή δείχνουν έλλειψη ευαισθησίας από την πλευρά του ερευνητή

(Mason, 2009, Robson, 2010, Ιωσηφίδης, 2008).

Με γνώμονα αυτές τις προδιαγραφές σχεδιάστηκαν και διατυπώθηκαν οι ερωτήσεις της συνέντευξης για τη συγκεκριμένη εργασία.

Πριν την έναρξη των συνεντεύξεων, διενεργήθηκε και μία πιλοτική συνέντευξη με έναν πατέρα, για να δοκιμαστεί ο σχεδιασμός του οδηγού συνέντευξης. Η συγκεκριμένη συνέντευξη δεν έχει συμπεριληφθεί στην έρευνα.

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με το πρωτόκολλο της εργασίας. Πραγματοποιηθήκαν δέκα συνεντεύξεις, 7 δια ζώσης, στο σπίτι των συμμετεχόντων, καθώς επέλεξαν οι ίδιοι τον χώρο και σε ώρα που τους εξυπηρετούσε και 3 διαδικτυακά, με τη χρήση των εφαρμογών teams της Microsoft και του Skype.

[2] Ο οδηγός συνέντευξης παρουσιάζεται στο παράρτημα 3.

2.7. Διαδικασία ελέγχου της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας

Στην περίπτωση της ποιοτικής έρευνας είναι γεγονός ότι υπάρχει έντονο το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Για να είναι μια έρευνα αποτελεσματική πρέπει να διασφαλιστεί η αξιοπιστία και η εγκυρότητά της. Μια έρευνα καθίσταται μη έγκυρη όταν υπάρχει μεροληψία και λάθος ερμηνεία των δεδομένων από τον ερευνητή (Maxwell, 1992). Προκειμένου να αποφευχθεί κάτι τέτοιο οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνήθηκαν, αφού προηγουμένως είχε εξασφαλιστεί η σύμφωνη γνώμη των ερωτώμενων. Ακολούθησε η ανάλυση των δεδομένων και η εξαγωγή των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την έρευνα. Το γεγονός ότι η έρευνα είναι ποιοτική δημιουργεί ζητήματα αξιοπιστίας. Η αξιοπιστία μιας έρευνας σχετίζεται με τη συνάφεια του περιεχομένου του εργαλείου της έρευνας με το αντικείμενο της έρευνας. Παράγοντες όπως: διφορούμενα ερωτήματα, κούραση, μη τυποποιημένες διαδικασίες μπορούν να επηρεάσουν την αξιοπιστία της έρευνας. Γι' αυτό τον λόγο οι ερωτήσεις διατυπώθηκαν με σαφή και παρόμοιο τρόπο προς όλους τους ερωτώμενους.

2.8. Ανάλυση των δεδομένων

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία των δεδομένων ήταν η θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων (Thematic analysis). Ποιοτική θεωρείται με την έννοια ότι δεν αποσκοπεί στην επαλήθευση μιας θεωρίας ούτε στην ποσοτικοποίηση των στοιχείων αλλά στη εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων σε συσχετισμό με τα θεωρητικά δεδομένα. Σύμφωνα με τις Braun και Clarke (2012, σ. 57), «η θεματική ανάλυση συνίσταται στη συστηματική αναγνώριση, οργάνωση και κατανόηση επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος εντός ενός συνόλου δεδομένων». Ο/η ερευνητής/τρια εντοπίζει πολλά μοτίβα νοήματος εντός των δεδομένων που έχει συλλέξει και μπορεί να εστιάσει σε αυτά που είναι σχετικά με το θέμα το οποίο μελετά και, ειδικότερα, σε εκείνα που είναι κατάλληλα για την απάντηση των ερευνητικών του ερωτημάτων (Braun και Clarke, 2012, σ. 57). Με αυτό το σκεπτικό τα ερευνητικά ερωτήματα λειτουργούν ως οδηγός κατά τη διαδικασία της θεματικής ανάλυσης. Η θεματική ανάλυση δεν είναι μια διαδικασία «τεχνικού τύπου» διαδικασία αλλά προϋποθέτει τον ενεργητικό και δημιουργικό ρόλο του ερευνητή, ο οποίος, αναπτύσσοντας μια διαλογική σχέση με τα δεδομένα του, περισσότερο παράγει και συγκροτεί τα θέματα παρά τα ανακαλύπτει (Τσιώλης, 2016, σ. 487). Το πλεονέκτημα της μεθόδου έγκειται στο ότι η θεματική ανάλυση είναι μια ευέλικτη μέθοδος, η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί με πολλαπλούς τρόπους από τους ερευνητές (Braun και Clarke 2012).

Ενδεικτικά τα βήματα που ακολουθεί ο/η ερευνητής/τρια έχουν διαμορφωθεί και περιγραφεί από τις Braun και Clarke (2006 και 2012) ενώ ο Τσιώλης (2014) έχει εκπονήσει μια πιο

λειτουργική και εφαρμόσιμη εκδοχή του μοντέλου. Καταρχάς, πρώτο βήμα της ανάλυσης αποτελεί η διαδικασία της μετεγγραφής, καθώς ο τρόπος απόδοσης της ηχογραφημένης (ή βιντεοσκοπημένης) διαδικασίας της συνέντευξης σε γραπτό κείμενο συνιστά ήδη μια ερμηνεία του προφορικού λόγου. Όπως αναφέρουν οι Braun και Clarke (2013, σ. 162): «Η μετεγγραφή είναι το παράγωγο μιας διάδρασης μεταξύ της εγγραφής και εκείνου που κάνει τη μετεγγραφή, ο οποίος ακούει την εγγραφή και επιλέγει τι θα διατηρήσει και πώς θα αναπαραστήσει αυτό που ακούει». Όταν ολοκληρωθούν οι συνεντεύξεις, πραγματοποιείται απομαγνητοφώνηση των δεδομένων και η μετεγγραφή (transcription) των διαλόγων σε κείμενο στον υπολογιστή. Μετεγγραφή, συνεπώς, καλείται η μετατροπή σε γραπτό κείμενο των ηχογραφημένων ή βιντεοσκοπημένων λεκτικών διαδράσεων, σύμφωνα με καθορισμένους κανόνες σημειογραφίας (Τσιώλης, 2014, σ. 269). Μέσα από τη διαδικασία της μεταγραφής οι ακουστικές ή οπτικοακουστικές καταγραφές του λόγου που αναπτύσσονται κατά τη διαδικασία της συνέντευξης αποδίδονται σε γραπτό κείμενο και έτσι «αντικειμενοποιούνται» και γίνονται εμπειρικό υλικό προς ανάλυση (Καλλινικάκη, 2010). Στη συνέχεια, δεύτερο βήμα, επιδιώκεται η εξοικείωση με τα δεδομένα, ο εντοπισμός και συγκέντρωση των αποσπασμάτων που αντιστοιχούν σε κάθε ερευνητικό ερώτημα. Επιχειρείται στο σημείο αυτό μια θεματική ανάλυση του εμπειρικού υλικού με σκοπό την ανίχνευση θεμάτων (δηλαδή επαναλαμβανόμενων μοτίβων νοήματος) και οργάνωσής τους, ώστε να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα. Ακολουθεί, ως τρίτο βήμα, η κωδικοποίηση με βάση τις κατηγορίες που θα διαμορφωθούν για το σκοπό αυτό. Στη συγκεκριμένη έρευνα οι κατηγορίες ή θέματα θα διαμορφωθούν με βάση τους ερευνητικούς άξονες της συνέντευξης οι οποίοι και συνδυάζονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα, με στόχο να απαντηθούν αποκλειστικά τα ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας χωρίς να παρεκκλίνουν από τον σκοπό της μελέτης. Ο ερευνητής οφείλει να ερμηνεύσει τα δεδομένα του, να κατανοήσει δηλαδή το νόημά τους και να το αποδώσει με έναν εννοιολογικό προσδιορισμό. Η διαδικασία αυτή καλείται κωδικοποίηση και οι εννοιολογικοί προσδιορισμοί, οι οποίοι εκφράζουν το νόημα που αποδίδει ο ερευνητής στο συγκεκριμένο τμήμα δεδομένων, ονομάζονται κωδικοί (Braun και Clarke, 2012, σ. 57 · Τσιώλης, 2014, σ. 107). Σύμφωνα με τις Braun και Clarke (2012, σ. 61), οι κωδικοί αποδίδουν και ονοματίζουν ένα χαρακτηριστικό (μια μονάδα νοήματος) που αναγνωρίζει ο ερευνητής σε κάποιο τμήμα των δεδομένων του (π.χ. σε ένα απόσπασμα του μετεγγραμμένου κειμένου μιας συνέντευξης) και φαίνεται να είναι σημαντικό για την απάντηση των ερευνητικών του ερωτημάτων. Στο τέταρτο βήμα επιχειρείται η μετάβαση από το επίπεδο των κωδικών σε εκείνο των θεμάτων. Τα θέματα αποτελούν αυτόνομες εννοιολογικές οντότητες και μπορούν να λειτουργήσουν ως εκδοχές απάντησης στο ερευνητικό ερώτημα το οποίο

εξετάζεται. Σε αυτό το στάδιο διαμορφώνεται ένας θεματικός χάρτης, ο οποίος θα καταδεικνύει τις σχέσεις μεταξύ των θεμάτων των ιδιοτήτων τους. Τέλος, στο πέμπτο βήμα, εκτίθενται θέματα/ιδιότητες που αναδείχθηκαν και απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα. Το κάθε θέμα παρουσιάζεται ξεχωριστά και αναδεικνύεται το περιεχόμενό του βάσει των ιδιαίτερων πτυχών που προέκυψαν κατά την ανάλυση των δεδομένων. Αναδεικνύονται, επίσης, ενδεχόμενες διαφοροποιήσεις ή διακυμάνσεις που χαρακτηρίζουν το κάθε θέμα. Στο στάδιο αυτό παρατίθενται αποσπάσματα από τα κείμενα των συνεντεύξεων, προκειμένου να τεκμηριωθούν τα ευρήματα και να φανεί με πειστικό τρόπο πώς αναδεικνύονται τα θέματα ή οι ιδιότητές τους.

3. Δυσκολίες για την πραγματοποίηση της μελέτης και ενέργειες για την άρση των δυσκολιών.

Ένα σύνολο δυσκολιών μπορεί να επηρεάσει την εξέλιξη της έρευνας. Για τον λόγο αυτό είναι επιτακτική η ανάγκη της πρόβλεψης και της εκτίμησης των δυσκολιών, για τον έγκαιρο προγραμματισμό με στόχο την υπέρβασή τους.

3.1. Πρόσβαση σε Συμμετέχοντες

Ήταν δύσκολο να βρεθούν πατέρες πρόθυμοι να συμμετάσχουν στη μελέτη, καθώς άγγιζε προσωπικά και ευαίσθητα θέματα, όπως το διαζύγιο και ο γονεϊκός ρόλος.

Για την άρση αυτής της δυσκολίας η πρόσκληση απευθύνθηκε σε πατέρες του ευρύτερου κοινωνικού μου περίγυρου και σε δίκτυα επαγγελματιών, όπως κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους ή δικηγόρους που ειδικεύονται σε θέματα διαζυγίου, για τον εντοπισμό πιθανών πατέρων που θα ήθελαν να συμμετάσχουν. Υπήρχε πρόβλεψη, αν δεν ήταν εφικτό να εξασφαλιστεί η συμμετοχή στην έρευνα από πατέρες του κοινωνικού μου περίγυρου, να αναζητηθεί ερευνητικό δείγμα σε διαδικτυακές κοινότητες ή forum που ασχολούνται με γονεϊκά ή θέματα διαζυγίων, ενημερώνοντας για το αντικείμενο της έρευνας και διαβεβαιώνοντας με όλους τους έννομους τρόπους την ανωνυμία και την εμπιστευτικότητα.

3.2. Συναισθήματα κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων

Η διεξαγωγή συνεντεύξεων για θέματα που αφορούν το διαζύγιο και την πατρότητα μπορεί να προκαλέσει συναισθηματική επιβάρυνση στους συμμετέχοντες, όπως η αναβίωση τραυματικών εμπειριών. Οι ερωτήσεις σχετικά με το διαζύγιο και τον γονεϊκό ρόλο μπορεί να προκαλέσουν συναισθηματική αναστάτωση στους συμμετέχοντες, ειδικά αν το διαζύγιο ήταν πρόσφατο ή υπήρχαν έντονες συγκρούσεις. Η Καλλινικάκη (2010, σελ. 111) αναφέρει πως «οι αναδρομές σε έντονα φορτισμένες περιόδους, συγκρούσεις ή σε καταστάσεις που προκάλεσαν

αμηχανία, αμφιθυμία και απόρριψη ενδέχεται να αποδυναμώσουν τον αμυντικό μηχανισμό (της αποφυγής, της άρνησης, της μετάθεσης ή και της εξιδανίκευσης) με τον οποίο προστατεύεται το άτομο και να επανεμφανιστούν με καταστροφική ορμή». Η συναισθηματική αυτή ατμόσφαιρα ήταν έκδηλη σε αρκετές συνεντεύξεις, όπου οι πατέρες κατέθεσαν τον πόνο τους και εξέφρασαν, αρχικά διστακτικά και αργότερα με πάθος, τις βαθύτερες σκέψεις τους, τους προβληματισμούς, τις ανασφάλειες, το αίσθημα της ανικανότητας, το αίσθημα της ντροπής ή και τον θυμό τους. Η συγκινησιακή ατμόσφαιρα μπορεί να επηρεάσει και τον ίδιο τον ερευνητή. Η διείσδυση στον εσωτερικό κόσμο των ερωτώμενων αναδύει συναισθήματα και στις δύο πλευρές και αποτελεί έντονη συγκινησιακή εμπειρία.

Γι' αυτόν τον λόγο απαιτείται προσεκτική επιλογή και διατύπωση ερωτήσεων στις συνεντεύξεις, με σεβασμό και ευαισθησία και διασφάλιση ότι οι συμμετέχοντες μπορούν να αποχωρήσουν από την έρευνα όποια στιγμή το επιθυμούν, χωρίς συνέπειες. Είναι σημαντικό να υπάρχει πρόβλεψη για την παροχή υποστήριξης, όπως η παραπομπή σε επαγγελματίες ψυχικής υγείας, εάν κάποιος συμμετέχων αισθανθεί έντονη συναισθηματική πίεση κατά τη διάρκεια ή μετά την έρευνα.

3.3. Δεοντολογικοί προβληματισμοί

Στις έρευνες με ημιδομημένες ή αφηγηματικές συνεντεύξεις, οι συμμετέχοντες μπορεί να μοιραστούν ευαίσθητες πληροφορίες για την προσωπική τους ζωή και την οικογενειακή τους κατάσταση. Είναι κρίσιμο να διασφαλιστεί η προστασία των προσωπικών δεδομένων τους. Η εξασφάλιση της εχεμύθειας και της ανωνυμίας είναι απαραίτητη προϋπόθεση και θεμελιώδης αρχή για την επιτυχία μιας έρευνας. Οι συμμετέχοντες μπορεί να μην είναι πρόθυμοι να αποκαλύψουν ακριβείς πληροφορίες λόγω φόβου κριτικής ή κοινωνικού στιγματισμού, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει τα αποτελέσματα της έρευνας. Νομικοί περιορισμοί ή ζητήματα επιμέλειας μπορεί να επηρεάσουν την ικανότητα των πατέρων να μιλήσουν ανοιχτά για τη σχέση τους με τα παιδιά τους. Σε αυτές τις περιπτώσεις η συνεργασία με νομικούς συμβούλους για την κατανόηση των περιορισμών και την προσαρμογή της μεθοδολογίας κρίνεται απαραίτητη, ώστε να αποφεύγονται νομικά προβλήματα και να εξασφαλιστεί ότι η έρευνα δεν θα παραβιάσει κανένα νομικό πλαίσιο ή δικαστική απόφαση. Είναι επιτακτική η διασφάλιση ανωνυμίας και εμπιστευτικότητας, για να μειωθεί ο φόβος αποκάλυψης προσωπικών στοιχείων. Οι ερωτώμενοι πολλές φορές προβάλλουν αντιστάσεις στη χρήση της τεχνολογίας, κάτι που σχετίζεται με τον φόβο της έκθεσης ή τον φόβο της αποκάλυψης, της μη διατήρησης δηλαδή της ανωνυμίας τους (Καλλινικάκη, 2010, σ. 97).

Για την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης δυσκολίας δημιουργήθηκε ένα κλίμα αποδοχής και ασφάλειας, τηρήθηκε ο κώδικας δεοντολογίας και δόθηκαν οι εγγυήσεις για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης και τη διαφύλαξη της εχεμύθειας (Δημοπούλου-Λαγωνίκα, 2011). Επιπρόσθετα, σε συνδυασμό με την υπογραφή του εντύπου συγκατάθεσης που δόθηκε στους συμμετέχοντες, το οποίο αποτελεί έντυπη ενημέρωση για τα δικαιώματά τους και τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί και εξασφαλίζει την αυτόβουλη συμμετοχή στην έρευνα και την εξασφάλιση της συναίνεσης αλλά παρέχει και τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις για τον τρόπο δημοσιοποίησης της συνέντευξης, οι αντιστάσεις και οι επιφυλάξεις περιορίστηκαν. Τέλος, οι συμμετέχοντες έλαβαν τη διαβεβαίωση της δυνατότητας να αποχωρήσουν από την έρευνα οποιαδήποτε στιγμή, χωρίς να χρειαστεί να αιτιολογήσουν την απόφασή τους και χωρίς υπάρξουν συνέπειες.

3.4. Περιορισμένος Χρόνος

Η πραγματοποίηση ποιοτικής έρευνας απαιτεί χρόνο που μπορεί να είναι περιορισμένος. Για τον λόγο αυτό είναι καταλυτική η οργάνωση της έρευνας με σαφή χρονοδιάγραμμα, όπως και η χρήση διαθέσιμων εργαλείων και μεθόδων που μειώνουν τον χρόνο. Στην άρση της δυσκολίας αυτής βοηθά η ευελιξία στον τόπο και τον χρόνο της συνέντευξης, που πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες και στην άνεση κυρίως των συμμετεχόντων. Γι’ αυτόν τον λόγο στη συγκεκριμένη έρευνα δόθηκε η δυνατότητα στους συμμετέχοντες να επιλέξουν τον τόπο, τον χρόνο αλλά και τον τρόπο της συνέντευξης (δια ζώσης ή διαδικτυακά). Τέλος, μια αντικειμενική δυσκολία για όλες γενικά τις ποιοτικές έρευνες αποτελεί η μετεγγραφή (transcription), δηλαδή η μετατροπή της μαγνητοφωνημένης συνέντευξης σε γραπτό κείμενο. Η δυσκολία έγκειται στην αποτύπωση όλων των χαρακτηριστικών της συνέντευξης τόσο των λεκτικών όσο και των μη λεκτικών (παύσεις, δισταγμοί, παραδρομές) καθώς και των παραγλωσσικών στοιχείων που αποδίδουν την ένταση και τη διάθεση της συνομιλίας όπως γέλιο και επιτονισμός (Καλλινικάκη, 2010).

3.5 Ηθικά ζητήματα και διαχείριση

Οι έρευνες που αφορούν την προσωπική και οικογενειακή ζωή αναδύουν προβλήματα ηθικής και δεοντολογικής φύσης. Η αντικειμενικότητα και η αμεροληψία είναι απαραίτητη προϋπόθεση για μια αξιόπιστη έρευνα. Εάν ο ερευνητής έχει κάποια προσωπική εμπλοκή με το θέμα, αυτό μπορεί να επηρεάσει την αντικειμενικότητα της έρευνας. Η ακρίβεια και η ειλικρίνεια είναι μη ελαστικές προϋποθέσεις. Τα δεδομένα πρέπει να συλλέγονται, να αναλύονται και να παρουσιάζονται με ακρίβεια και ειλικρίνεια, αποφεύγοντας κάθε μορφή

παραποίησης των αποτελεσμάτων. Επιπρόσθετα, πρέπει να εξασφαλιστεί ότι οι συμμετέχοντες δεν θα χρησιμοποιηθούν με τρόπο που να τους βλάψει (non maleficence), ούτε θα χειραγωγηθούν για την επίτευξη συγκεκριμένων ερευνητικών αποτελεσμάτων. Τέλος, πολύ σημαντική είναι η δεοντολογική χρήση των αποτελεσμάτων, καθώς πρέπει να διασφαλιστεί ότι τα αποτελέσματα της έρευνας θα χρησιμοποιηθούν με τρόπο που θα συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του θέματος και στη βελτίωση των πολιτικών και πρακτικών για τους πατέρες μετά το διαζύγιο, χωρίς να στιγματίζονται οι συμμετέχοντες ή οι ομάδες που εκπροσωπούν.

Συνοψίζοντας, στη συγκεκριμένη έρευνα προκειμένου να διασφαλιστεί η ανωνυμία και να υπάρχει εμπιστοσύνη τηρήθηκαν οι παρακάτω προδιαγραφές:

• Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε σε οικείο μέρος των ερωτώμενων, σε χρόνο και με τρόπο αρεστό και βολικό σε αυτούς, για να αποφευχθεί η δημιουργία άγχους και αμηχανίας.

• Υπήρχε σαφήνεια αναφορικά με τους στόχους της συνέντευξης.

• Δόθηκαν οι απαραίτητες εγγυήσεις, ώστε να διασφαλιστεί η ανωνυμία των ερωτώμενων.

• Δόθηκε για υπογραφή έγγραφο συγκατάθεσης για την αυτόβουλη συμμετοχή στην έρευνα αλλά και διαβεβαιώσεις για τον τρόπο δημοσιοποίησης της συνέντευξης καθώς και αντίγραφο αυτής, σε περίπτωση που το επιθυμούν[3].

4. Αποτελέσματα

Στο σημείο αυτό της εργασίας επιδιώκεται η καταγραφή των απόψεων των διαζευγμένων πατέρων που συμμετείχαν στην έρευνα, με στόχο να αναδειχθούν τα στοιχεία που θα οδηγήσουν σε ωφέλιμα συμπεράσματα που καλύπτουν τα ερευνητικά ερωτήματα. Για την καλύτερη ερμηνεία και την πιο αποτελεσματική ανάλυση εφαρμόστηκε η κωδικοποίηση σε πέντε (5) κατηγορίες που αποτελούν θεματικούς άξονες διερεύνησης. Συγκεκριμένα οι ερωτήσεις με αριθμό 1,2,3 κωδικοποιήθηκαν στον άξονα διερεύνησης 1 με ονομασία «Αλλαγές στη σχέση πατέρα-παιδιών μετά το διαζύγιο». Οι ερωτήσεις με αριθμό 4,5 κωδικοποιήθηκαν στον άξονα διερεύνησης 2 με ονομασία «Χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου». Η ερώτηση με αριθμό 6 κωδικοποιήθηκε στον άξονα διερεύνησης 3 με ονομασία «Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή». Οι ερωτήσεις με αριθμό 7,8 κωδικοποιήθηκαν στον άξονα διερεύνησης 4 με ονομασία «Ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα». Οι ερωτήσεις με αριθμό 9,10 κωδικοποιήθηκαν στον άξονα διερεύνησης 5 με ονομασία «Οικονομικές και υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα».

[3] Το έντυπο της συναίνεσης παρουσιάζεται στο παράρτημα 1.

Άξονας	Θεματικές ενότητες
1	Αλλαγές στη σχέση πατέρα-παιδιών μετά το διαζύγιο
2	Χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου
3	Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή
4	Ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα
5	Οικονομικές και υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα

Πίνακας 2: Κατηγοριοποίηση ανά άξονα διερεύνησης

4.1. Θεματικές ενότητες[4]

Θεματική ενότητα 1.

Μετασχηματισμός της πατρικής ταυτότητας μετά το διαζύγιο.

Ο άξονας αυτός διερευνά τις αλλαγές που παρατηρούνται στη συμπεριφορά ή τις αντιδράσεις των παιδιών, καταγράφει την ανησυχία των πατέρων για την ισορροπία των παιδιών και διερευνά την ανησυχία τους μήπως σε μια ενδεχόμενη νέα οικογένεια που θα δημιουργήσει η πρώην σύζυγός τους οι ίδιοι θα χάσουν τον γονεϊκό τους ρόλο. Οι πατέρες κλήθηκαν να απαντήσουν σε τρεις ερωτήσεις:

• Πώς περιγράφετε την εμπειρία σας ως πατέρας μετά το διαζύγιο;

• Ποιες ήταν οι πιο σημαντικές αλλαγές που παρατηρήσατε στη σχέση σας με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο;

• Πώς πιστεύετε ότι τα παιδιά σας έχουν προσαρμοστεί στο νέο οικογενειακό σχήμα; Ποιες είναι οι ανησυχίες σας σχετικά με αυτό;

Υποκατηγορία 1.1. Περιγραφή της εμπειρίας της πατρότητας μετά το διαζύγιο.

Στις αφηγήσεις ανιχνεύεται ο μετασχηματισμός της πατρικής ταυτότητας και της σχέσης με τα παιδιά μετά το διαζύγιο. Η θεματική ανάλυση ανέδειξε αρκετές υποκατηγορίες, όπως την ανακατασκευή της πατρικής ταυτότητας, τη συναισθηματική πρόκληση της απουσίας και της απώλειας, τον ποιοτικό χρόνο ως απάντηση στην ποσοτική στέρηση, την πατρότητα ως καθημερινή ηθική δέσμευση και τα εμπόδια από το σύστημα και τη συν-γονεϊκότητα.

<u>Ριζική ανακατασκευή της πατρικής τους ταυτότητας</u>

Η εμπειρία της πατρότητας μετά το διαζύγιο περιγράφεται από τους πατέρες ως μια ριζική ανακατασκευή της πατρικής τους ταυτότητας. Η διάλυση της καθημερινής συνύπαρξης με τα

[4] Πίνακες ευρημάτων ανά θεματική ενότητα με ενδεικτικά παραθέματα παρουσιάζονται στο Παράρτημα 4.

παιδιά τους επιφέρει αλλαγές όχι μόνο στις πρακτικές πτυχές του ρόλου τους, αλλά και στην εσωτερική τους αίσθηση του ποιοι είναι ως πατέρες.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ένας πατέρας: *«Το να είμαι πατέρας μετά από το διαζύγιο είναι η ίδια η ζωή… Είναι η πραγματική μου ζωή»* (Σ1), εντάσσοντας την πατρότητα στο κέντρο της ύπαρξής του, αλλά ταυτόχρονα επισημαίνει τη δυσκολία διαχείρισης των *«δύσκολων συναισθημάτων»* που προκύπτουν από την απομάκρυνση. Πολλοί συμμετέχοντες επανέρχονται στην αναγκαιότητα του φιλτραρίσματος των προσωπικών τους συναισθημάτων, προκειμένου να μην επιβαρυνθεί η σχέση τους με το παιδί: *«πρέπει να φιλτράρεις… συναισθήματα... ώστε να βγαίνει ένα τελικό συναίσθημα εύπεπτο για το παιδί μου»* (Σ1).

Οι πατέρες αναφέρουν ότι το διαζύγιο πυροδοτεί την ανάγκη για επαναπροσδιορισμό του πατρικού ρόλου, με τον Σ2 να επισημαίνει ότι *«ο ρόλος μου έγινε πιο ενεργός»,* λόγω αυξημένου χρόνου με τα παιδιά, ενώ άλλοι, όπως ο Σ6, αναφέρουν το πέρασμα από την «παρουσία» στη «συναισθηματική διαθεσιμότητα»: *«Ο πατέρας δεν είναι μόνο παρών φυσικά, αλλά κυρίως συναισθηματικά»* αν και ξεκίνησε την απάντησή του με τον χαρακτηρισμό *«ανατροπή»* κι *«ένιωσα ότι όλα άλλαξαν κι ότι ο κόσμος μου καταρρέει»*, ενώ ο Σ7 αναφέρει ότι *«πρέπει να είμαι και μάνα και πατέρας, όταν είμαι μαζί της».*

<u>Η συναισθηματική πρόκληση της απουσίας και της απώλειας</u>

Έντονο είναι το βίωμα απώλειας, το οποίο διακρίνεται σε όλες τις αφηγήσεις. Ο Σ8 εκφράζει αυτό το βίωμα με την εικόνα του «πατέρα-επισκέπτη», όπως και ο Σ10: *«Νιώθω ότι ο ρόλος μου έχει περιοριστεί από πατέρας-παρών σε πατέρας-επισκέπτης»,* ενώ ο Σ10 μιλά επίσης για *«βίαιη ανατροπή ισορροπίας»* και αίσθηση ότι *«η πατρότητα μου φιλτράρεται μέσα από την πρώην σύζυγο»*, αναδεικνύοντας τις δυσκολίες στη συνεπιμέλεια και τη συν-γονεϊκή συνεργασία.

<u>Ηθική δέσμευση</u>

Ωστόσο, μέσα από αυτές τις δυσκολίες, αναδύονται και στοιχεία προσωπικής εξέλιξης και μεταμόρφωσης. Πατέρες, όπως ο Σ9 και ο Σ7 μιλούν για την ανάπτυξη της συναισθηματικής τους διαθεσιμότητας: *«Έμαθα να εκφράζω τα συναισθήματά μου πιο ανοιχτά»* (Σ9), ο Σ1 υπογραμμίζει την ηθική ευθύνη απέναντι στο παιδί: *«Προτεραιότητα έχει το παιδί»*, ο Σ7 αναφέρει: *«Δεν υπάρχει χώρος για εγωισμό, όταν έχεις ένα μικρό παιδί που σε χρειάζεται»,* ενώ ο Σ9 παραδέχεται ότι *«ήταν μια διαδικασία που με ανάγκασε να ωριμάσω ακόμα περισσότερο, να μάθω να ακούω πιο προσεκτικά και να εκφράζω τα συναισθήματά μου πιο ανοικτά».*

Ποιοτικός χρόνος ως απάντηση στην ποσοτική στέρηση

Τέλος, η ποιότητα του χρόνου κρίνεται ως καθοριστική: *«Δεν ήταν ποτέ λίγος χρόνος, ήταν ποιοτικός χρόνος»* (Σ6), και ο Σ5 λέει χαρακτηριστικά: *«τώρα, ο χρόνος μας είναι περιορισμένος και προσπαθώ να τον αξιοποιώ στο έπακρο. Κάθε φορά που τους βλέπω, προσπαθώ να δημιουργώ αναμνήσεις που θα τους μείνουν»*, υποδηλώνοντας ότι παρότι η ποσότητα μειώνεται, η ποιότητα ενισχύεται, μεταβάλλοντας θετικά τη φύση της σχέσης.

Υποκατηγορία 1.2. Οι πιο σημαντικές αλλαγές στη σχέση με τα παιδιά τους μετά το διαζύγιο.

Επιδιώχθηκε η διερεύνηση των ενδεχόμενων αλλαγών στη σχέση πατέρα-παιδιών μετά το διαζύγιο. Η θεματική ανάλυση ανέδειξε κι επιμέρους θεματικές όπως τον αγώνα για διατήρηση του συναισθηματικού δεσμού, τον περιορισμό της καθημερινότητας και τη μετατόπιση στη συμβολική παρουσία, τη φροντίδα και τη συναισθηματική διαθεσιμότητα καθώς και τη συναισθηματική αστάθεια και επιρροή τρίτων παραγόντων.

Αγώνας για διατήρηση του συναισθηματικού δεσμού

Οι μαρτυρίες των συμμετεχόντων πατέρων φέρνουν στο φως μια κοινή εμπειρία απώλειας της καθημερινής φυσικής παρουσίας, η οποία επηρέασε ριζικά τη σχέση τους με τα παιδιά τους. Για τον Σ1, η εμπειρία της συναισθηματικής αποσύνδεσης και η αίσθηση ότι χάνει τη σχέση με το παιδί του περιγράφεται με συγκίνηση και πόνο: *«Πραγματικά έχω φτύσει αίμα, για να το διατηρήσω αυτό το πράγμα»* (Σ1). Το διαζύγιο βιώνεται ως υπαρξιακή απειλή για την πατρική του υπόσταση, γεγονός που τον οδήγησε σε μια μακρά προσπάθεια επανοικοδόμησης.

Συναισθηματική αστάθεια και επιρροή τρίτων παραγόντων

Για άλλους πατέρες (π.χ. Σ3, Σ4, Σ5, Σ10), το σπάσιμο της ρουτίνας και της άμεσης καθημερινής επαφής αποτελεί την πιο τραυματική αλλαγή. Ο Σ5 αναφέρεται στην *«απόσταση που πονάει»,* ενώ ο Σ10 μιλά για τη συναισθηματική αποξένωση που συνδυάζεται με την επιρροή της πρώην συζύγου: *«Έβλεπα τον θυμό ή τη θλίψη τους να εκφράζεται προς εμένα, σαν να έπρεπε να επιλέξουν πλευρά».*

Από την καθημερινή επαφή στην ποιοτική επαφή

Μέσα από τη στέρηση της ποσότητας, αρκετοί πατέρες παρατηρούν την εμφάνιση νέων ποιοτικών χαρακτηριστικών στη σχέση. Ο Σ8 μιλά για *«ιεροτελεστικές»* στιγμές που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, ενώ ο Σ9 αναφέρεται σε *«βαθύτερη επικοινωνία σε λιγότερο χρόνο»* και σε

αναγκαστική ωρίμανση των παιδιών. Το πέρασμα από την καθημερινή παρουσία σε συνειδητές, εστιασμένες συναντήσεις φέρνει και μια νέα μορφή σύνδεσης. Ενδεικτικά, ο Σ2 παραδέχεται ότι *«ανέλαβα ρόλους που πριν δεν είχα, τόσο στην καθημερινότητα των παιδιών μου όσο και στη συναισθηματική τους ανάπτυξη»,* ενώ ο Σ9 λέει: *«Από την καθημερινή φυσική παρουσία πέρασα στο να είμαι ο πατέρας των "προγραμματισμένων συναντήσεων"»,* ένας φόβος που τον οδήγησε όμως να οικοδομήσει μια ουσιαστική σχέση με τα κορίτσια του που έμπαιναν στη εφηβεία *«χτίσαμε μια σχέση πιο ουσιαστική, βασισμένη όχι απλά στην καθημερινότητα, αλλά σε βαθιά, ειλικρινή αγάπη».*

Φροντίδα και συναισθηματική διαθεσιμότητα

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι περιγραφές πατέρων όπως οι Σ6 και Σ7, που αναδεικνύουν την ανάδυση ενός πιο τρυφερού και εκφραστικού πατρικού ρόλου, ο οποίος ταυτόχρονα φροντίζει. Ο Σ6 σημειώνει: *«Έμαθα να της λέω "σ' αγαπώ" πιο συχνά, να τη διαβεβαιώνω ότι είμαι εκεί, ακόμα κι αν δεν είμαι δίπλα της με τη φυσική μου παρουσία»,* ενώ ο Σ7, έχοντας βιώσει τον φόβο της περιθωριοποίησης, *«αναρωτιόμουν αν θα συνεχίσει να με βλέπει ως βασικό πρόσωπο στη ζωή της ή αν θα γίνω απλώς "ο μπαμπάς του Σαββατοκύριακου"»,* υπογραμμίζει ότι πλέον *«Όταν είμαστε μαζί, κάνω τα πάντα: την ταΐζω, τη ντύνω, την ηρεμώ, τη βάζω για ύπνο. Δεν είμαι μόνο για διασκέδαση εκεί, αλλά είμαι ο μπαμπάς που φροντίζει».*

Από τις απαντήσεις φαίνεται η ανάγκη διατήρησης της εμπιστοσύνης μεταξύ πατέρα και παιδιού που αναδεικνύεται ως κρίσιμος άξονας*: «Χτίσαμε μια σταθερή αίσθηση ασφάλειας»* (Σ8), *«ένας χώρος εμπιστοσύνης με ανοιχτή επικοινωνία»* (Σ10). Η εμπιστοσύνη δεν θεωρείται δεδομένη αλλά είναι αποτέλεσμα διαρκούς προσπάθειας.

Υποκατηγορία 1.3. Η εκτίμηση για την προσαρμογή των παιδιών στο νέο οικογενειακό σχήμα. Οι ανησυχίες.

Η άποψη των διαζευγμένων πατέρων για τον τρόπο προσαρμογής των παιδιών τους στα νέα δεδομένα μετά το διαζύγιο καθώς και οι ανησυχίες τους σχετικά με αυτήν την προσαρμογή αναδεικνύονται μέσα από τις αφηγήσεις τους. Η προσεκτική ανάγνωση των απαντήσεων ανέδειξε αρκετά θέματα που αποτυπώνουν τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες τους. Οι πατέρες ενδιαφέρονται για τη συναισθηματική επιβάρυνση και την προσπάθεια των παιδιών να προσαρμοστούν και να διατηρήσουν ισορροπίες. Ταυτόχρονα καταθέτουν την ανακούφιση και παράλληλα τη θλίψη τους, όταν τα παιδιά φαίνεται να «προσαρμόζονται». Φοβούνται για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ψυχική ανάπτυξη και την εικόνα του πατέρα ενώ εστιάζουν στη σημασία της καλής επικοινωνίας και συνεργασίας με τη μητέρα. Αγωνιούν για

την απουσία τους από το καθημερινό πλαίσιο και καταθέτουν την προσπάθεια αναπλήρωσης του ρόλου. Τέλος, θεωρούν ότι η ηλικία των παιδιών αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα στην προσαρμογή.

Η συναισθηματική επιβάρυνση των παιδιών και η προσπάθεια να διατηρήσουν ισορροπίες.

Ο Σ1 αναδεικνύει με έντονα συναισθηματικό τρόπο τον αγώνα του παιδιού του να διαχειριστεί τις νέες συνθήκες. Μιλά για τη *«μάχη»* του παιδιού να μην πληγώσει κανέναν από τους δύο γονείς, να προστατεύσει και τους δύο, ενώ ακόμα βρίσκεται σε μικρή ηλικία. Αυτή η προσπάθεια περιγράφεται ως συγκινητική αλλά και επώδυνη, γιατί αποκαλύπτει μια πρόωρη ωρίμανση και έναν μη φυσιολογικό βάρος που το παιδί αναλαμβάνει. Λέει, φανερά φορτισμένος συναισθηματικά *«πόσο άδικο είναι για τα παιδιά μας να τα βάζουμε σε μία ίδια διαδικασία να προσπαθούν τα ίδια να κρατήσουν… να δίνουν μάχη να κρατήσουν ισορροπία, να μην στεναχωρήσουν, να προσέξουν τι θα πούνε, να προσέξουν τα πάντα. Μόνα τους, σαν αυτοάμυνα ρε παιδί μου… και για τον μπαμπά και για τη μαμά και για τα ίδια. Δηλαδή μου ήταν τόσο λυπηρό να βλέπω το παιδί μου να προσπαθεί μόνο του να βρει σωσίβιο να πιάνεται».* Ο Σ4 αναφέρει επίσης ότι *«έχουν κάποια πίεση στο να κρατούν ισορροπίες»,* επιβεβαιώνοντας ότι αυτό το φαινόμενο δεν είναι μεμονωμένο. Τέλος, ο Σ10 μιλώντας για τη συναισθηματική επιβάρυνση των παιδιών περιγράφει τον φόβο του *«μήπως τα παιδιά του αισθάνονται ενοχές, όταν περνούν καλά μαζί μου ή μήπως νομίζουν ότι με προδίδουν αν δείχνουν αγάπη και στον νέο σύντροφο της μητέρας του».*

Η αμφίθυμη εμπειρία της προσαρμογής

Αρκετοί πατέρες (π.χ. Σ1, Σ5, Σ6, Σ10) εκφράζουν την αμφίθυμη εμπειρία της προσαρμογής: από τη μία χαίρονται που τα παιδιά δείχνουν σημάδια ισορροπίας, από την άλλη όμως νιώθουν ενοχές και θλίψη, γιατί αυτή η «προσαρμογή» είναι απόρροια μιας κατάστασης που δεν επέλεξαν τα ίδια. Ο Σ10 λέει χαρακτηριστικά: *«Η πρώην σύζυγός μου ξαναπαντρεύτηκε σχετικά γρήγορα, και αυτό, αν και φαινομενικά πρόσφερε μια νέα "οικογενειακή σταθερότητα", δημιούργησε εντάσεις».* Ο Σ1, του οποίου η πρώην σύζυγος επίσης ξαναπαντρεύτηκε γρήγορα κι έχει αποκτήσει παιδί με τον νέο της σύζυγο, μάλιστα κάνει λόγο για την εσωτερική του «καύση» όταν βλέπει ότι άλλος άνδρας λειτουργεί ως ανδρικό πρότυπο στο καθημερινό σπίτι του παιδιού του, παρ' ότι αναγνωρίζει τη σημασία της σταθερότητας αυτής για την ψυχική ηρεμία του παιδιού. *«Θα είμαι ειλικρινής»* λέει, *«καίγεσαι και στεναχωριέσαι, γιατί ρόλους δικούς σου, σαν πατέρας, σαν κεντρική…το κεντρικό πρότυπο μέσα στο καθημερινό σπίτι, γιατί το δικό μου σπίτι, δεν είμαστε πια εμείς το καθημερινό σπίτι, εμείς είμαστε ένα σπίτι*

Σαββατοκύριακου, στην καλύτερη των περιπτώσεων. Στο καθημερινό σπίτι πλέον κάποιος άλλος έχει τον ρόλο, ως αντρικό πρότυπο μπροστά του και πρέπει να χαρείς που τουλάχιστον υπάρχει αυτό και μπορεί στο παιδί σου να υπάρχει ηρεμία… Δηλαδή αυτό που μισείς εκείνη τη στιγμή πιο πολύ από όλα λες πρέπει να το αποδεχθείς και με ανακούφιση, για την ηρεμία του παιδιού σου».

Ο Σ5 και ο Σ6 ανησυχούν έντονα για τις μακροπρόθεσμες συνέπειες του διαζυγίου στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών τους. Ο φόβος ότι το παιδί μπορεί να νιώσει εγκατάλειψη ή εσωτερική σύγκρουση ανάμεσα στους δύο γονείς αναδεικνύεται ως βασική πηγή άγχους. Ο Σ8 θέτει το ζήτημα της αναζήτησης ταυτότητας σε μεγαλύτερη ηλικία και την ενδεχόμενη απουσία του πατρικού προτύπου, ενώ ο Σ10 ανησυχεί *«ότι μπορεί να κουβαλήσουν συναισθηματικά φορτία που θα τα επηρεάσουν και στις δικές τους μελλοντικές σχέσεις»*, όπως αναφέρει και ο Σ9 *«η μεγάλη μου ανησυχία είναι πώς ο χωρισμός μπορεί να επηρεάσει τις μελλοντικές τους σχέσεις: αν θα δυσκολευτούν να εμπιστευτούν, αν θα φοβούνται τη δέσμευση».*

Ο Σ7 τονίζει πως η επικοινωνία και η συνέπεια μεταξύ των γονέων είναι κρίσιμες για την ομαλή προσαρμογή του παιδιού. Όταν οι γονείς δεν έχουν συνεννόηση, το παιδί κινδυνεύει να λάβει αντιφατικά μηνύματα ή να βρεθεί στη μέση. Όπως λέει ο ίδιος *«Αν δεν υπάρχει καλή επικοινωνία με την πρώην σύζυγό μου, το παιδί μπορεί να εισπράττει διαφορετικά μηνύματα ή να νιώθει "τραβηγμένο" ανάμεσα σε δύο κόσμους».* Παρόμοια, ο Σ1 επισημαίνει τη σημασία της ωριμότητας της μητέρας ως προς την εικόνα που μεταφέρει για τον πατέρα στο παιδί ενώ ο Σ2 πιστεύει ότι *«από τη στιγμή που για τα παιδιά είναι ξεκάθαρο πως έχουν μητέρα και πατέρα που νοιάζονται γι' αυτά τα πράγματα κυλούν με ομαλότητα. Το κλίμα είναι πιο ήρεμο βοηθώντας να δεχτούν ότι ίσως τα πράγματα είναι καλύτερα έτσι».*

Η απουσία από την καθημερινότητα οδηγεί κάποιους πατέρες (π.χ. Σ1, Σ3) να νιώθουν ότι χάνουν την πατρική επιρροή. Ο Σ3 αναφέρει ότι *«η κύρια ανησυχία μου ήταν ότι πλέον στην διαπαιδαγώγησή τους θα είχα την μικρότερη συμμετοχή».* Ο Σ1, όμως, δείχνει πώς προσπάθησε να «μεταμορφωθεί σε χαμαιλέοντα», βρίσκοντας νέους τρόπους, για να παραμείνει κοντά στο παιδί του, όχι μόνο ως πατέρας αλλά και ως φίλος. Λέει *«γιατί αναγκαστικά σου λέω πρέπει να είσαι λίγο χαμαιλέοντας, δηλαδή να βρίσκεις και καινούριους τρόπους προσέγγισης του παιδιού σου, γιατί δεν είσαι κάθε μέρα πλέον μες στο σπίτι, για να κερδίσεις το παιδί σου και να είσαι κοντά, οπότε σίγουρα πλέον, σίγουρα εμείς λειτουργούμε πέρα από σχέση μπαμπά παιδιού».* Η στρατηγική αυτή φαίνεται να είχε επιτυχία, αλλά προηγήθηκαν περίοδοι απομάκρυνσης και δυσκολιών, όπως η ειρωνική στάση του παιδιού προς τον πατέρα, όταν αυτό επηρεάστηκε από τη μη επικοινωνία.

Ο Σ8 επισημαίνει πως όσο πιο μικρό είναι το παιδί κατά τον χωρισμό, τόσο πιο εύκολα ενσωματώνει τη νέα πραγματικότητα, καθώς *«δεν έχουν μνήμες από την περίοδο που ήμασταν*

όλοι μαζί, κι αυτό μειώνει την αίσθηση απώλειας». Παρά ταύτα, η ανησυχία για το μέλλον παραμένει παρούσα *«για το πώς θα βιώσουν μελλοντικά την απουσία του καθημερινού πατρικού μοντέλου μέσα στο σπίτι τους, ιδιαίτερα καθώς μεγαλώνουν και αναζητούν ταυτότητα».* Ο Σ7 αναφέρει, επίσης, την ηλικία ως παράγοντα περιορισμένης συνειδητοποίησης, αλλά σημειώνει τις έμμεσες ενδείξεις συναισθηματικής επίδρασης. Λέει χαρακτηριστικά: *«Είναι μόλις 2 χρονών, οπότε δεν έχει πλήρη αντίληψη του τι σημαίνει διαζύγιο ή γιατί ο μπαμπάς και η μαμά δεν ζουν μαζί. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν νιώθει τις αλλαγές».*

Οι περισσότεροι πατέρες αναγνωρίζουν ότι τα παιδιά δείχνουν ικανότητα προσαρμογής στο νέο οικογενειακό σχήμα, αλλά αυτή η προσαρμογή δεν είναι ούτε απλή ούτε χωρίς συναισθηματικό κόστος. Οι πατέρες αισθάνονται συχνά αμφίθυμα: από τη μία νιώθουν ανακούφιση που τα παιδιά τους δεν καταρρέουν, αλλά από την άλλη ανησυχούν βαθιά για τις «εσωτερικές πληγές» που ίσως δεν φαίνονται ακόμη. Η συνεργασία με τη μητέρα και η ενεργή, ευέλικτη πατρική συμμετοχή αποτελούν κρίσιμους παράγοντες για την ομαλή προσαρμογή των παιδιών στα νέα δεδομένα.

Συνοψίζοντας τις απαντήσεις στις ερωτήσεις του πρώτου θεματικού άξονα της συνέντευξης, μπορούμε να προβούμε σε μια αποτίμηση των βασικών συμπερασμάτων που προέκυψαν από τη θεματική ανάλυση. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες περιγράφουν το διαζύγιο ως ανατροπή, κατάρρευση, απώλεια ταυτότητας, αναδεικνύοντας μια έντονη εμπειρία πένθους, όχι μόνο για τη σχέση αλλά και για τον ρόλο τους ως πατέρες. Συχνό είναι το μοτίβο του συναισθήματος ενοχής για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά. Η εσωτερική αναμέτρηση με προσωπικά λάθη καταγράφεται σε αρκετές αφηγήσεις. Ένα άλλο ισχυρό θέμα που αναδείχθηκε είναι ο θυμός, είτε προς τη σύντροφο είτε προς το νομικό και κοινωνικό πλαίσιο που θεωρείται ότι ευνοεί τη μητέρα. Σε σαφώς λιγότερες περιπτώσεις αναδύεται η αίσθηση ανακούφισης, ως αποτέλεσμα της αποδέσμευσης από μία επιβαρυντική σχέση. Επιπλέον, κυριαρχεί η αίσθηση απώλειας της φυσικής εγγύτητας. Οι πατέρες αναφέρουν έντονη θλίψη για την απομάκρυνση και την αδυναμία συμμετοχής στις καθημερινές στιγμές των παιδιών. Πολλοί αναφέρουν ότι η σχέση τους με τα παιδιά απέκτησε πιο ουσιαστικό περιεχόμενο, παρά τη μείωση του χρόνου. Η εστίαση μεταφέρθηκε από την ποσότητα στην ποιότητα ενώ αρκετές επανήλθε το θέμα του αγώνα για αναγνώριση και ουσιαστική συμμετοχή στη ζωή των παιδιών. Ο πατέρας εμφανίζεται να αγωνίζεται για να παραμείνει παρών και καθοριστικός, συχνά μέσα σε ένα δυσμενές πλαίσιο. Σε ορισμένες περιπτώσεις εντοπίζεται και έντονη κριτική προς την πρώην σύζυγο ως παράγοντας που περιορίζει την πατρική παρουσία. Οι περισσότεροι πατέρες παρατηρούν ότι τα παιδιά κατάφεραν να προσαρμοστούν, ιδιαίτερα, όταν υπήρχε συνεργασία και συνέπεια ανάμεσα στους γονείς. Το θέμα της ψυχικής ανθεκτικότητας των παιδιών είναι

κεντρικό και εκφράστηκαν έντονες ανησυχίες για τη συναισθηματική πίεση που μπορεί να βιώνουν τα παιδιά, ακόμα κι αν εξωτερικά φαίνονται καλά προσαρμοσμένα. Θέματα, όπως το αίσθημα εγκατάλειψης ή η εσωτερίκευση συγκρούσεων, εμφανίζονται συχνά. Έντονη είναι η ανησυχία για την απουσία πατρικού προτύπου και των συνεπειών της, ιδιαίτερα στη φάση της εφηβείας ή της διαμόρφωσης ταυτότητας, ενώ η σταθερή και συνεπής παρουσία και των δύο γονέων, έστω και από διαφορετικά σπίτια, θεωρείται καθοριστικός παράγοντας για την ομαλή προσαρμογή των παιδιών.

Θεματική ενότητα 2.

Χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου.

Ο άξονας αυτός διερευνά τις δραστηριότητες που πραγματοποιούνται από τους πατέρες μαζί με τα παιδιά τους στον χρόνο που έχουν στη διάθεσή τους. Καταγράφει τα συναισθήματα για τον χρόνο που περνάνε μαζί και εντοπίζει συγκεκριμένες καταστάσεις ή γεγονότα που δυσκολεύουν περισσότερο αυτή τη διαδικασία καθώς και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.

Οι πατέρες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις:

• Πώς διαχειρίζεστε τον χρόνο που περνάτε με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο; Υπάρχουν περιορισμοί που σας δυσκολεύουν;

• Ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που έχετε αντιμετωπίσει στον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;

Υποκατηγορία 2.1. Διαχείριση χρόνου με τα παιδιά και περιορισμοί.

Στις απαντήσεις των διαζευγμένων πατέρων διερευνάται ο τρόπος διαχείρισης του διαθέσιμου χρόνου με τα παιδιά και οι τυχόν περιορισμοί που δυσχεραίνουν την πρόσβαση και την επικοινωνία. Η θεματική ανάλυση ανέδειξε σημαντικές υποκατηγορίες, όπως αναγκαστική προσαρμογή στον περιορισμένο χρόνο, έμφαση στην ποιότητα έναντι της ποσότητας, εξωσχολικές δραστηριότητες για γονεϊκή σύνδεση και εξωτερικούς περιορισμούς στην πρόσβαση και επικοινωνία που έχουν αντίκτυπο στην απώλεια του αυθορμητισμού και της καθημερινότητας.

<u>Αναγκαστική προσαρμογή στον περιορισμένο χρόνο</u>

Πολλοί πατέρες περιγράφουν την εμπειρία τους μέσα από την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του ρόλου τους με βάση την περιορισμένη πρόσβαση στο παιδί. Η επικοινωνία και η παρουσία στην καθημερινότητα του παιδιού γίνεται αποσπασματική: *«Προφανώς όταν βλέπεις τα παιδιά Σάββατο πρωί με Κυριακή απόγευμα δύο φορές τον μήνα δεν έχεις και πολλές επιλογές»*

αναφέρει ο Σ3. Ο Σ4 *προσπαθεί να* βρει χρόνο: *«Οι περιορισμοί υπάρχουν, κυρίως λόγω των επαγγελματικών μου υποχρεώσεων, αλλά προσπαθώ να προσαρμόζω το πρόγραμμά μου, ώστε να είμαι παρών στις σημαντικές στιγμές τους»* και ο Σ6 οργανώνει τον διαθέσιμο χρόνο για ουσιαστικότερη επαφή: *«ο χρόνος δεν είναι δεδομένος, αλλά πρέπει να τον σχεδιάζω και να τον αξιοποιώ στο έπακρο».* Ο Σ8 εκμεταλλεύεται τις δυνατότητες τις τεχνολογίας και πραγματοποιεί βιντεοκλήσεις, για να μιλάει περισσότερο με τα αγόρια του.

Έμφαση στην ποιότητα έναντι της ποσότητας

Αντιμέτωποι με την ποσοτική στέρηση, οι πατέρες στρέφονται στην ποιότητα του χρόνου ως αντιστάθμισμα. Περιγράφουν ενσυνείδητες επιλογές, όπως κοινές δραστηριότητες, ουσιαστικές συζητήσεις, αποκλειστική αφοσίωση, προσαρμόζοντας τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, ώστε να εξασφαλίσουν ουσιαστικό χρόνο με τα παιδιά. *«Αναγκαστικά βρέθηκε χρόνος που πριν δεν υπήρχε, περιορίζοντας κάποιες εργασιακές υποχρεώσεις»* αναφέρει ο Σ2 ή ο Σ6 *«Το πρόγραμμα προσαρμόζεται γύρω της: φτιάχνουμε μαζί το φαγητό, πάμε βόλτες…» και* ο Σ7συμπληρώνει*: «Όταν είμαι μαζί της, το κινητό μένει μακριά…Ο χρόνος είναι 100% δικός της: παίζουμε, ζωγραφίζουμε, βγαίνουμε βόλτα...».*

Ο περιορισμένος χρόνος απέκτησε ουσιαστικό περιεχόμενο και ανέδειξε συναισθήματα: *«Ο χρόνος που περνάμε μαζί είναι ποιοτικός και ιδιαίτερα ενδιαφέρων»* (Σ2). *«Όταν είμαστε μαζί, κάνω τα πάντα για να είμαι απόλυτα παρών χωρίς περισπασμούς»* (Σ6), ενώ ο Σ9 αναφέρει τις δράσεις με τις οποίες εμπλουτίστηκαν οι επαφές με τις κόρες του: *«Μαγειρεύουμε μαζί, βλέπουμε ταινίες, πηγαίνουμε εκδρομές. Ταυτόχρονα αφήνω χώρο για κουβέντες...»*.

Εξωσχολικές δραστηριότητες για γονεϊκή σύνδεση

Ορισμένοι πατέρες περιγράφουν πώς οι εξωσχολικές δραστηριότητες (ιδίως ο αθλητισμός) λειτουργούν ως φυσικός και σταθερός τρόπος, για να χτίσουν σχέση με το παιδί, συχνά χωρίς παρέμβαση της μητέρας.

«Το παιδί διεκδίκησε το ποδόσφαιρο. Και η μαμά του δεν ήθελε να ασχολείται. Οπότε κάθε μέρα τον πηγαίνω και τον φέρνω. Κι έτσι είμαι μαζί του καθημερινά.» (Σ1), όπου η αγάπη για το ποδόσφαιρο λειτουργεί ως μέσο τακτικής συνάντησης και ενδυνάμωσης της σχέσης (Σ1): *«Με αφορμή το ποδόσφαιρο, εγώ με το παιδί μου συζητάω πάρα πολλά πράγματα…».*

Εξωτερικοί περιορισμοί στην πρόσβαση και επικοινωνία

Η πλειοψηφία των πατέρων αναφέρθηκε σε περιορισμούς που σχετίζονται με την επιμέλεια ή τη συμπεριφορά της πρώην συζύγου, οι οποίοι συχνά εμποδίζουν την απρόσκοπτη

επικοινωνία και συνάντηση με τα παιδιά. Για παράδειγμα, ο Σ1 περιγράφει: *«Δεν μπορούσα ούτε να πάρω το παιδί τηλέφωνο, να του πω συγγνώμη… Δεν μπορούσα να πάω σπίτι»* και ο Σ10 αναφέρει*: «Ο χρόνος μου εξαρτάται από τη διάθεση της πρώην συζύγου. Δεν υπάρχει ευελιξία».* Ταυτόχρονα, ορισμένοι πατέρες εκφράζουν συναισθηματική δυσκολία λόγω της απουσίας από την καθημερινότητα των παιδιών, αναγνωρίζοντας την απώλεια μικρών αλλά σημαντικών στιγμών: *«Δεν μπορώ να την πάρω αγκαλιά ένα βράδυ, επειδή απλώς μου λείπει»* λέει ο Σ6, ενώ ο Σ7: *«Το πιο δύσκολο, όμως είναι ότι χάνω στιγμές της».* Η αδυναμία συμμετοχής στις καθημερινές, μικρές στιγμές, αυτές που άλλοτε θεωρούνταν αυτονόητες, προκαλεί θλίψη και αναδεικνύει το βάρος της απόστασης: *«Η μεγαλύτερη δυσκολία για μένα είναι ότι χάνω μικρές καθημερινές στιγμές μαζί της»* αναφέρει ο Σ6, ενώ ο Σ8 εκφράζει το παράπονο ότι*: «Δεν μπορώ να συμμετέχω αυθόρμητα στην καθημερινότητά τους: να πάω σε μια σχολική γιορτή τελευταία στιγμή...». «Δεν είναι πάντα διαθέσιμες για μένα, κι αυτό ήταν δύσκολο, αλλά και μια ευκαιρία να δείξω σεβασμό στην αυτονομία τους»* (Σ9).

Τέλος, κάποιοι αντιμετωπίζουν και οικονομικούς περιορισμούς που επιδρούν στην ποιότητα του χρόνου (Σ10): *«Ο πιο μεγάλος μου περιορισμός, εκτός από τον νομικό, είναι και οικονομικός. Πολλές φορές δεν μπορώ να τους προσφέρω όσα θα ήθελα λόγω των εξόδων που έφερε το διαζύγιο. Αυτή η αίσθηση αδυναμίας με πονάει περισσότερο από οποιοδήποτε νομικό περιορισμό».*

Υποκατηγορία 2.2. Αντιμετώπιση προκλήσεων στον γονεϊκό ρόλο μετά το διαζύγιο.

Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων και η ανάλυση των αφηγήσεών τους ανέδειξε ένα σύνολο σύνθετων και αλληλένδετων προκλήσεων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι διαζευγμένοι πατέρες με διαστάσεις τόσο πρακτικές όσο και συναισθηματικές. Οι εμπειρίες που κατέθεσαν ήταν πολυδιάστατες και πολύ προσωπικές με αποτέλεσμα να προκύψουν πολλές επιμέρους κατηγορίες, όπως η προσπάθεια διατήρησης της σχέσης, η διαχείριση της συναισθηματικής έντασης και διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ πατρότητας και προσωπικής ζωής, η δυσκολία της επικοινωνίας και της συνεργασίας με την πρώην σύζυγο, η αίσθηση αμφισβήτησης του πατρικού ρόλου και η προσπάθεια επιβεβαίωσής του και τέλος οι πρακτικές και οικονομικές δυσκολίες.

<u>Προσπάθεια διατήρησης ή επαναπροσδιορισμού της σχέσης</u>

Η έλλειψη επαρκούς χρόνου με τα παιδιά αναδεικνύεται ως βασικό ζήτημα για τους διαζευγμένους πατέρες. Η ανάγκη να εκφράσουν τον γονεϊκό τους ρόλο μέσα σε περιορισμένα χρονικά διαστήματα δημιουργεί εμπόδια τόσο στην προσφορά συναισθηματικής υποστήριξης

όσο και στην άσκηση πειθαρχικής καθοδήγησης. Ο Σ4 εκφράζει τον φόβο *«να μην νιώσουν τα παιδιά του ανασφάλεια λόγω της απουσίας μου από το σπίτι».* Η κατάσταση αυτή τους φέρνει αντιμέτωπους με ένα σύνθετο δίλημμα: από τη μια, επιδιώκουν να διατηρήσουν μια ευχάριστη και θετική σχέση με τα παιδιά τους, από την άλλη, επιμένουν στον ρόλο του καθοδηγητικού και οριοθετημένου γονέα, αποφεύγοντας να περιοριστούν σε μια επιφανειακή, διασκεδαστική παρουσία. Ο Σ6 είναι ξεκάθαρος στην άποψή του: «*Επίσης, είναι πρόκληση να βρεις μια ισορροπία μεταξύ του να είσαι «ευχάριστος» και του να παραμένεις σταθερός και καθοδηγητικός ως γονέας. Δεν θέλω να είμαι απλώς ο μπαμπάς που την πηγαίνει βόλτα και της παίρνει παγωτό. Θέλω να είμαι και εκείνος που της βάζει όρια, που της μαθαίνει τι σημαίνει ασφάλεια, όρια, αγάπη»,* και ο Σ8 προσθέτει *«Η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν να διατηρήσω μια σταθερή σχέση εμπιστοσύνης και συνέπειας».*

Το πιο συχνά διατυπωμένο εμπόδιο αφορά στη δυσκολία διατήρησης της συναισθηματικής εγγύτητας, δεδομένης της απομάκρυνσής τους από την καθημερινή ζωή των παιδιών. Λέει χαρακτηριστικά ο Σ5: *«Η μεγαλύτερη πρόκληση είναι η διατήρηση της συναισθηματικής σύνδεσης με τα παιδιά μου».* Σε αυτή τη συνθήκη, οι πατέρες προσπαθούν να βρουν ισορροπία ανάμεσα στη ζεστή και ουσιαστική παρουσία και στην άσκηση ενός σταθερού, ενεργού γονεϊκού ρόλου, χωρίς να μετατραπούν σε απλούς «επισκέπτες» ή να υιοθετήσουν έναν παθητικό, περιθωριακό ρόλο στη ζωή των παιδιών τους. *«Η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν να κρατήσω ανοιχτό το κανάλι επικοινωνίας χωρίς να γίνω "αστυνομικός" ή "διασκεδαστής". Ήθελα να είμαι παρών ουσιαστικά, όχι μόνο να περνάμε καλά, αλλά και να τους θέτω όρια και να τις καθοδηγώ»,* αναφέρει με σαφήνεια ο Σ9.

<u>Διαχείριση της συναισθηματικής έντασης και διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ πατρότητας και προσωπικής ζωής</u>

Από τις απαντήσεις αναδύεται η συναισθηματική απώλεια καθώς οι πατέρες νιώθουν ότι χάνουν σημαντικές στιγμές από τη ζωή και εξέλιξη των παιδιών τους. *«Το μεγαλύτερο χτύπημα ήταν το να μη μπορώ να είμαι μαζί με την κόρη μου κάθε μέρα»,* λέει ο Σ7 και συνεχίζει *«Η σκέψη ότι χάνω στιγμές από την ανάπτυξή της, τις πρώτες λέξεις, τις γκριμάτσες, τα χαζά παιχνίδια με δυσκολεύει όσο τίποτα».*

Ένα μοτίβο που επανέρχεται συχνά είναι η προσπάθεια των πατέρων να διαχειριστούν τα δικά τους συναισθήματα (λύπη, θυμό, μοναξιά) και την επιβαρυμένη ψυχική τους κατάσταση, *«να μην της φορτώνω τη δική μου κούραση ή θλίψη»* (Σ7), προστατεύοντας τα παιδιά τους, προσφέροντας σταθερότητα και ασφάλεια. Ο Σ3 επιδιώκει *«την αποφυγή μεταφοράς της έντασης» και ο Σ9 λέει: «Ταυτόχρονα, έπρεπε να αντιμετωπίσω τη δική μου μοναξιά και τις*

ενοχές, χωρίς να τους τις μεταφέρω». Ο Σ10 προσθέτει μια άλλη πρόκληση *«…να μη μεταφέρω τη δική μου πίκρα και τον θυμό προς τη μητέρα τους στα παιδιά. Είναι δύσκολο να είμαι ψύχραιμος, όταν αισθάνομαι αδικημένος ή παρεμποδισμένος, αλλά ξέρω ότι τα παιδιά δεν πρέπει να γίνουν αποδέκτες αυτής της έντασης».*

Πολλοί πατέρες αναφέρονται επίσης στην πρόκληση της εξισορρόπησης μεταξύ του γονεϊκού τους ρόλου, των επαγγελματικών τους υποχρεώσεων και της προσωπικής τους ζωής. Ενδεικτικά ο Σ2 αναφέρει *«Να βρω μια ισορροπία μεταξύ εργασίας και ανατροφής των παιδιών… Ο προσωπικός μου χρόνος περιορίστηκε».*

<u>Δυσκολία επικοινωνίας και συνεργασίας με την πρώην σύζυγο</u>

Η συνεννόηση και η από κοινού λήψη αποφάσεων με την πρώην σύζυγο περιγράφεται ως πεδίο εντάσεων και δοκιμασίας, ιδίως όταν υπάρχει διαφωνία σε θέματα ανατροφής ή υπονομευτική στάση. Ο Σ7 λέει χαρακτηριστικά *«Η διατήρηση υγιών σχέσεων με την πρώην γυναίκα μου για το καλό της μικρής είναι μια δύσκολη αλλά εξαιρετικής σημασίας πρόκληση που καλούμαι να αντιμετωπίσω».*

Οι πατέρες αναγνωρίζουν την ανάγκη για συνεργασία, όμως συχνά αντιμετωπίζουν εμπόδια που σχετίζονται με άλυτες συγκρούσεις, συναισθηματικές εντάσεις ή προβλήματα του συστήματος επιμέλειας. Ο Σ9 αναφέρει *«Μια άλλη μεγάλη πρόκληση ήταν η ισορροπία στη συνεννόηση με την πρώην σύζυγό μου, ειδικά όταν είχαμε διαφορετικές προσεγγίσεις σε θέματα ανατροφής».*

Για το συμφέρον των παιδιών και την εξασφάλιση της ισορροπίας πολλές φορές αποφεύγουν διαφωνίες και λειτουργούν με αυτοέλεγχο για να προστατεύσουν την εικόνα των γονέων στα μάτια των παιδιών τους. *«Έπρεπε να χειρίζομαι τις όποιες εντάσεις ή διαφωνίες με την πρώην σύζυγό μου με τρόπο που να μην επηρεάζει την εικόνα τους για εμένα ή για εκείνη»,* λέει ο Σ8.

<u>Αίσθηση αμφισβήτησης του πατρικού ρόλου και η προσπάθεια επιβεβαίωσής του</u>

Ορισμένοι γονείς νιώθουν ότι ο γονεϊκός τους ρόλος μετά το διαζύγιο αμφισβητείται είτε από την πρώην σύζυγο ή από το κοινωνικό περιβάλλον και αυτή την αμφισβήτηση την αντιμετωπίζουν ως υπαρξιακή πρόκληση που συνδέεται με την επιβεβαίωση εκ νέου του πατρικού τους ρόλου. Νιώθουν ότι παραγκωνίζονται ή ότι υποτιμούνται. Ο Σ10, διαζευγμένος εδώ και είκοσι χρόνια αναφέρει *«Μετά το διαζύγιο, ο ρόλος μου σαν γονιός μοιάζει να τελεί υπό αμφισβήτηση, όχι από τα παιδιά μου, αλλά από το σύστημα και τη στάση της πρώην γυναίκας*

μου. Συχνά νιώθω ότι πρέπει να αποδείξω ότι αξίζω να είμαι μέρος της ζωής τους, κάτι που δεν συνέβαινε όταν ζούσαμε όλοι μαζί».

Έτσι, προσπαθούν να επαναπροσδιορίσουν τη θέση τους, ασκώντας τον γονεϊκό τους ρόλο σε όλες του τις διαστάσεις, «*Η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν να διατηρήσω τη συνέχεια στον ρόλο μου ως πατέρας»* (Σ6) γεγονός που είναι πολύ δύσκολο χωρίς την καθημερινή τριβή και παρουσία μέσα στην οικογένεια «*Αυτό, όμως, είναι πιο δύσκολο, όταν δεν έχεις τον ρυθμό της καθημερινότητας και ειδικά όταν περνάς περιορισμένο χρόνο μαζί της»* (Σ6).

Πρακτικές και οικονομικές δυσκολίες

Πολλοί πατέρες αναφέρονται στις πρακτικές δυσκολίες που πρέπει να υπερβούν, δυσκολίες που αποτελούν άλλη μια πρόκληση. Η εξισορρόπηση επαγγελματικής και γονεϊκής ζωής, *«η εξισορρόπηση της επαγγελματικής και προσωπικής ζωής»* και οι αυξημένες οικονομικές υποχρεώσεις *«η διαχείριση των οικονομικών υποχρεώσεων»,* όπως ευδιάκριτα αναφέρει ο Σ5, ενισχύουν το άγχος και την ψυχική επιβάρυνση των πατέρων, καθώς η οικονομική πίεση συνδέεται με την ανασφάλεια και το άγχος για την επάρκειά τους ως πατέρες.

Από τη συνθετική επισκόπηση των απαντήσεων στον δεύτερο θεματικό άξονα της συνέντευξης προκύπτει ένα σύνθετο σύνολο εμπειριών που αποτυπώνουν τις προκλήσεις της χρονικής και πρακτικής άσκησης της πατρότητας μετά το διαζύγιο. Οι προκλήσεις αφορούν τόσο εξωτερικές όσο και εσωτερικές ψυχικές διεργασίες. Οι μαρτυρίες των διαζευγμένων πατέρων σκιαγραφούν ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούν οι περιορισμοί, θεσμικοί και επικοινωνιακοί (κυρίως οι μεγαλύτεροι σε ηλικία πατέρες), όπως η νομική ρύθμιση της επιμέλειας και η δυσκολία συνεννόησης με τη μητέρα, που συχνά δυσχεραίνουν τη διατήρηση σταθερής και ουσιαστικής επαφής με τα παιδιά. Η απομάκρυνση από την καθημερινή ζωή του παιδιού επιφέρει αναπροσαρμογές στον τρόπο με τον οποίο οι πατέρες αντιλαμβάνονται και ασκούν τον ρόλο τους. Παρότι ο διαθέσιμος χρόνος είναι περιορισμένος, η αξία του ποιοτικού χρόνου ενισχύεται. Η γονεϊκή παρουσία αποκτά εντονότερο νόημα, καθώς συνδέεται με συνειδητή προσπάθεια για βαθύτερη συναισθηματική σύνδεση. Οι κοινοί χρόνοι αξιοποιούνται με μεγαλύτερη προσοχή, με εξωσχολικές δραστηριότητες και κοινές εμπειρίες να λειτουργούν ως μέσα ενδυνάμωσης της σχέσης και δημιουργίας διαλόγου. Μέσα από αυτή τη νέα δυναμική, το παιδί παύει να είναι απλώς αποδέκτης φροντίδας και μετατρέπεται σε ενεργό συνομιλητή, ενταγμένο σε μια σχέση που βασίζεται στην αλληλεπίδραση και την αμοιβαία προσαρμογή.

Η απόσταση από την καθημερινότητα συνοδεύεται από έντονο συναισθηματικό κόστος. Η αίσθηση αποστέρησης του γονεϊκού ρόλου και η εξάρτηση της επαφής από εξωτερικούς παράγοντες, όπως η συναίνεση της μητέρας ή οι ρυθμίσεις του προγράμματος, προκαλούν

συναισθήματα ματαίωσης και ανεπάρκειας. Οι πατέρες καλούνται να είναι ευέλικτοι και διαθέσιμοι, αναδιοργανώνοντας συχνά τις επαγγελματικές ή προσωπικές τους υποχρεώσεις, ώστε να ανταποκριθούν σε ευκαιρίες συνάντησης. Παρά τη μείωση της συχνότητας επαφής, δίνεται έμφαση στην ποιότητα της αλληλεπίδρασης, προκειμένου να διατηρηθεί ένας ισχυρός συναισθηματικός δεσμός. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιούνται δημιουργικές λύσεις και τεχνολογικά μέσα – όπως οι βιντεοκλήσεις – για την υπέρβαση της φυσικής απόστασης.

Σε ψυχολογικό επίπεδο, η εμπειρία της πατρότητας μετά το διαζύγιο συνοδεύεται συχνά από αισθήματα θλίψης για τις μικρές στιγμές που χάνονται, καθώς και από μια αίσθηση ανεπάρκειας. Οι πατέρες περιγράφουν την καθημερινότητά τους ως μια διαρκή διαπραγμάτευση ανάμεσα στην επιθυμία για ενεργή συμμετοχή στη ζωή του παιδιού και στους περιορισμούς που τους επιβάλλονται. Παρά τις δυσκολίες, οι διαζευγμένοι πατέρες δεν εγκαταλείπουν τον ρόλο τους αλλά τον επαναδιαπραγματεύονται και αναδεικνύεται η ευρηματικότητα και η προσαρμοστικότητα ως βασικές στρατηγικές διαχείρισης του γονεϊκού τους ρόλου, με στόχο τη διατήρηση μιας σχέσης που επιδιώκουν να παραμένει σταθερή και ουσιαστική, αν και λειτουργεί σε νέες βάσεις.

Θεματική ενότητα 3.

Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή.

Στον άξονα αυτό διερευνώνται τα ενδεχόμενα σημεία σύγκρουσης που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ασκεί ένας διαζευγμένος πατέρας τον γονεϊκό του ρόλο. Οι πατέρες κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση:

• Πώς θεωρείτε ότι έχει επηρεαστεί η σχέση σας με την πρώην σύζυγό σας όσον αφορά την από κοινού ανατροφή των παιδιών σας;

Η ερώτηση αυτή ανέδειξε τη δυναμική φύση των σχέσεων μεταξύ πρώην συντρόφων στον απόηχο του διαζυγίου, καθώς και τη σύνθετη διαπραγμάτευση της από κοινού ανατροφής των παιδιών. Από την ανάλυση των απαντήσεων προέκυψαν τέσσερις υποκατηγορίες, όπως συγκρουσιακές ή μονομερείς σχέσεις με απουσία ουσιαστικής συνεργασίας, πλήρης, συνεργατική και θετική σχέση, τυπική ή ψυχρή συνεργασία με ελάχιστη συναισθηματική εμπλοκή, και διαφοροποίηση στον χρόνο με σταδιακή βελτίωση. Η σχέση των διαζευγμένων πατέρων με τις πρώην συζύγους τους ως προς την από κοινού ανατροφή των παιδιών παρουσιάζει μεγάλη διαφοροποίηση, με διαβαθμίσεις που κυμαίνονται από πλήρη αποξένωση και συγκρουσιακή επικοινωνία έως σταδιακή βελτίωση και αρμονική συνεργασία.

<u>Συγκρουσιακές ή μονομερείς σχέσεις με απουσία ουσιαστικής συνεργασίας</u>

Στην κατηγορία αυτή καταλέγονται οι περιπτώσεις όπου η επικοινωνία με τις πρώην συζύγους είναι ανύπαρκτη ή συγκρουσιακή και σίγουρα δυσλειτουργική. *«Η "συνεργασία" περιορίζεται σε τυπικές ή αναγκαστικές επικοινωνίες… Κάθε πρόταση ή πρωτοβουλία μου συχνά απορρίπτεται ή αντιμετωπίζεται με καχυποψία»* αναφέρει ο Σ10. *«Εξ αρχής δεν επιθυμούσε καμία ουσιαστική συνεργασία σε ό,τι αφορούσε την ανατροφή»* (Σ3).

Ένα χαρακτηριστικό που αναδεικνύεται είναι η άσκηση εξουσίας από τη μητέρα ενισχυμένη από νομικές ασυμμετρίες όπως η αποκλειστική επιμέλεια. *«Είχε καθίσει πάνω στο κλασσικό ότι εγώ έχω την επιμέλεια, οπότε ό,τι πω εγώ γίνεται. «Πες την άποψη αλλά ό,τι θέλω εγώ θα γίνει. Αυτό είχε γίνει σημαία»* καταθέτει ο Σ1. Σε άλλη περίπτωση δεν διαφαίνεται καμία διάθεση συνεργασίας *«Εξ αρχής δεν επιθυμούσε καμία ουσιαστική συνεργασία σε ό,τι αφορούσε την ανατροφή τους»* (Σ3) ή ισότιμης συμμετοχής του πατέρα στα θέματα της ανατροφής: *«Δεν μπορείς καν να εκφέρεις γνώμη, εκτός κι αν έχεις να κάνεις με έναν άνθρωπο που καταλαβαίνει πόσο σημαντικό είναι αυτό και σου δίνει χώρο»* (Σ1).

Σταδιακά, η στάση αυτή οδηγεί σε αποξένωση, ενώ η αίσθηση του αποκλεισμού μετουσιώνεται σε θυμό, ματαίωση, ψυχική εξάντληση και εξουδετέρωση του πατρικού ρόλου. *«Όταν βλέπεις ότι υπάρχει πρόθεση αποκλεισμού, απογοητεύεσαι»* λέει ο Σ10. Ορισμένοι πατέρες βιώνουν περιθωριοποίηση από τον γονεϊκό τους ρόλο *«Η σχέση μας είναι σχεδόν ανύπαρκτη… κάθε πρόταση ή πρωτοβουλία μου απορρίπτεται ή αντιμετωπίζεται με καχυποψία»* (Σ10) αλλά ακόμα και φόβο να διεκδικήσουν, μήπως τυχόν χάσουν ακόμα και αυτήν την περιορισμένη επαφή με τα παιδιά τους που οδηγεί σε αυτοπεριορισμό της γονεϊκής παρουσίας προς εξασφάλιση της ηρεμίας του παιδιού: *«Στην αρχή κάνεις και μια-δυο μαγκιές, αλλά θα σου έρθει το εξώδικο… και θα καταλάβεις ότι δεν μιλάς, γιατί αλλιώς θα δυσκολεύεις το παιδί σου… Για να μπορέσω να επιβιώσω, όχι μόνο ως πατέρας απέναντι στο παιδί μου, αλλά και ως προσωπικότητα απέναντι σε μένα πάντα στο μυαλό μου είναι πως "προτεραιότητα είναι το παιδί". Βούλωσέ το, δεν θα πεις τίποτα»,* όπως αναφέρει ο Σ1 που περιγράφει συναισθήματα αποκλεισμού και ακύρωσης της γονεϊκής του φωνής, γεγονός που συνδέει με ένα βαθύ αίσθημα προσωπικής αδικίας και ματαίωσης.

<u>Πλήρης, συνεργατική και θετική σχέση</u>

Στον αντίποδα, ορισμένοι αλλά λιγότεροι πατέρες (όπως οι Σ2, Σ5) περιγράφουν μια θετική, συνεργατική και λειτουργική σχέση, όπου επικρατεί σεβασμός, διάλογος και κοινή στόχευση στο συμφέρον των παιδιών: *«Προσπαθούμε να επιλύουμε τις διαφωνίες με διάλογο και σεβασμό»* αναφέρει ο Σ5, προσθέτοντας: *«Η επικοινωνία μας επικεντρώνεται στις ανάγκες των παιδιών και στην καλύτερη δυνατή ανατροφή τους»*. Τονίζουν τη σημασία της επικοινωνίας και

της σταθερότητας στις συμφωνίες, αναγνωρίζοντας ότι παρά τις δυσκολίες, έχει επιτευχθεί ένα λειτουργικό επίπεδο συνεννόησης και ενσυνείδητης συνεργασίας. Ο Σ2, συγκεκριμένα, περιγράφει μια σχέση με ελάχιστες εντάσεις και αναβαθμισμένης ποιότητας γονεϊκή παρουσία, κάτι που λειτουργεί θετικά για τα παιδιά τα οποία απολαμβάνουν ένα ασφαλές και συνεργατικό περιβάλλον: *«Οι συζητήσεις με την πρώην σύζυγό μου γίνονται σε πολύ καλό κλίμα… τα παιδιά απολαμβάνουν γονεϊκό ρόλο αναβαθμισμένης ποιότητας».*

Αυτή η κατηγορία υποδεικνύει ότι η ουσιαστική επικοινωνία μπορεί να συμβάλει σε ένα σταθερό περιβάλλον για τα παιδιά, παρά τον χωρισμό. Πατέρες όπως οι Σ2 και Σ5 καταδεικνύουν ότι η συν-γονεϊκότητα μπορεί να λειτουργήσει άρτια, όταν υπάρχει αμοιβαίος σεβασμός, κοινό πλαίσιο γονικής στόχευσης και διάθεση επίλυσης των διαφορών μέσω διαλόγου.

Τυπική συνεργασία με ελάχιστη συναισθηματική εμπλοκή

Ανάμεσα στους δύο παραπάνω πόλους τοποθετείται μια ενδιάμεση κατηγορία απαντήσεων, όπου η σχέση χαρακτηρίζεται από προσπάθεια συνεργασίας παρά τις δυσκολίες. Οι πατέρες σε αυτές τις περιπτώσεις αναγνωρίζουν τη σημασία της συνεργασίας, *«εστιάσαμε στο κοινό μας καθήκον: να είμαστε γονείς με ενότητα, έστω και χωριστά»,* Σ9 επιδιώκουν συνεννόηση και παραμένουν ενεργοί στον γονεϊκό τους ρόλο: *«Δεν είμαστε φίλοι… αλλά έχουμε έναν αμοιβαίο σεβασμό για τους ρόλους μας ως γονείς»* (Σ8) αλλά βιώνουν συναισθήματα απογοήτευσης ή έλλειψης συμμετοχής σε κρίσιμες αποφάσεις. Εδώ εντάσσονται περιπτώσεις λειτουργικής αλλά απόμακρης επικοινωνίας, χωρίς συναισθηματική διασύνδεση: *«Η σχέση είναι πιο ψυχρή, πιο ελεγχόμενη… αλλά -σε καλές μέρες- ώριμη»* καταθέτει ο Σ7 και συμπληρώνει ο Σ9 *«διατηρούμε έναν πολιτισμένο και σεβαστό τρόπο επικοινωνίας, τουλάχιστον για τα θέματα που αφορούν τις κόρες μας».* Η τυπική ή ψυχρή συνεργασία μπορεί να εξασφαλίσει σταθερότητα, αλλά όχι ουσιαστική συν-γονεϊκότητα. Σε αυτές τις περιπτώσεις (π.χ. Σ4, Σ7, Σ8), η επικοινωνία μεταξύ των γονέων είναι σε γενικές γραμμές πολιτισμένη και χωρίς συγκρούσεις *«συνυπάρχουμε και να αλληλοεπιδρούμε ακόμα και όταν δεν θέλουμε να βλέπουμε ο ένας τον άλλον»* λέει ο Σ7, όμως λείπει η εμπιστοσύνη ή αμεσότητα: *«Χάνεται η αμεσότητα»* λέει με αμεσότητα ο Σ4. Παρά την απουσία έντασης, η αίσθηση της συνεργασίας υπό όρους: *«σε κρίσιμες στιγμές (ασθένειες, ανάγκες), είμαστε εκεί και οι δύο και φυσικά αγαπάμε την κόρη μας και αυτό είναι το κοινό μας έδαφος»*, όπως λέει ο Σ7, δεν διευκολύνει την πλήρη συνύπαρξη στον γονεϊκό ρόλο καθώς η κοινού αισθήματος εμποδίζει την πλήρη σύνδεση στην ανατροφή των παιδιών και αφήνει πολλά κενά συντονισμού.

Διαφοροποίηση στον χρόνο και σταδιακή βελτίωση.

Στην ομάδα των συμμετεχόντων Σ6, Σ7, Σ8 και Σ9 καταγράφεται μια χαρακτηριστική εξελικτική πορεία της σχέσης με την πρώην σύζυγο. Η αρχική φάση χαρακτηρίζεται συχνά από εντάσεις, δυσπιστία και συναισθηματικά κατάλοιπα από το παρελθόν. Όπως επισημαίνει ο Σ8: *«Η σχέση μας πέρασε από διάφορες φάσεις. Στην αρχή υπήρχε ένταση και αμοιβαία δυσπιστία… Με τον καιρό καταφέραμε να χτίσουμε ένα βασικό επίπεδο επικοινωνίας».* Ο Σ7, από την πλευρά του, περιγράφει την πορεία αυτή ως μια ανοιχτή διαδικασία: *«Η σχέση μου με τη μητέρα της μικρής είναι μια σχέση που εξελίσσεται συνεχώς… Πρέπει να μάθουμε να συνυπάρχουμε και να αλληλοεπιδρούμε».*

Με την πάροδο του χρόνου, η επικέντρωση στο παιδί και η συνειδητή προσπάθεια φαίνεται πως οδηγούν σε μια πιο σταθερή, έστω και ψυχρή, συνεργασία. *«Η σχέση μου με την πρώην σύζυγό μου πέρασε από δυσκολίες»,* λέει ο Σ9. *«Στην αρχή υπήρχε πολύ συναίσθημα - θυμός, απογοήτευση - που έκανε τη συνεργασία δύσκολη».* Όπως σημειώνει και ο Σ6: *«Η σχέση μας πέρασε από διάφορες δυσκολίες… Υπήρχαν πληγωμένα αισθήματα, αλλά προσπαθούμε να έχουμε ως κοινό στόχο το καλό της κόρης μας».* Αυτή η εστίαση στο παιδί λειτουργεί ως ο ελάχιστος κοινός τόπος που επιτρέπει τη στοιχειώδη συνεννόηση και την από κοινού λήψη αποφάσεων. Ο Σ9 συνοψίζει εύστοχα αυτήν την πορεία: *«Με τον καιρό, και με πολλή προσπάθεια… εστιάσαμε στο κοινό μας καθήκον: να είμαστε γονείς με ενότητα, έστω και χωριστά».*

Η ύπαρξη ιστορικού συγκρούσεων δεν αναιρεί τη δυνατότητα μετάβασης σε μια λειτουργική επικοινωνία, κυρίως όταν συντρέχουν εξωτερικοί υποστηρικτικοί παράγοντες, όπως η συμβουλευτική. *«Με τον καιρό, και με τη βοήθεια κάποιων συνεδριών συμβουλευτικής, καταφέραμε να χτίσουμε ένα βασικό επίπεδο επικοινωνίας, πάντα με επίκεντρο το καλό των παιδιών»* καταθέτει την εμπειρία του ο Σ8. Στις περιπτώσεις αυτών των πατέρων, διαφαίνεται ότι η σχέση με την πρώην σύζυγο μετασχηματίστηκε σε μια πιο ώριμη και ουσιαστική μορφή συνεργασίας, παρά τις δυσκολίες. Ο Σ7 τονίζει: *«Δεν μιλάμε άσχημα ο ένας για τον άλλον μπροστά στην κόρη μας… αυτό είναι το κοινό μας έδαφος».*

Η εμπειρία των Σ6, Σ7, Σ8 και Σ9 αναδεικνύει τη χρονική διάσταση ως κρίσιμο παράγοντα: ο χρόνος μπορεί να λειτουργήσει θεραπευτικά και να επιτρέψει τη μετάβαση από τη σύγκρουση στη συνεννόηση. Η «συν-γονεϊκότητα από απόσταση» αποδεικνύεται εφικτή, εφόσον υπάρξει πρόθεση αλλαγής, συναισθηματική ωρίμανση και υπέρβαση των προσωπικών τραυμάτων. Η διαδικασία αυτή, όμως, παραμένει σύνθετη και υπό συνεχή διαπραγμάτευση. Όπως λέει ο Σ6: *«Για να πετύχει η από κοινού ανατροφή, χρειάζεται συνεργασία, ακόμα κι αν δεν υπάρχει απόλυτη συμφωνία».*

Όπως προκύπτει από αυτή την ανάλυση, η πορεία προς μια σταθερή και συνεργατική συν-γονεϊκότητα μετά το διαζύγιο δεν είναι ούτε εύκολη ούτε αυτονόητη. Η δυνατότητα από κοινού άσκησης του γονεϊκού ρόλου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη βούληση των πρώην συντρόφων να υπερβούν τις συγκρούσεις, από την προσωπική τους ωριμότητα και από την ικανότητα να διαχωρίσουν το γονεϊκό από τον πρώην συζυγικό ρόλο. Η ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης και η προσβασιμότητα σε υποστηρικτικές δομές, όπως η συμβουλευτική, παίζουν καθοριστικό ρόλο. Η ανάλυση δείχνει ότι, ενώ ορισμένοι πατέρες καταφέρνουν να δημιουργήσουν ένα σταθερό και λειτουργικό περιβάλλον για το παιδί, άλλοι παραμένουν παγιδευμένοι σε ανεπίλυτες συγκρούσεις, με αρνητικές συνέπειες τόσο για τη γονεϊκή τους λειτουργία όσο και για την ηρεμία των παιδιών τους. Η θεσμική και πολιτισμική ασυμμετρία υπέρ της μητέρας, σε συνδυασμό με την απουσία ολοκληρωμένων πολιτικών υποστήριξης, καθιστούν τη συν-γονεϊκότητα μια πρόκληση που απαιτεί διαρκή προσπάθεια, ώριμη στάση και συστημική ενίσχυση.

Η συνθετική επισκόπηση των απαντήσεων στον τρίτο θεματικό άξονα της συνέντευξης ανέδειξε τη σχέση με την πρώην σύζυγο ως κρίσιμο παράγοντα που επηρεάζει καθοριστικά την ποιότητα της από κοινού άσκησης της γονεϊκότητας μετά το διαζύγιο. Οι εμπειρίες των πατέρων διαρθρώνονται γύρω από τέσσερις διακριτές κατηγορίες, οι οποίες εκτείνονται από την πλήρη συνεργασία έως τον αποκλεισμό και τη σύγκρουση. Σημαντικός αριθμός συμμετεχόντων περιγράφει συγκρουσιακές ή μονομερείς σχέσεις, στις οποίες η πρώην σύζυγος επικαλείται την αποκλειστική επιμέλεια, για να επιβάλει τις απόψεις της, περιορίζοντας ή και αποκλείοντας τη συμμετοχή του πατέρα σε βασικές αποφάσεις. Η εμπειρία αυτή συνοδεύεται από συναισθήματα ματαίωσης, απογοήτευσης και αίσθηση θεσμικού και προσωπικού αποκλεισμού. Αντίθετα, σε άλλες περιπτώσεις, οι πατέρες περιγράφουν μια τυπική ή ψυχρή επικοινωνία με την πρώην σύντροφο, η οποία –αν και απαλλαγμένη από ανοιχτές συγκρούσεις– χαρακτηρίζεται από ελάχιστη συναισθηματική εμπλοκή και περιορισμένη γονεϊκή συν-ευθύνη. Μικρότερος αριθμός συμμετεχόντων ανέδειξε πρότυπα ουσιαστικής, θετικής συνεργασίας, βασισμένα στον αμοιβαίο σεβασμό και την επικέντρωση στο βέλτιστο συμφέρον του παιδιού. Οι περιπτώσεις αυτές επιβεβαιώνουν ότι η συν-γονεϊκότητα μπορεί να είναι βιώσιμη και παραγωγική όταν υποστηρίζεται από ώριμη διαχείριση των σχέσεων και συνειδητή αποδέσμευση από τον συγκρουσιακό χαρακτήρα του διαζυγίου. Τέλος, αναδείχθηκαν και περιπτώσεις όπου, αν και αρχικά υπήρχαν εντάσεις, η σχέση μεταξύ των πρώην συντρόφων μετασχηματίστηκε με την πάροδο του χρόνου προς μια πιο λειτουργική και συνεργατική κατεύθυνση, ιδιαίτερα όταν υπήρξε διάθεση συμβιβασμού ή υποστήριξη από εξωτερικούς φορείς, όπως συμβουλευτικές συνεδρίες. Συνολικά, η θεματική ανάλυση φανερώνει ότι η

ποιότητα της σχέσης μεταξύ των πρώην συντρόφων λειτουργεί ως καταλυτικός παράγοντας για τη διατήρηση ενεργού και ουσιαστικού γονεϊκού ρόλου εκ μέρους του πατέρα, ενώ υπογραμμίζει την ανάγκη για θεσμική ενίσχυση και δομές στήριξης του πατέρα στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο.

Θεματική ενότητα 4.

Ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα.

Η θεματική αυτή ενότητα διερευνά τις ψυχολογικές και συναισθηματικές μεταβολές που βίωσαν οι διαζευγμένοι πατέρες σε σχέση με τον γονεϊκό τους ρόλο και τον τρόπο διαχείρισης αυτών, την ψυχολογική επιβάρυνση μετά το διαζύγιο και την ενδεχόμενη παραίτηση ή απόσυρση από τον γονεϊκό τους ρόλο.

Οι πατέρες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις:

• Πώς νιώθετε ότι έχει αλλάξει η ψυχολογική σας κατάσταση μετά το διαζύγιο σε σχέση με τον ρόλο σας ως γονέα;

• Υπήρχαν στιγμές που αισθανθήκατε απογοήτευση ή αδυναμία να ασκήσετε τον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;

Η ανάλυση των συνεντεύξεων ανέδειξε υποκατηγορίες, οι οποίες εκφράζουν την ποικιλία συναισθηματικών και ψυχολογικών αντιδράσεων των πατέρων μετά το διαζύγιο, σε σχέση με τον ρόλο τους ως γονείς.

Υποκατηγορία 4.1. Ψυχική μεταμόρφωση και συναισθηματική επανεκτίμηση του πατρικού ρόλου.

Το διαζύγιο βιώνεται από πολλούς πατέρες ως ένα τραυματικό γεγονός το οποίο επηρεάζει όχι μόνο τη συζυγική σχέση αλλά και την αίσθηση ανταπόκρισης στον γονεϊκό ρόλο. Η απομάκρυνση από τα παιδιά πυροδοτεί έντονα συναισθήματα που οδηγεί ακόμα και σε ψυχική κατάρρευση. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων αποτύπωσαν μία ευρεία συναισθηματική διακύμανση, από την ψυχική επιβάρυνση έως τη συνειδητή μεταμόρφωση.

<u>Συναισθηματική επιβάρυνση</u>

Η εμπειρία του διαζυγίου επηρεάζει τους πατέρες οι οποίοι περιγράφουν με έντονα χρώματα την ψυχική τους επιβάρυνση, τα συναισθήματα θλίψης, απώλειας και κατάθλιψης που σχετίζονται άμεσα με την απομάκρυνση από τα παιδιά τους και την αποδιοργάνωση της οικογενειακής ζωής. με κρίσεις πανικού και κατάθλιψη που επηρέασε ολόκληρη τη ζωή του. Η μαρτυρία του Σ1 προσφέρει μια συγκλονιστική ματιά στις βαθιές επιπτώσεις που μπορεί να

έχει το διαζύγιο στην ψυχολογική κατάσταση ενός πατέρα. Ο Σ1 κάνει λόγο για μια «μαύρη περίοδο» στη ζωή του, περιγράφοντας επαναλαμβανόμενες κρίσεις πανικού, επιβεβαιωμένη κατάθλιψη και συναισθηματική κατάρρευση: *«Δραματικά έχει αλλάξει η ζωή μου…Μιλάς με έναν άνθρωπο που εδώ και μια εξαετία ταλαιπωρείται από ένα τεράστιο θέμα με κρίσεις πανικού…μια κατεστημένη κι επιβεβαιωμένη κατάθλιψη…Μιλάμε για μία περίοδο που τη χαρακτηρίζω μαύρη περίοδο της ζωής μου. Σε βαθμό να χτυπάω 3 πανικούς σε συνεχόμενες μορφές όλο το εικοσιτετράωρο. Να μην απαλύνει ούτε καν στον ύπνο μου. Συνεχόμενους εφιάλτες. Ασταμάτητες κρίσεις πανικού».* Τις επιπτώσεις στην ψυχική κατάσταση επιβεβαιώνει και ο Σ10: «*Η ψυχολογική μου κατάσταση έχει επιβαρυνθεί σημαντικά. Το διαζύγιο δεν ήταν απλώς μια λήξη σχέσης - ήταν μια ριζική αλλαγή της καθημερινότητάς μου και του νοήματος που έδινα στη ζωή μου ως πατέρας… Υπάρχουν περίοδοι που νιώθω έντονη θλίψη, απογοήτευση και μοναξιά».*

Ο αποχωρισμός από τα παιδιά εντείνει το αίσθημα απώλειας, όπως περιγράφει ο Σ6: «*Αρχικά ένιωσα ένα είδος "απώλειας", όχι μόνο για τον γάμο, αλλά κυρίως για την οικογενειακή ζωή που δεν υπήρχε πια. Νιώθεις ότι κάτι έσπασε, και μαζί του σπάει και η εικόνα που είχες για το πώς θα είναι η πατρότητα».* Ο Σ7 συμπληρώνει την εικόνα λέγοντας: *«Ένιωσα σαν να έχω χάσει την «οικογένεια» που ονειρευόμουν και μαζί μ' αυτήν, ένα κομμάτι του πατρικού μου ρόλου».*

Ο Σ1 προσθέτει ότι το πιο οδυνηρό στοιχείο, είναι η φυσική απόσταση από το παιδί του, το οποίο ζει μακριά του από την ηλικία των δυόμιση ετών «*Μιλάς σε έναν άνθρωπο του οποίου το παιδί, το μοναδικό του παιδί είναι μακριά».*

<u>Ενίσχυση της συνειδητής πατρότητας</u>

Μέσα από τον πόνο και την ψυχική επιβάρυνση, όμως, προέκυψε σε πολλούς πατέρες μια πιο συνειδητή προσέγγιση της πατρότητας. Η αίσθηση της απώλειας μετουσιώθηκε σε δύναμη και ενσυναίσθηση προς τα παιδιά.

Ο Σ8 λέει χαρακτηριστικά: *«Με τα χρόνια, αυτά τα συναισθήματα μετατράπηκαν σε μια βαθύτερη αίσθηση ευθύνης και συνειδητής πατρότητας. Έχω γίνει πιο υπομονετικός, πιο ανοιχτός να ακούσω τα παιδιά μου και πιο σταθερός στις ανάγκες τους. Παρά την κούραση και κάποιες στιγμές λύπης, σήμερα νιώθω πιο ώριμος και πιο συγκεντρωμένος στον ρόλο μου ως πατέρας».*

Ο Σ9 επιβεβαιώνει την παραπάνω θέση λέγοντας: *«…με την πάροδο του χρόνου και τη σταθερή επαφή μαζί με τις κόρες μου, ένιωσα ότι ξαναβρίσκω τη θέση μου ως πατέρας. Σήμερα νιώθω πιο δυνατός και πιο συνειδητός στο ρόλο μου…».* Η πατρότητα γίνεται συνειδητή

επιλογή, με ουσιαστική παρουσία και μεγάλη συναισθηματική διαθεσιμότητα στη ζωή των παιδιών.

Ο Σ2, ο οποίος, σύμφωνα με τις απαντήσεις του, αν και δεν αντιμετώπισε ιδιαίτερα προβλήματα προσαρμογής, περιγράφει πως: *«Περνώντας πολύ περισσότερο χρόνο μαζί τους και έχοντας την αποκλειστική ευθύνη για μεγάλα διαστήματα νομίζω πως αντίκρυσα με πιο ξεκάθαρη ματιά τον ρόλο του πατέρα και τον ανέλαβα πολύ περισσότερο από το διάστημα που όλη η οικογένεια ζούσε στο ίδιο σπίτι».*

Υποκατηγορία 4.2. Ψυχική δοκιμασία και ανθεκτικότητα στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου.

Ενοχή, ανασφάλεια και αμφιβολία για τον πατρικό ρόλο

Πολλοί πατέρες βιώνουν ενοχές και ανασφάλεια για την αξία τους και την ικανότητά τους να ανταποκριθούν στον ρόλο τους, κυρίως όταν νιώθουν αποκλεισμένοι και αδυνατούν να συμμετάσχουν στη ζωή των παιδιών τους. Ο Σ8 αναφέρει: *«Μετά το διαζύγιο ένιωσα στην αρχή ένα μεγάλο βάρος ενοχής και άγχους: αν έκανα αρκετά, αν τα παιδιά μου θα ήταν καλά, αν θα με αγαπούν το ίδιο».* Ο Σ7 σημειώνει: «*Αυτό με έκανε να αμφισβητώ την αξία και την επάρκειά μου ως πατέρας. Στην αρχή, είχα ενοχές και αναρωτιόμουν συνέχεια αν φταίω εγώ, αν την τραυματίζω, αν θα θυμάται μόνο «σπασμένα» πράγματα».* Το ίδιο καταθέτει και ο Σ5: *«Υπήρχαν στιγμές που ένιωθα απογοήτευση και αμφιβολία για το αν είμαι καλός πατέρας».* Ο Σ6 αναφέρεται σε συναισθηματικές στιγμές αδυναμίας: «*Ή όταν αισθανόμουν ότι δεν με υπολογίζουν στον ίδιο βαθμό στη λήψη αποφάσεων Υπάρχουν στιγμές που λες: "Μήπως δεν είμαι αρκετός;" ή "Μήπως κάνω λάθη;"».* Ο Σ10 χαρακτηρίζει τον ρόλο του ως επισκέπτη στη ζωή των παιδιών του, υποδηλώντας το άγχος για το μέλλον της σχέσης τους. Αναφέρει: *«ο ρόλος μου άρχισε να περιθωριοποιείται. Σαν να μετατράπηκα σταδιακά σε έναν "επισκέπτη" στη ζωή τους». «οι αποφάσεις για τη ζωή τους λαμβάνονταν χωρίς εμένα, και συχνά ένιωθα ότι παλεύω για κάτι που έπρεπε να μου ανήκει αυτονόητα».* Ο ρόλος του *«επισκέπτη»* αναφέρεται και από τον Σ3: «…υπήρχαν στιγμές που ένιωθα επισκέπτης στην ζωή τους» ενώ η αίσθηση της ανασφάλειας διακρίνεται και σε αυτόν *«Συχνά υπάρχει μια ανασφάλεια σχετικά με πόσο σωστά ασκείς αυτό το ρόλο».* Οι Σ3 και Σ10 αναδεικνύουν την αίσθηση περιθωριοποίησης του πατέρα, ο οποίος παύει να είναι ενεργό μέλος στην καθημερινότητα των παιδιών και βιώνει τον εαυτό του σαν «επισκέπτη». Πρόκειται για μια υπόγεια αλλά διαρκή φθορά της πατρικής ταυτότητας, η οποία δεν συνοδεύεται πάντα από έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα, αλλά καταδεικνύει τον φόβο τους για τη διαβρωτική λειτουργία του μακροπρόθεσμα.

Εσωτερική απογοήτευση και αίσθημα ανεπάρκειας

Πολλοί πατέρες ανακαλούν στιγμές απογοήτευσης και εκφράζουν την ανησυχία τους για την επάρκειά τους. Ο Σ6 παραδέχεται ότι : «*Ναι, υπήρξαν στιγμές απογοήτευσης και δεν ντρέπομαι να το παραδεχθώ. Υπήρχαν στιγμές που αισθανόμουν απελπισία».* Τη δική του απογοήτευση καταθέτει και ο Σ7, ο οποίος είχε χαρακτηρίσει προηγουμένως το διαζύγιο ως σεισμό: *«Το διαζύγιο, όσο αναγκαίο κι αν ήταν, ήρθε σαν ένας δυνατός σεισμός που κλόνισε τα πάντα και κυρίως την αίσθηση ελέγχου πάνω στον ρόλο μου ως γονέα»* και συνεχίζει: «*Ναι, υπήρξαν στιγμές που ένιωσα απογοητευμένος, ανεπαρκής και ακόμα και "εκτός παιχνιδιού" ως πατέρας».*

Ο Σ9 παραδέχεται ότι *«Μετά το διαζύγιο, πέρασα μια φάση βαθιάς ανασφάλειας. Ανησυχούσα αν θα ήμουν αρκετός για τα παιδιά μου, αν θα με απομακρύνονταν, αν θα ένιωθαν ότι τις "άφησα"… υπήρχαν αρκετές στιγμές που ένιωσα απογοήτευση και αδυναμία. Ιδιαίτερα όταν δεν μπορούσα να τις δω σε σημαντικές στιγμές τους, μια σχολική παράσταση, μια δυσκολία που ήθελαν να συζητήσουν άμεσα και ήμουν μακριά».*

Ο Σ5 εκφράζει τη βαθιά του απογοήτευση, όταν δεν μπορούσε να στηρίξει τα παιδιά του: *«Ναι, υπήρχαν στιγμές που αισθάνθηκα απογοήτευση και αδυναμία. Όταν βλέπεις τα παιδιά να δυσκολεύονται και δεν μπορείς να είσαι εκεί για να τα στηρίξεις όπως θα ήθελες, νιώθεις ανήμπορος».* Στο ίδιο μήκος κινείται και ο Σ10: *«Αυτό μου δημιούργησε έντονη απογοήτευση και ένα αίσθημα αδυναμίας. Έφτασα στο σημείο να σκέφτομαι να «αποσυρθώ» – όχι από την αγάπη μου για τα παιδιά, αλλά από την καθημερινή προσπάθεια που έμοιαζε να πέφτει στο κενό».*

Διαχείριση και απόκρυψη της συναισθηματικής κατάρρευσης

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή αναδύεται από τις συνεντεύξεις ορισμένων πατέρων. Είναι η προσπάθεια απόκρυψης της ψυχικής τους επιβάρυνσης με στόχο την προστασία του παιδιού από την επίδραση αυτών των ψυχικών δυσκολιών, διατηρώντας μια εικόνα σταθερότητας. Ο Σ1 εξομολογείται: *«Να έχω το παιδί μου και να χτυπάω κρίση πανικού και να τρέχω στο μπάνιο να μη με δει...»,* και ο Σ10 δηλώνει την ανάγκη να κρύψει τον πόνο του για να προστατέψει τα παιδιά του: *«Πρέπει να "κρύψω" τη δική μου συναισθηματική φθορά, για να μη τους μεταφέρω το βάρος».*

Πίσω από αυτή την πρακτική, όμως, διαφαίνεται και μια εσωτερική πίεση για την «τέλεια» ή «ανθεκτική» πατρική εικόνα, κάτι που εντείνει το άγχος και την αίσθηση απομόνωσης.

Ψυχολογική ωρίμανση και ενδυνάμωση μέσω της γονεϊκής ευθύνης

Ορισμένοι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι η νέα καθημερινότητα, με περισσότερη γονεϊκή ευθύνη, οδήγησε σε ψυχολογική ωρίμανση και ενδυνάμωση μέσα από την ενεργή εμπλοκή στη ζωή των παιδιών. Το διαζύγιο οδήγησε αρκετούς πατέρες σε μια διαδικασία ενδοσκόπησης και εξέλιξης που με τη σειρά της έγινε αφετηρία για πιο ουσιαστική σχέση με τα παιδιά.

Ορισμένοι πατέρες μίλησαν για ψυχολογική ωρίμανση και ενδυνάμωση: Ο Σ8 σημειώνει τη μετάβαση από το άγχος στην ευθύνη: *«Αυτά τα συναισθήματα* (ενοχής και άγχους, όπως είπε προηγουμένως) *μετατράπηκαν σε μια βαθύτερη αίσθηση συνειδητής πατρότητας… σήμερα νιώθω πιο ώριμος και πιο συγκεντρωμένος στον ρόλο μου».* Την επίδραση του χρόνου στη συνειδητοποίηση της γονεϊκής ευθύνης καταθέτει ο Σ5 λέγοντας: *«…ωστόσο, με τον καιρό, κατάλαβα ότι το σημαντικότερο είναι να είμαι παρών και υποστηρικτικός για τα παιδιά μου».* Ο Σ6 περιγράφει τη δική του σταδιακή μετάβαση: «*Αλλά με τον καιρό, ανακάλυψα μέσα μου δύναμη που δεν ήξερα ότι έχω. Έγινα πιο ευαίσθητος, πιο συνειδητός. Έμαθα να διαχειρίζομαι συναισθήματα που πριν απλώς τα έθαβα. Και αυτό, όσο δύσκολο κι αν είναι, με έχει κάνει καλύτερο πατέρα»* και ο Σ9 παραδέχεται πως στο τέλος το διαζύγιο τον βελτίωσε σημαντικά ως πατέρα: *«Το διαζύγιο με έκανε καλύτερο γονέα: πιο ευαίσθητο, πιο υπομονετικό και πιο αφοσιωμένο».* Φαίνεται πως το διαζύγιο λειτούργησε ως καταλύτης μιας ουσιαστικής εσωτερικής αλλαγής.

Επιπρόσθετα, πολλοί συμμετέχοντες αναφέρουν πως η αγάπη για τα παιδιά λειτουργεί ως κίνητρο επιβίωσης. Ο Σ1 λέει: *«Το μοναδικό κίνητρο που έχω και η μοναδική δύναμη που παίρνω είναι από κει». «Το μόνο που μπορείς να κάνεις είναι να είσαι εκεί, να ακούς και να δείχνεις κατανόηση»* προσθέτει ο Σ5, ενώ ο Σ9 θεωρεί πως *«η σχέση μου με τις κόρες μου μου δίνει δύναμη».* Η ωριμότητα και η συνειδητοποίηση του ρόλου του ως πατέρας φαίνεται στα λόγια του Σ10 ο οποίος καταθέτει το άγχος του: *«ίσως θεωρηθώ λιγότερο σημαντικός ή λιγότερο «παρών» συγκριτικά με τον νέο σύντροφο της μητέρας τους»* αλλά καταλήγει λέγοντας: «*Πιστεύω ότι, αργά ή γρήγορα, τα παιδιά καταλαβαίνουν ποιος είναι εκεί, ποιος τα αγαπά, ποιος τα στηρίζει σταθερά. Και αυτό είναι το μόνο που με κρατά όρθιο».*

Παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν στη φάση της προσαρμογής στα νέα δεδομένα πολλοί πατέρες αναγνωρίζουν ότι το παιδί ή τα παιδιά τους ήταν η πηγή νοήματος στη ζωή τους αλλά και σημείο αναφοράς της ψυχικής ανθεκτικότητας που επέδειξαν.

Συνοψίζοντας τη θεματική ανάλυση των απαντήσεων στον τέταρτο άξονα της συνέντευξης, προκύπτει ότι η ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση των πατέρων μετά το διαζύγιο είναι σύνθετη, δυναμική και βαθιά επηρεασμένη από τη μεταβολή της σχέσης τους με τα παιδιά. Η εμπειρία του διαζυγίου πυροδοτεί μια εσωτερική διαδικασία συναισθηματικής

αποσταθεροποίησης, με κυρίαρχα συναισθήματα την απώλεια, τη μοναξιά, τη θλίψη, αλλά και την ενοχή ή την αμφισβήτηση της γονεϊκής επάρκειας. Οι πατέρες βιώνουν μια μορφή πένθους, όχι μόνο για τη διάλυση του γάμου, αλλά κυρίως για την καθημερινή απουσία των παιδιών από τη ζωή τους. Η αρχική συναισθηματική επιβάρυνση συχνά περιλαμβάνει και στοιχεία καταθλιπτικής συμπτωματολογίας, καθώς οι πατέρες καλούνται να διαχειριστούν μια νέα πραγματικότητα που αμφισβητεί τη μέχρι τότε εικόνα του εαυτού τους ως γονέων. Ωστόσο, αυτή η κρίση δεν οδηγεί απαραίτητα σε παθητικότητα ή παραίτηση. Αντιθέτως, για πολλούς πατέρες λειτουργεί ως καταλύτης αναστοχασμού και εσωτερικής μεταμόρφωσης. Η πατρότητα, σε αυτό το νέο πλαίσιο, αποκτά νέο νόημα και από βεβαιότητα και συνήθεια μετατρέπεται σε συνειδητή επιλογή, που προϋποθέτει προσωπική ωρίμανση, εσωτερική διερεύνηση και ενσυνείδητη ανάληψη ευθύνης. Σε αρκετές αφηγήσεις αναδεικνύεται ότι, παρά τις συναισθηματικές δυσκολίες, οι πατέρες επιλέγουν να εμπλακούν πιο ενεργά και υπεύθυνα στον γονεϊκό τους ρόλο. Η νέα συνθήκη τούς ωθεί να επαναπροσδιορίσουν τις προτεραιότητές τους, να αναπτύξουν μεγαλύτερη συναισθηματική διαθεσιμότητα και να ενισχύσουν την ποιότητα της σχέσης με τα παιδιά τους. Ο γονεϊκός δεσμός λειτουργεί όχι μόνο ως πηγή ψυχικής πρόκλησης, αλλά και ως ζωτική εστία κινητοποίησης και στήριξης.

Η μακροπρόθεσμη εξέλιξη της πατρικής ταυτότητας φαίνεται να ακολουθεί μια διαδρομή από την αποδόμηση στην ανασυγκρότηση. Το διαζύγιο, αν και βιώνεται ως ρήξη, εξελίσσεται σε ευκαιρία για την ανάπτυξη μιας πιο ώριμης και ενσυνείδητης πατρότητας. Η προσαρμογή σε αυτή τη νέα πραγματικότητα εξαρτάται από παράγοντες, όπως η σχέση με την πρώην σύζυγο, η προσωπική ανθεκτικότητα, η ποιότητα της σχέσης με τα παιδιά και η δυνατότητα ουσιαστικής εμπλοκής στην καθημερινότητά τους.

Συμπερασματικά, η ψυχολογική εμπειρία των διαζευγμένων πατέρων διακρίνεται από εναλλαγές, αντιφάσεις και σταδιακές μετατοπίσεις. Η πατρότητα, μέσα από την κρίση του διαζυγίου, μετατρέπεται για πολλούς από ρόλο σε αποστολή, αποκαλύπτοντας δυνατότητες προσωπικής ανάπτυξης, βαθύτερης σύνδεσης με τα παιδιά και αναθεώρησης της ίδιας της έννοιας του γονεϊκού δεσμού.

Θεματική ενότητα 5.

Οικονομικές και υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα.

Η θεματική αυτή ενότητα διερευνά τις επιπτώσεις του διαζυγίου στην οικονομική κατάσταση των διαζευγμένων πατέρων και την επίδραση αυτών των επιπτώσεων στον γονεϊκό ρόλο των συμμετεχόντων καθώς και τις υποστηρικτικές ανάγκες που έχουν, για να ασκήσουν τον ρόλο τους.

Οι πατέρες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δύο ερωτήσεις:

- Πώς έχει επηρεάσει το διαζύγιο την οικονομική σας κατάσταση και πώς αυτό επηρεάζει τον γονεϊκό σας ρόλο;
- Τι είδους υποστήριξη (συναισθηματική, οικονομική, νομική) θεωρείτε ότι χρειάζονται οι πατέρες μετά το διαζύγιο, για να μπορέσουν να ασκήσουν αποτελεσματικά τον ρόλο τους;

Μετά την ενδελεχή ανάγνωση των συνεντεύξεων, για την πληρέστερη κατανόηση των εμπειριών και των αναγκών τους, οι απαντήσεις ομαδοποιήθηκαν και προέκυψαν δύο υποκατηγορίες.

Υποκατηγορία 5.1. Οικονομικές ανάγκες του πατέρα.

Άμεσες και έμμεσες συνέπειες επιπτώσεις

Η οικονομική διάσταση του διαζυγίου αναδεικνύεται ως ένας από τους πλέον κρίσιμους και συναισθηματικά φορτισμένους παράγοντες που επηρεάζουν τη ζωή και τον γονεϊκό ρόλο των συμμετεχόντων. Η πιο εμφανής επίδραση του διαζυγίου για πολλούς πατέρες είναι οι άμεσες οικονομικές επιβαρύνσεις, όπως η καταβολή διατροφής, η μίσθωση νέας κατοικίας και η κάλυψη διπλών εξόδων. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες περιέγραψαν μια νέα καθημερινότητα οικονομικής πίεσης. *«Το διαζύγιο είχε αναμφισβήτητα μεγάλο οικονομικό αντίκτυπο. Η υποχρέωση διατροφής, τα έξοδα διαμονής σε ξεχωριστό σπίτι και οι καθημερινές ανάγκες με ανάγκασαν να κάνω αναπροσαρμογές στον τρόπο ζωής μου»,* παραδέχεται ο Σ8. Ο Σ1 λέει με παράπονο για την πίεση: *«Σου λένε αριθμούς και πρέπει να ανταπεξέλθεις. Έχεις, δεν έχεις… σαν να είναι ο λογαριασμός της ΔΕΗ. Τακ, τακ, ούτε να συζητήσεις, ούτε να έχεις έναν άνθρωπο δίπλα σου».* Ο Σ6 λέει: *«Ξαφνικά υπάρχουν δύο σπίτια, δύο λογαριασμοί, και πολλές υποχρεώσεις που… δεν είναι πάντα εύκολο να καλυφθούν».*

Άλλοι νιώθουν πως δεν μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά τους τα υλικά αγαθά ή τις εμπειρίες που επιθυμούν γεγονός που επηρεάζει αρνητικά την εικόνα που έχουν για τον πατρικό τους ρόλο. *«Αυτό κάποιες φορές περιορίζει τη δυνατότητά μου να προσφέρω στα παιδιά μου "υλικά" πράγματα ή εμπειρίες που θα ήθελα»,* λέει ο Σ8, ενώ ο Σ4, που περιγράφει το διαζύγιό του ως οικονομική καταστροφή, αναφέρει: *«πάντα νιώθεις ότι παρέχεις λιγότερα στα παιδιά, από αυτά που θα παρείχες κάτω από άλλες συνθήκες».*

Μόνο δύο πατέρες δήλωσαν ότι η οικονομική κατάστασή τους δεν άλλαξε δραματικά κυρίως λόγω σταθερού εισοδήματος και καλής επαγγελματικής κατάστασης, αν και παραδέχονται ότι χρειάζεται καλύτερη οικονομική διαχείριση. Η οικονομική ευχέρεια τους επέτρεψε να περιορίσουν τον αρνητικό αντίκτυπο στο γονεϊκό ρόλο. Όπως δηλώνει ο Σ2:

«Ευτυχώς, η οικονομική μου κατάσταση μού επιτρέπει να αναλάβω το βάρος ενός νέου σπιτιού...» και ο Σ7: *«Δεν θα έλεγα ότι άλλαξε σημαντικά η οικονομική μου κατάσταση…»*.

Συναισθηματικές και επαγγελματικές επιπτώσεις της οικονομικής ανασφάλειας

Ορισμένοι πατέρες περιγράφουν βαθύτερες επιπτώσεις της οικονομικής αβεβαιότητας στο ψυχολογικό και συναισθηματικό τους βίωμα, το οποίο επηρεάζει έμμεσα και τη σχέση τους με τα παιδιά. *«Ένας πεσμένος άνθρωπος… μπλέξαμε και με κρίσεις πανικού… Άρα δεν είσαι πια και το ίδιο αποδοτικός και οικονομικά»*, εξομολογείται ο Σ1, ενώ ο Σ10 θεωρεί ότι: *«Η οικονομική ανασφάλεια επηρεάζει και την ψυχολογία μου και, κατ' επέκταση, και τη σχέση μου με τα παιδιά»*. Ιδιαίτερα έντονο είναι το αίσθημα της ανισότητας όταν υπάρχει νέος σύζυγος με καλύτερη οικονομική δυνατότητα, όπως στην περίπτωση του Σ10, «*ο νέος σύζυγος της πρώην γυναίκας μου έχει τη δυνατότητα να προσφέρει στα παιδιά πράγματα που εγώ αυτή τη στιγμή δεν μπορώ: ταξίδια, δώρα, ακριβά ρούχα, εμπειρίες»,* ο οποίος φοβάται μήπως *«… τα παιδιά με συγκρίνουν ή θεωρήσουν ότι δεν τα αγαπώ το ίδιο, επειδή δεν μπορώ να τους παρέχω τα ίδια υλικά αγαθά»*. Έτσι, συνεχίζει *«Το άγχος μου εντείνεται… Δεν είναι εύκολο να δίνεις τον καλύτερό σου εαυτό όταν ζεις με άγχος και ανασφάλεια»*.

Η συναισθηματική φθορά που προκαλείται από τη σύγκριση με το νέο περιβάλλον των παιδιών ή από την αίσθηση ανεπάρκειας, μεταφέρεται στη γονεϊκή καθημερινότητα. Το διαζύγιο δεν πλήττει μόνο την οικονομική σταθερότητα, αλλά και τη γονεϊκή αυτοαντίληψη.

Προσαρμογή και αναπλαισίωση ρόλου

Παρά τις δυσκολίες, αρκετοί πατέρες αναγνωρίζουν ότι παρά τις οικονομικές δυσκολίες, βρήκαν τρόπους να επαναπροσδιορίσουν την πατρική τους λειτουργία, εστιάζοντας όχι τόσο στα υλικά όσο στη σχέση. Οι πατέρες αυτοί προσπάθησαν να αναπλαισιώσουν τον ρόλο τους, μετατοπίζοντας την έμφαση από τα υλικά αγαθά στην ουσιαστική συναισθηματική παρουσία, επενδύοντας στον κοινό χρόνο και τη συναισθηματική σύνδεση. *«Με δίδαξε να επικεντρώνομαι στα ουσιώδη… στην παρουσία, στην αγάπη, στην αίσθηση ασφάλειας»,* λέει ο Σ8 και αισθάνεται δικαιωμένος καθώς *«ευτυχώς τα παιδιά δεν μετρούν την αγάπη με δώρα, αλλά με αγκαλιές και χρόνο». «Περισσότερο από δώρα ή ταξίδια, επένδυσα στην κοινή μας εμπειρία: μια βόλτα στο πάρκο… ένα "σ' αγαπώ"»,* καταθέτει την εμπειρία του ο Σ9, ο οποίος μετά από περιόδους αυστηρού προγραμματισμού *«επέλεξα να μην αφήσω τα οικονομικά να επηρεάσουν την ποιότητα του χρόνου και της σχέσης με τα παιδιά μου»*.

Η οικονομική πίεση απαιτεί αυστηρότερο προγραμματισμό, όπως λέει ο Σ9: *«Υπήρξαν περίοδοι που έπρεπε να κάνω πολύ αυστηρό προγραμματισμό, για να ανταποκριθώ σε όλα»* και

συχνά προσωπικές στερήσεις, για να συνεχίσουν να προσφέρουν στα παιδιά τους, στοιχείο που αποκαλύπτει τη μετατόπιση προτεραιοτήτων και την επιθυμία διατήρησης του πατρικού ρόλου. *«Αναγκάστηκα να αλλάξω σπίτι, να μειώσω δραστικά τα προσωπικά μου έξοδα…»* (Σ10). *«…προσπαθώ να διαχειρίζομαι τα οικονομικά μου με σύνεση, ώστε να μπορώ να καλύπτω τις ανάγκες των παιδιών μου χωρίς να τους στερώ τίποτα. Συχνά, όμως στερούμαι πράγματα εγώ»,* περιγράφει ο Σ5 και συμπληρώνει ο Σ6: *«Πολλές φορές υποχωρείς σε δικές σου ανάγκες, για να μην στερήσεις κάτι από το παιδί… αλλά η πίεση υπάρχει».*

Η οικονομική πίεση παρουσιάζεται να επιδρά καταλυτικά τόσο άμεσα (μέσω των αυξημένων εξόδων) όσο και έμμεσα (μέσω της συναισθηματικής επιβάρυνσης και της υπονόμευσης της γονεϊκής αυτοπεποίθησης), καθιστώντας την οικονομική ανασφάλεια έναν κομβικό παράγοντα που διαμορφώνει την καθημερινότητα, την ψυχική κατάσταση και την ποιότητα του πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο. Ωστόσο, μέσα από προσαρμοστικές στρατηγικές, αρκετοί συμμετέχοντες κατορθώνουν να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους δίνοντας έμφαση στη συναισθηματική ποιότητα της σχέσης με τα παιδιά.

Υποκατηγορία 5.2. Υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα.

Συναισθηματική αναγνώριση και ψυχολογική υποστήριξη

Η ανάγκη για συναισθηματική στήριξη και κοινωνική αναγνώριση του πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο ήταν κυρίαρχη σε όλες σχεδόν τις αφηγήσεις. Οι πατέρες περιέγραψαν έντονα συναισθήματα μοναξιάς, απώλειας, ενοχής, αλλά και αδικίας, καθώς συχνά ένιωθαν ότι παραγκωνίζονται κοινωνικά και θεσμικά. *«Δεν είμαστε λιγότερο γονείς, κάποιες φορές είμαστε και περισσότεροι γονείς, εμείς οι μπαμπάδες»,* λέει χαρακτηριστικά ο Σ1 και συνεχίζει περιγράφοντας το αίσθημα αδικίας που νιώθει, όταν ακούει γύρω του να συμπονούν μόνο μια μητέρα διαζευγμένη: *«Ο μπαμπάς το ίδιο πονάει και πολλές φορές και περισσότερο, γιατί είναι μακριά από το παιδί του».*

Η ανάγκη για ψυχολογική υποστήριξη, συμβουλευτική και ύπαρξη ομάδων στήριξης επαναλαμβάνεται. Ο Σ2 θεωρεί ότι *«η παροχή συμβουλευτικής από εξειδικευμένους επαγγελματίες είναι ιδιαίτερα σημαντική και βοηθά στο να κερδηθεί πολύτιμος χρόνος»* και προσθέτει μια σημαντική πτυχή που ενισχύει τη θέση του, λέγοντας: *«Αν σκεφτούμε ότι και πριν από το διαζύγιο δεν υπάρχει επίσημη υποστήριξη της πολιτείας (π.χ. σχολές γονέων) το έλλειμμα είναι μεγάλο».*

Την ανάγκη για συναισθηματική υποστήριξη αναγνωρίζει ο Σ5 *«καθώς* το διαζύγιο *φέρνει σίγουρα αναστάτωση και αβεβαιότητα».* Ο ίδιος αναζήτησε βοήθεια: *«Η δυνατότητα να μιλήσω*

με έναν ψυχολόγο με βοήθησε να επεξεργαστώ τα συναισθήματά μου και να βρω τρόπους να παραμείνω παρών».

Μία άλλη ανάγκη σημείωσε ο Σ6: *«Οι πατέρες χρειάζονται πρώτα απ' όλα συναισθηματική αναγνώριση…γιατί οι μπαμπάδες μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα»* και υπογραμμίζει την ανάγκη για ορατότητα του πατέρα για το καλό των παιδιών: *«Όταν ο πατέρας αισθάνεται ορατός και υποστηριζόμενος, γίνεται καλύτερος για το παιδί του».*

Στο ίδιο μήκος κινείται και ο Σ8: «*Χρειάζονται ομάδες στήριξης, πρόσβαση σε ψυχολογική βοήθεια και κοινωνική κατανόηση».*

Ο Σ10 είναι πιο αναλυτικός στις θέσεις του: *«η συναισθηματική υποστήριξη είναι καθοριστική: ομάδες πατέρων, ψυχοθεραπευτικά σχήματα, συμβουλευτική, ακόμη και καμπάνιες ενημέρωσης για την πατρική εμπλοκή. Πολλοί πατέρες σιωπούν, κουβαλούν την ενοχή ή τον πόνο μόνοι τους».*

<u>Οικονομική επιβάρυνση και απουσία κρατικής μέριμνας</u>

Ένα δεύτερο εύρημα αφορά την οικονομική πίεση και την έλλειψη υποστηρικτικών μηχανισμών από την Πολιτεία. Οι συμμετέχοντες ανέφεραν τις διπλές οικονομικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το διαζύγιο και την ανάγκη για μέτρα που θα εξασφαλίζουν την οικονομική επιβίωση και ενεργή γονική συμμετοχή.

Ο διαζευγμένος πατέρας, λέει ο Σ4: «*Καλείται να ανταπεξέλθει στα διπλάσια οικονομικά έξοδα, σε ένα νομικό πλαίσιο που σίγουρα δεν τον ευνοεί»*. Προς ενίσχυση αυτής της θέσης ακούγεται ο Σ8: «*Οικονομικά, θα ήταν σημαντικό να υπάρχει ένα δίκαιο σύστημα που να λαμβάνει υπόψη και τις ανάγκες του πατέρα ώστε να μη βυθίζεται σε οικονομική απόγνωση»*. *«Οι αυξημένες υποχρεώσεις και τα έξοδα που σχετίζονται με τα παιδιά δημιουργούν μεγάλο άγχος»,* προσθέτει ο Σ5.

Οι πατέρες ζητούν χώρους έκφρασης και επεξεργασίας των συναισθημάτων τους: *«Χρειάζονται, επίσης, δομές υποστήριξης, είτε ψυχολογική (ομάδες, συμβουλευτική), είτε νομική, όταν υπάρχουν δυσκολίες στη συνεχιζόμενη επικοινωνία ή διεκδίκηση ρόλου»* ζητάει ο Σ6, όπως και οικονομική ευελιξία από το κράτος και τους φορείς *«για όσους προσπαθούν να σταθούν μόνοι στα πόδια τους μετά από ένα διαζύγιο». «Συναισθηματικά, χρειάζονται δομές που να προσφέρουν χώρο για να εκφράσουν το πένθος και τις δυσκολίες τους χωρίς φόβο στιγματισμού»* ζητάει ο Σ9. Πολύ συγκεκριμένος στα αιτήματά του είναι ο Σ10: *«…οικονομική υποστήριξη, όχι απαραίτητα με τη μορφή επιδόματος, αλλά με πρόσβαση σε υπηρεσίες, ψυχολογική βοήθεια και διευκολύνσεις που να επιτρέπουν την ενεργή γονεϊκή παρουσία (π.χ. φιλοξενία παιδιών, δημιουργία χώρων συνάντησης, νομική συμβουλευτική).*

Ισότιμη θεσμική αναγνώριση και νομική στήριξη

Από τις αφηγήσεις αναδεικνύεται μια άλλη παράμετρος που σχετίζεται με την αναζήτηση θεσμικής δικαιοσύνης και ισότιμης μεταχείρισης στον τομέα της επιμέλειας, της λήψης αποφάσεων και των νομικών διαδικασιών. Πολλοί πατέρες εξέφρασαν έντονα το παράπονο ότι το νομικό σύστημα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει τη μητέρα ως τον «φυσικό γονέα».

Ο Σ7 πιστεύει ότι υπάρχει μεροληπτική στάση προς τις μητέρες: *«Το βάρος και η υποστήριξη, παραδοσιακά, πέφτει στις μητέρες λόγω των συνολικών κοινωνικών και στερεοτυπικών αντιλήψεων. Υποστήριξη σε κάθε επίπεδο χρειάζονται και οι πατέρες».* Ισότητα στην αντιμετώπιση ζητάει και ο Σ3: *«Να αντιμετωπίζεται και ο πατέρας ισότιμα στην επιμέλεια». «Χρειάζεται ένα πιο δίκαιο και λειτουργικό σύστημα επιμέλειας που να μη θεωρεί δεδομένη τη μητέρα ως "κυρίαρχο" γονέα»* ακούγεται η φωνή του Σ10.

«Νομικά, χρειάζεται καλύτερη προστασία του δικαιώματος του πατέρα να συμμετέχει ουσιαστικά στη ζωή των παιδιών του χωρίς να θεωρείται βοηθητικός γονέας», λέει ο Σ8.

Συντονισμένος με τις παραπάνω θέσεις είναι και ο Σ9: *«Οικονομικά, χρειάζεται μια δικαιότερη προσέγγιση στη διατροφή και στην επιμέλεια, που να λαμβάνει υπόψη τη δυνατότητα ενεργής πατρότητας, όχι μόνο οικονομικής συνεισφοράς».*

Η οικονομική υποστήριξη δεν αναφέρεται από τους πατέρες μόνο ως ανάγκη επιβίωσης, αλλά και ως προϋπόθεση για την ουσιαστική συμμετοχή του πατέρα στη ζωή των παιδιών του. Ο Σ9 λέει χαρακτηριστικά, συμπυκνώνοντας όλα τα αιτήματα: *«Όταν στηρίζουμε τον πατέρα, στηρίζουμε τελικά και τα ίδια τα παιδιά».*

Η ανάγκη για νομική ενημέρωση, στήριξη και καθαρές διαδικασίες επανέρχεται ως βασικό αίτημα των συμμετεχόντων. Ο Σ5 αναφέρει: *«η νομική υποστήριξη είναι απαραίτητη για την κατανόηση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων. Θέλω να ξέρω ότι τα συμφέροντα των παιδιών παραμένουν διασφαλισμένα».*

Επιπρόσθετα, η ύπαρξη προκατάληψης εις βάρος των πατέρων σε υποθέσεις επιμέλειας καταγγέλλεται επανειλημμένα. Ο Σ7 παρατηρεί: *«Πρέπει να μην υπάρχει προκατειλημμένη στάση υπέρ των μαμάδων και κατ' επέκταση κατά των μπαμπάδων.* Ο Σ10 προσθέτει: *«Αν δεν αλλάξει το κοινωνικό στερεότυπο και δεν υπάρξει δομημένη στήριξη, η απουσία του πατέρα από τη ζωή του παιδιού θα συνεχίσει να θεωρείται σχεδόν... φυσιολογική».*

Ο Σ7 γράφει τον καλύτερο επίλογο στη θεματική αυτή: «*θεωρώ πως ένας πατέρας μετά το διαζύγιο χρειάζεται να ακούγεται, να στηρίζεται ψυχικά, να μην καταρρέει οικονομικά και να αντιμετωπίζεται δίκαια θεσμικά. Μόνο τότε μπορεί να ασκήσει τον ρόλο του με σταθερότητα, ηρεμία και αγάπη, όχι ως "βοηθός γονιός", αλλά ως ίσος γονιός. Οι σημερινοί μπαμπάδες δεν*

μοιάζουν με τους παλαιότερους. Είναι παρόντες στην καθημερινότητα και την ανατροφή των παιδιών και οι ευθύνες μοιράζονται».

Αναλύοντας τις μαρτυρίες των διαζευγμένων πατέρων, προκύπτει μια ξεκάθαρη εικόνα: για να μπορέσουν να ασκήσουν ουσιαστικά και αποτελεσματικά τον γονεϊκό τους ρόλο, οι πατέρες χρειάζονται πολυεπίπεδη και θεσμοθετημένη υποστήριξη. Οι τρεις βασικοί πυλώνες αυτής της υποστήριξης -συναισθηματική, οικονομική και νομική- συνδέονται άμεσα με την ποιότητα της πατρικής τους παρουσίας, αλλά και με την ευρύτερη κοινωνική δικαιοσύνη. Η κοινωνική αλλαγή απαιτεί τόσο θεσμικές μεταρρυθμίσεις όσο και ανατροπή στερεοτύπων που εξακολουθούν να βλέπουν τον πατέρα ως «δευτερεύοντα γονέα».

Συνοψίζοντας τα ευρήματα και από τα δύο ερευνητικά ερωτήματα του πέμπτου θεματικού άξονα, καθίσταται σαφές ότι οι διαζευγμένοι πατέρες βιώνουν μια σύνθετη μεταβατική περίοδο, όπου η οικονομική ανασφάλεια, η συναισθηματική επιβάρυνση και η θεσμική υποβάθμιση αλληλεπιδρούν άμεσα, επηρεάζοντας την ικανότητά τους να παραμένουν ενεργοί και παρόντες στον γονεϊκό τους ρόλο. Το διαζύγιο δεν συνιστά απλώς μια νομική ή οικογενειακή μεταβολή, αλλά μια ριζική αναδιαμόρφωση της καθημερινότητας, που συνεπάγεται αυξημένες οικονομικές υποχρεώσεις, συναισθηματική φθορά και συχνά μια αίσθηση θεσμικής αδικίας. Παράλληλα, αναδεικνύεται μια αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα: πολλοί πατέρες επιλέγουν να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους, δίνοντας έμφαση στη συναισθηματική σύνδεση με τα παιδιά, ακόμα και μέσα σε συνθήκες στέρησης ή κοινωνικής απομόνωσης. Η ανάγκη για συναισθηματική αναγνώριση, οικονομική υποστήριξη και ισότιμη νομική μεταχείριση προβάλλει ως κοινός παρονομαστής, υπογραμμίζοντας πως η ουσιαστική άσκηση της πατρότητας μετά το διαζύγιο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ενίσχυση ενός ευρύτερου πλαισίου κοινωνικής και θεσμικής φροντίδας.

4.2. Ευρήματα - Αποτελέσματα της παρούσας μελέτης

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις αφηγήσεις των διαζευγμένων πατέρων και τη θεματική ανάλυση που επιχειρήθηκε. Τα συμπεράσματα παρουσιάζονται ανά θεματικό άξονα.

Ο μετασχηματισμός της πατρικής ταυτότητας μετά το διαζύγιο, που πραγματεύεται η πρώτη θεματική ενότητα, αναδεικνύεται ως μια σύνθετη και πολυδιάστατη διεργασία που επηρεάζει τις συναισθηματικές και τις πρακτικές πτυχές της πατρότητας καθώς καλούνται να προσδιορίσουν τον ρόλο τους από την αρχή μέσα σε μια πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί και μάλιστα πολλές φορές χωρίς τη θέλησή τους. Οι πατέρες περιγράφουν την εμπειρία τους

ως μια βαθιά αλλαγή του εαυτού τους με το διαζύγιο να λειτουργεί ως τραύμα αλλά και ως καταλύτης αυτογνωσίας και μετασχηματισμού. Η απώλεια της καθημερινής φυσικής παρουσίας στη ζωή των παιδιών προκαλεί έντονα συναισθήματα απώλειας, ανασφάλειας, περιθωριοποίησης και θλίψης και μια αγωνιώδη προσπάθεια να διατηρήσουν ουσιαστικό δεσμό με τα παιδιά τους. Ο ρόλος που πριν το διαζύγιο είχαν ως αυτονόητο, παύει να είναι δεδομένος και μετατρέπεται σε συνειδητή πράξη φροντίδας, ενσυναίσθησης και σταθερότητας. Παρά την πίεση του περιορισμένου χρόνου ένα νέο είδος σχέσης δημιουργείται, το οποίο βασίζεται στην ηθική δέσμευση και τη συναισθηματική διαθεσιμότητα. Η νέα σχέση έχει νέο περιεχόμενο που κεντρικός της άξονας δεν είναι μόνο η φροντίδα αλλά η προσπάθεια να διατηρήσουν συναισθηματικό δεσμό και να προσφέρουν το αίσθημα ασφάλειας που χρειάζονται τα παιδιά, καλλιεργώντας εμπιστοσύνη. Η κάλυψη του κενού που δημιουργεί η φυσική απουσία, δίνει νέα διάσταση στον διαθέσιμο χρόνο που είναι πιο ποιοτικός. Η νέα σχέση βασίζεται στην τρυφερότητα και στην ουσιαστική επικοινωνία. Με τον μετασχηματισμό του ρόλου οι πατέρες γίνονται πιο εκφραστικοί, πιο αποκλειστικοί και διαθέσιμοι στις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους. Ταυτόχρονα, όμως, οι πατέρες εκφράζουν την ανησυχία τους για την επίδραση του διαζυγίου στη ζωή των παιδιών και στη μελλοντική τους ψυχική και συναισθηματική ανάπτυξη. Επιπρόσθετα, ανησυχούν για τις επιρροές τρίτων προσώπων, όταν η πρώην σύζυγος έχει δημιουργήσει νέα οικογένεια και ένας άλλος άντρας βρίσκεται καθημερινά μαζί τους. Ο φόβος τους εστιάζεται στην εικόνα τους ως πατέρες και στην σταδιακή απώλεια του ρόλου τους. Παράλληλα, αναγνωρίζουν τις δυσκολίες προσαρμογής στο νέο σχήμα που στην ουσία δεν επέλεξαν τα ίδια και τις προσπάθειές τους να διατηρήσουν ισορροπίες ανάμεσα στους δύο γονείς, κατάσταση που οδηγεί σε πρόωρη ωρίμανση σε μια ηλικία που δεν θα έπρεπε να τους απασχολούν τέτοια θέματα και μπορεί να επιφέρει συναισθηματικό κόστος. Τα συναισθήματά των πατέρων χαρακτηρίζονται από αμφιθυμία. Από τη μια μεριά χαίρονται που τα παιδιά τους έχουν ένα σταθερό περιβάλλον και μπορούν να προσαρμοστούν αλλά ανησυχούν για το αποτύπωμα στην ψυχή τους. Πέρα όμως από τις αμφιβολίες και τις ανασφάλειες, μέσα από τις απαντήσεις των πατέρων προέκυψε μια εικόνα πατέρων όπου, όπως δήλωσαν, το διαζύγιο δεν ήταν μόνο καταστροφή αλλά μια ευκαιρία για προσωπική ωρίμανση και μετασχηματισμό του πατρικού τους ρόλου με αίσθημα ευθύνης, ευαισθητοποίησης και ουσιαστικής σύνδεσης με τα παιδιά τους, καθώς από την πρόκληση της απόστασης και του περιορισμένου χρόνου επεδίωξαν την ασφάλεια και την καλλιέργεια της εμπιστοσύνης.

Η χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο που αποτελούσε τη δεύτερη θεματική της εργασίας αναδείχθηκε ως ένας από τους πιο κρίσιμους, ευαίσθητους

και συναισθηματικά φορτισμένους τομείς της εμπειρίας των διαζευγμένων πατέρων. Οι απαντήσεις των διαζευγμένων πατέρων που συμμετείχαν στη μελέτη ανέδειξαν την πολυπλοκότητα που υπάρχει στη διαχείριση και περιέγραψαν σημαντικές αλλαγές στη δυνατότητά τους να είναι παρόντες στην καθημερινή ζωή των παιδιών τους, γεγονός που τους ώθησε σε μια συνεχή διαδικασία προσαρμογής στον περιορισμένο χρόνο.

Ο περιορισμένος χρόνος με τα παιδιά υποχρεώνει τους πατέρες να δώσουν έμφαση στην ποιότητα και όχι στην ποσότητα της επαφής, επιδιώκοντας τη δημιουργία ουσιαστικών στιγμών σύνδεσης. Οι δραστηριότητες που επιλέγονται έχουν συμβολικό και συναισθηματικό περιεχόμενο. Δράσεις, όπως το παιχνίδι, οι κοινές έξοδοι ή η συμμετοχή σε εξωσχολικές δράσεις αναδεικνύονται σε καίρια μέσα ενίσχυσης του γονεϊκού δεσμού. Ιδιαίτερη έμφαση στις αφηγήσεις δόθηκε στον ρόλο των εξωσχολικών δραστηριοτήτων, που εξασφαλίζουν περισσότερο χρόνο ανάμεσα σε πατέρες και παιδιά (μετακινήσεις), ενισχύουν την πατρική παρουσία μέσα από επαναλαμβανόμενες και σταθερές συνθήκες αλλά και αποτελούν μια ευκαιρία για σύνδεση χωρίς την παρουσίας της μητέρας. Μέσα από τέτοιες εμπειρίες, οι πατέρες επιχειρούν να ανακτήσουν έναν ρόλο ενεργό, αρνούμενοι τον ρόλο του «επισκέπτη».

Οι εξωτερικοί περιορισμοί -νομικοί και κοινωνικοί- που ορίζουν τις συνθήκες των επαφών είναι συχνά, κατά δήλωσή των πατέρων, δυσμενείς. Νομικές ρυθμίσεις επιμέλειας, αρνητική και περιοριστική στάση της πρώην συζύγου ή η απουσία ουσιαστικής επικοινωνίας μεταξύ των πρώην συντρόφων δημιουργούν πρόσθετα εμπόδια στην ενεργή συμμετοχή των πατέρων και καθιστούν την αυθόρμητη παρουσία στη ζωή των παιδιών σχεδόν απαγορευτική. Αυτοί οι περιορισμοί απομακρύνουν τους πατέρες από την καθημερινότητα των παιδιών με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να βιώνουν μια αίσθηση αποκλεισμού από τις μικρές, καθημερινές στιγμές της ζωής των παιδιών τους, γεγονός που ενισχύει συναισθήματα ενοχής, αδυναμίας, ματαίωσης και συναισθηματικής απόστασης.

Επιπλέον, οι πατέρες έχουν να διαχειριστούν ένα σύνθετο πλέγμα προκλήσεων στον γονεϊκό τους ρόλο. Στα νέα δεδομένα που έχουν διαμορφωθεί στη ζωή τους οι πατέρες καταβάλλουν συνειδητή προσπάθεια να διατηρήσουν σταθερές σχέσεις με τα παιδιά, αναλαμβάνοντας έναν ρόλο που ισορροπεί ανάμεσα στη στοργή και την οριοθέτηση. Η επιδίωξη της ισορροπίας ανάμεσα στον ρόλο του ευχάριστου πατέρα και εκείνου που θέτει όρια και αποτελεί σταθερό σημείο προσανατολισμού στη ζωή τους. Σημαντική πρόκληση αποτελεί η διατήρηση της εμπιστοσύνης και της συναισθηματικής συνέχειας στη σχέση, παρά τις συνθήκες επικοινωνίας. Παράλληλα, η διαχείριση των δικών τους συναισθημάτων, όπως θυμός, θλίψη, μοναξιά, αποτελεί καθημερινή πρόκληση και αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητάς τους, ιδιαίτερα όταν επιδιώκουν να προστατεύσουν τα παιδιά από τη δική τους εσωτερική ένταση.

Για πολλούς γονείς, με εξαίρεση δύο, πρόκληση αποτελεί η συνεννόηση, η συνεργασία και η λήψη αποφάσεων για τη ζωή των κοινών τους παιδιών. Σημαντικό στοιχείο είναι η αποφυγή συγκρούσεων και ο αυτοέλεγχος και η αυτοκυριαρχία στις συγκρουσιακές καταστάσεις που δημιουργούνται.

Οι αναφορές για οικονομικές και επαγγελματικές δυσκολίες προσθέτουν ένα ακόμη επίπεδο πολυπλοκότητας, καθώς επηρεάζουν την ικανότητα των πατέρων να ανταποκριθούν επαρκώς στις ανάγκες των παιδιών ή να εξασφαλίσουν τα χρήματα για κοινές εμπειρίες. Οι συνθήκες αυτές εντείνουν το αίσθημα ανεπάρκειας και ενισχύουν την ανάγκη για εξωτερική αναγνώριση και επιβεβαίωση του πατρικού ρόλου, ο οποίος συχνά αμφισβητείται ή υποβαθμίζεται.

Συνολικά, οι καταθέσεις των εμπειριών των πατέρων αποτυπώνουν έναν σύνθετο αγώνα άσκησης του γονεϊκού ρόλου. Η θεματική αυτή αποκαλύπτει μια δυναμική διαδικασία αναπροσαρμογής του ρόλου τους, συχνά μέσα σε αντίξοες συνθήκες. Η αναπροσαρμογή συνδυάζει την προσαρμοστικότητα, την ευελιξία, την ευρηματικότητα και τη συναισθηματικότητα. Παρά τις δυσκολίες, οι διαζευγμένοι πατέρες φανερώνουν την επιθυμία να αποτελούν ενεργό μέρος της ζωής των παιδιών τους.

Η θεματική ενότητα που διερευνά τη σχέση των διαζευγμένων πατέρων με τις πρώην συζύγους τους για την από κοινού ανατροφή των παιδιών τους ανέδειξε την πολυπλοκότητα αλλά και τη δυναμική αυτής της σχέσης η οποία αναδεικνύεται ως καθοριστική στη δυνατότητα άσκησης του γονεϊκού ρόλου του πατέρα μετά το διαζύγιο. Οι αφηγήσεις των βιωμάτων των πατέρων οδήγησαν σε τέσσερις υποκατηγορίες που δείχνουν το ευρύ φάσμα διαφοροποιήσεων που κυμαίνεται από την πλήρη αποξένωση έως τη συνεργασία και τη συν-γονεϊκότητα.

Στο ένα άκρο υπάρχουν συγκρουσιακές σχέσεις με έντονη δυσλειτουργικότητα. Δεν υπάρχει συνεργασία, δυσχεραίνεται ή επιχειρείται ο περιορισμός της επικοινωνίας για λόγους προσωπικής σύγκρουσης ή νομικών ρυθμίσεων, ιδιαίτερη αν η μητέρα έχει την αποκλειστική επιμέλεια. Οι πατέρες αυτοί περιγράφουν αισθήματα ματαίωσης και θυμού και επιλέγουν συνειδητά την αποφυγή της σύγκρουσης υιοθετώντας μια στάση αυτοπεριορισμού, για να προστατεύσουν τα παιδιά τους από επιπλέον τραυματικές εμπειρίες και να εξασφαλίσουν ηρεμία. Στο άλλο άκρο αλλά σε σαφώς λιγότερες περιπτώσεις πατέρες περιέγραψαν σχέσεις πλήρως συνεργατικές που χαρακτηρίζονται από αμοιβαίο σεβασμό και διάλογο με στόχο το συμφέρον των παιδιών τους. Η σχέση είναι λειτουργική και έχει όλα τα στοιχεία, για να θεωρηθεί ότι αποτελεί ένα μοντέλο συν-γονεϊκότητας.

Ανάμεσα σε αυτά τα άκρα καταγράφονται εναλλακτικές μορφές σχέσης όπου υπάρχει επικοινωνία αλλά μόνο για λειτουργικούς λόγους και εστιάζει στην επίλυση πρακτικών θεμάτων ανατροφής, χωρίς όμως συναισθηματική συμμετοχή. Η συναισθηματικά

αποστασιοποιημένη επικοινωνία εξασφαλίζει την πρακτική συνεννόηση και τη διατήρηση ενός ήρεμου κλίματος αλλά όχι την πλήρη συνεργασία.

Ένα σημαντικό εύρημα που αναδείχθηκε από τις εμπειρίες των πατέρων είναι η διαφοροποίηση και η σταδιακή βελτίωση της σχέσης με την πάροδο του χρόνου. Από την ένταση και την δυσπιστία οι πρώην σύζυγοι εστιάζοντας στα παιδιά τους βρήκαν τρόπους συνεργασίας. Η συνειδητή προσπάθεια που σε ορισμένες περιπτώσεις ενισχύθηκε από τη συμβολή ειδικών συμβούλων και παρέμβασης οδήγησε τη σχέση σε μια ώριμη και λειτουργική μορφή. Αυτό που προκύπτει ως συμπέρασμα είναι ότι η σχέση μετά το διαζύγιο είναι μια διαδικασία που δεν είναι στατική και παγιωμένη αλλά εξελίσσεται με διαπραγμάτευση και συνειδητή προσπάθεια με πρωταρχικό στόχο την ευημερία των παιδιών.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων στη θεματική ενότητα «ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα» ανέδειξε πλήθος συναισθηματικών και ψυχολογικών εμπειριών σε σχέση με τις εσωτερικές διεργασίες που βιώνουν και συνδέονται με τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο. Βασικό εύρημα που αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς είναι η έντονη ψυχική επιβάρυνση λόγω της απώλειας της συζυγικής σχέσης αλλά κυρίως λόγω της απώλειας της καθημερινής επαφής με τα παιδιά και της συνοχής της οικογενειακής ζωής. Η ψυχική αυτή επιβάρυνση περιγράφεται ως εμπειρία συναισθηματικής κρίσης που πυροδοτήθηκε από τη μετάβαση από την οικογενειακή σχέση στην περιορισμένη επικοινωνία με τα παιδιά και η οποία εκδηλώνεται με μοναξιά, κρίσεις πανικού και κατάθλιψη. Ο αποχωρισμός από τα παιδιά αποτελεί την πιο οδυνηρή κατάσταση της νέας πραγματικότητας. Παρόλα αυτά, μέσα από την ψυχική αυτή δοκιμασία, ορισμένοι πατέρες οδηγούνται σε επανεκτίμηση της πατρότητας και δίνουν έμφαση στον ρόλο τους με πιο συνειδητό τρόπο, βασιζόμενοι στην ενσυναίσθηση και στην υπευθυνότητα επιδιώκοντας τη διατήρηση ή την ενίσχυση του δεσμού με τα παιδιά τους. Η απώλεια λειτουργεί σε κάποιες περιπτώσεις ως έναυσμα για ενδυνάμωση της παρουσίας στη ζωή των παιδιών παρά τη φυσική απουσία. Η κατάσταση όμως αυτή είναι για ορισμένους πατέρες εύθραυστη καθώς συνοδεύεται από ενοχές και αμφισβήτηση της γονεϊκής ικανότητας και επάρκειας, ιδιαίτερα αν είναι αποκλεισμένοι από σημαντικές αποφάσεις ή αν δεν μπορούν αντικειμενικά να αντεπεξέλθουν με επάρκεια στις ανάγκες των παιδιών. Ο περιορισμός του ρόλου τους επιτείνει την αίσθηση αδυναμίας και σε ορισμένες περιπτώσεις οδηγούν ακόμα και σε σκέψεις αποστασιοποίησης ή απόσυρσης λόγω συναισθηματικής εξάντλησης. Είναι αξιοσημείωτη η προσπάθεια αυτορρύθμισης των πατέρων με στρατηγική διαχείρισης ή απόκρυψης της ψυχικής κατάρρευσής τους, για να προστατεύσουν τα παιδιά τους από επιπλέον βάρος επωμιζόμενοι όμως οι ίδιοι ένα επιπρόσθετο, μια στάση που επιδεικνύει υπευθυνότητα και προσπάθεια διατήρησης της εικόνας ενός σταθερού και ανθεκτικού πατέρα αλλά αυξάνει

την εσωτερική πίεση. Συμπερασματικά, η θεματική αυτή ενότητα δείχνει ότι οι εμπειρίες δεν έχουν ένα ενιαίο μοτίβο αλλά κινούνται ανάμεσα στην ψυχική φθορά και στην ενδυνάμωση. Η κρίση που επιφέρει το διαζύγιο είναι μια ψυχική δοκιμασία που αρχικά μπορεί να αποδομεί τον πατρικό ρόλο αλλά μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για μια ισχυρή πατρική ταυτότητα.

Η τελευταία θεματική ενότητα που διερευνά τον αντίκτυπο του διαζυγίου στην οικονομική κατάσταση του διαζευγμένου πατέρα και τις οικονομικές και υποστηρικτικές του ανάγκες έδειξε ότι η νέα κατάσταση στη ζωή του διαμορφώνει ένα νέο πεδίο που καλείται να ανταποκριθεί. Το διαζύγιο προκαλεί οικονομικές και συναισθηματικές επιπτώσεις στους πατέρες οι οποίοι πρέπει να ανταποκριθούν σε ένα σύνολο αναγκών που επηρεάζει σημαντικά την άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου. Οι περισσότεροι περιγράφουν την οικονομική πίεση ως πηγή άγχους, καθώς επιβαρύνονται με την υποχρέωση της καταβολής της ορισμένης από το δικαστήριο διατροφής αλλά και να συνεισφέρουν στις καθημερινές ανάγκες των παιδιών. Οι ίδιοι συντηρούν νέα κατοικία και προσπαθούν να ανταποκριθούν και στις δικές τους βιοτικές ανάγκες. Οι συνθήκες αυτές τους οδήγησαν σε περιορισμό των προσωπικών τους εξόδων και αναπροσαρμογή της ζωής τους. Οι οικονομικές δυσκολίες επηρεάζουν και τον ψυχισμό τους καθώς δημιουργούν αισθήματα ανεπάρκειας και μειονεξίας, πλήττοντας την αυτοεικόνα και την αυτοπεποίθησή τους, όταν δεν μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά τους όσα θα ήθελαν κι όταν συγκρίνονται με το νέο πιο εύπορο περιβάλλον που έχει δημιουργήσει η μητέρα με τον νέο της σύζυγο. Η οικονομική όμως αυτή αδυναμία οδήγησε αρκετούς πατέρες να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους και να επικεντρωθούν στην επικοινωνία με τα παιδιά τους και τη συναισθηματική επένδυση. Κατόρθωσαν να αποδεσμεύσουν τον πατρικό τους ρόλο από τις οικονομικές παροχές και να επενδύσουν στην παρουσία τους, στην επικοινωνία και στη δημιουργία σύνδεσης. Παράλληλα, οι πατέρες κατέστησαν σαφή την ανάγκη τους για κοινωνική και θεσμική αναγνώριση, όπως και την ανάγκη για ψυχολογική υποστήριξη. Θεωρούν απαραίτητη την ύπαρξη δομών στήριξης, όπως ομάδες αυτοβοήθειας διαζευγμένων πατέρων και νομική συμβουλευτική, για να μπορέσουν να διαχειριστούν άμεσα και αποτελεσματικά τις αλλαγές στη ζωή τους, πάντα με γνώμονα το συμφέρον των παιδιών τους. Η απουσία τέτοιων δομών και η απουσία της κρατικής μέριμνας μεγαλώνει μέσα τους το αίσθημα της απομόνωσης και την αίσθηση του κοινωνικού αποκλεισμού ή της «αορατότητας». Πολλοί γονείς επεσήμαναν την ανισότητα στη μεταχείριση σε σχέση με τις μητέρες για τον καθημερινό τους ρόλο και ζήτησαν ένα πιο δίκαιο νομικό πλαίσιο. Κατέστησαν σαφές ότι δεν ζητούν μόνο οικονομικές ελαφρύνσεις αλλά θεσμικές παρεμβάσεις που θα αναγνωρίζουν ουσιαστικά τη συμβολή τους στην ανατροφή των παιδιών και θα στηρίξουν τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο.

Μέρος Γ.

5.1. Τελική συζήτηση

Η μεθοδολογία ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων στηρίχθηκε στην υιοθέτηση της θεματικής ανάλυσης, για τις ανάγκες της οποίας για συγκεκριμένες ερωτήσεις κάθε άξονα διερεύνησης συγκροτήθηκαν θεματικές ενότητες. Η ανάλυση των αποτελεσμάτων των κωδικοποιημένων απαντήσεων των συμμετεχόντων στην παρούσα έρευνα, οι οποίες προέκυψαν από την διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας, ανέδειξε σημαντικά στοιχεία και ευρήματα, τα οποία συνέβαλαν στην εκπλήρωση του σκοπού της παρούσας εργασίας. Η καταγραφή των απόψεων των διαζευγμένων πατέρων για τον γονεϊκό τους ρόλο μετά το διαζύγιο ανέδειξε σημαντικά αποτελέσματα που καλύπτουν τα ερευνητικά ερωτήματα που είχε θέσει η εργασία. Ο σχολιασμός των αποτελεσμάτων που ακολουθεί βασίζεται τόσο στο θεωρητικό πλαίσιο που είχε αναπτυχθεί στο προηγούμενο μέρος της εργασίας, όσο και στα ίδια τα αποτελέσματα και γίνεται βάσει των θεματικών αξόνων που είχαν δημιουργηθεί από τις ερωτήσεις της συνέντευξης και επιχειρείται η σύνδεσή τους με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Τα ευρήματα αυτά παρουσιάζονται ανά άξονα διερεύνησης.

Άξονας 1: Αλλαγές στη σχέση πατέρα-παιδιών μετά το διαζύγιο

Η ανάλυση των απαντήσεων της θεματικής αυτής κατέδειξε πως οι πατέρες περιγράφουν μια διαδικασία μετασχηματισμού της πατρικής ταυτότητας μετά το διαζύγιο, Η διαδικασία αυτή είναι πρωτόγνωρη η προσαρμογή δύσκολη και επηρεάζει τόσο τις συναισθηματικές όσο και τις πρακτικές πτυχές της πατρότητας. Δύσκολη είναι και η διατήρηση του ενεργού πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο (Τζωρτζή, 2019, σ. 127). Οι πατέρες καλούνται να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους μέσα σε μια δομή, η οποία τις περισσότερες φορές έχει διαμορφωθεί χωρίς τη δική τους συγκατάθεση. Το διαζύγιο βιώνεται ως απώλεια αλλά και ως τραύμα (Troilo, 2012). Οι διαζευγμένοι πατέρες ανέφεραν όμως, ότι το διαζύγιο λειτούργησε και ως αφορμή, για να έρθουν σε επαφή με τον εαυτό τους και να οδηγηθούν σε αυτογνωσία. Η απώλεια της καθημερινής φυσικής παρουσίας στη ζωή των παιδιών τους προκαλεί έντονα συναισθήματα ανασφάλειας και θλίψης τα οποία οδηγούν σε αγωνιώδη προσπάθεια διατήρησης ουσιαστικού δεσμού και σχέσης με τα παιδιά τους (Γιαννιώτα, 2006). Ο πατρικός ρόλος δεν θεωρείται δεδομένος αλλά μετατρέπεται σε μια συνειδητή επιλογή και πράξη φροντίδας, σταθερότητας και συναισθηματικής σταθερότητας, ευρήματα που συνάδουν και από τις μελέτες των Lamb (1987 και 2010) και Nielsen (2011). Ο Lamb, ο οποίος μελέτησε τους τρόπους και την ένταση

της εμπλοκής του πατέρα στη σχέση με τα παιδιά του, κατέληξε σε τρεις άξονες: την ενασχόληση, τη διαθεσιμότητα και την απόλυτη ευθύνη. Η πατρότητα δεν θεωρείται υποχρέωση παροχής αλλά διάθεση χρόνου, αλληλεπίδραση και συναισθηματική ανταπόκριση στις ανάγκες του παιδιού (Αρχοντίδου, 2010, σ. 71). Μέσα στον περιορισμένο χρόνο που έχουν οι πατέρες στη διάθεσή τους και λόγω της φυσικής απόστασης αναδύεται ένας νέος τύπος πατρικής σχέσης που βασίζεται στην ποιότητα. Ένας νέος πατέρας εμφανίζεται, όπως γράφει ο Pleck (1987, σ. 93) *«με τον όρο «νέος πατέρας» αρχίζει να εμφανίζεται, καθαρά, μια νέα εικόνα του πατέρα.... Η εικόνα αυτή του νέου πατέρα διαφέρει από τις εικόνες πατέρων του παρελθόντος».* Οι πατέρες προσπαθούν να αναπληρώσουν το κενό της φυσικής απουσίας με τρυφερότητα, ενσυναίσθηση και επικοινωνία (Adamsons & Johnson, 2013). Η εκφραστικότητα, η αφοσίωση και η ανταπόκριση στις ανάγκες καλλιεργεί σχέση εμπιστοσύνης.

Ένα άλλο σημαντικό εύρημα αποτελεί η έκφραση της ανησυχίας και του φόβου που κατέθεσαν οι πατέρες για τη σταδιακή απώλεια της πατρικής εικόνας τους, ειδικά αν η πρώην σύζυγος έχει δημιουργήσει νέα οικογένεια και ένας άλλος άνδρας με τη φυσική, καθημερινή του παρουσία αναλάβει τον ρόλο του πατέρα (Santi, 2019). Το νέο πρόσωπο ερμηνεύεται ως απειλή για τη συναισθηματική αποκλειστικότητα. Όπως γράφει η Τζωρτζή (2019, σ. 135) «Αν παντρευτεί η μητέρα, επηρεάζονται περισσότερο τα παιδιά, καθώς, μπορεί το παιδί να ταυτιστεί με τον νέο σύζυγο της μητέρας -γεγονός που αποτελεί μόνιμο άγχος για τον διαζευγμένο πατέρα- ως «εναλλακτικό» πατέρα και να μειωθεί η επαφή με τον βιολογικό πατέρα, που δεν κατοικεί μαζί».

Οι πατέρες αναγνωρίζουν τη δυσκολία προσαρμογής και των παιδιών τους στα νέα δεδομένα και παρατηρούν στοιχεία πρόωρης ωρίμανσης. Τα παιδιά αναγκάζονται να αναλάβουν ρόλους ισορροπητικούς και διαμεσολαβητικούς μεταξύ των γονέων τους (Γιαννιώτα, 2006). Για την προσαρμογή στο νέο περιβάλλον οι πατέρες εμφανίζουν μια στάση αμφιθυμίας. Αν και θεωρούν ότι ένα σταθερό και ήρεμο περιβάλλον στην οικογένεια της μητέρας τους είναι σημαντικό για την ισορροπία τους, η διαδικασία τους αγχώνει καθώς αγωνιούν για το ψυχικό κόστος που μπορεί να επιφέρει. Πέρα όμως από αυτές τις δυσκολίες πολλοί πατέρες παραδέχθηκαν ότι το διαζύγιο ήταν ένα κομβικό σημείο που τους οδήγησε σε μετασχηματισμό και βελτίωση του πατρικού τους ρόλου. Η βιβλιογραφία επιβεβαιώνει ότι η ενεργή συμμετοχή των διαζευγμένων πατέρων στη ζωή των παιδιών τους έχει ευεργετικό χαρακτήρα για αυτά τόσο σε επίπεδο συναισθηματικής ισορροπίας αλλά και σε επίπεδο γνωστικής και κοινωνικής ανάπτυξης (Adamsons & Johnson, 2013).

Άξονας 2: Χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου

Η δεύτερη θεματική της παρούσας μελέτης επικεντρώνεται στη χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου μετά το διαζύγιο, που αναδείχθηκε ως ένας από τους πλέον σύνθετους και συναισθηματικά φορτισμένους τομείς της πατρικής εμπειρίας. Οι αφηγήσεις των διαζευγμένων πατέρων φανέρωσαν την πολυδιάστατη πρόκληση της νέας πραγματικότητας, κατά την οποία διαταράσσεται η καθημερινή παρουσία τους στη ζωή των παιδιών, απαιτώντας συνεχή αναπροσαρμογή στον περιορισμένο χρόνο που διαθέτουν (Lamb, 2010, σ. 3–4).

Ο περιορισμένος αυτός χρόνος ωθεί τους πατέρες να δώσουν έμφαση όχι στην ποσότητα, αλλά στην ποιότητα της επαφής, προσπαθώντας να δημιουργήσουν στιγμές με νόημα και συναισθηματική εγγύτητα (Amato & Gilbreth, 1999, σ. 558). Σύμφωνα με τους ίδιους ερευνητές, η ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών συνδέεται λιγότερο με τη συχνότητα επαφής και περισσότερο με τη γονεϊκή εμπλοκή και τη συναισθηματική υποστήριξη του μη έχοντος την επιμέλεια γονέα, μέσα από δραστηριότητες όπως η σχολική βοήθεια, η ακρόαση προβλημάτων και η σαφής οριοθέτηση (Amato & Gilbreth, 1999, σ. 562–563).

Οι πατέρες περιγράφουν πως επιδιώκουν να αξιοποιούν κάθε κοινό χρόνο μέσω συμβολικών ή δραστήριων μορφών συνύπαρξης, όπως παιχνίδι, εξόδους ή εξωσχολικές δραστηριότητες, που λειτουργούν ως εργαλεία ενίσχυσης του συναισθηματικού δεσμού (Marsiglio et al., 2000, σ. 1183). Ειδικά οι εξωσχολικές δραστηριότητες παρέχουν ευκαιρίες για συχνότερη επαφή μέσω των μετακινήσεων και της κοινής συμμετοχής, μακριά από την επιρροή του μητρικού πλαισίου (Haugen, 2010, σ. 117).

Μέσα από αυτές τις εμπειρίες, οι πατέρες επιχειρούν να απορρίψουν την περιθωριοποιημένη θέση του «επισκέπτη» (Featherstone, 2009) και να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους ως ενεργοί γονείς, σύμφωνα και με το πλαίσιο της «ενεργής πατρότητας» που προτείνει ο Pleck (2010, σ. 60). Η ενεργή συμμετοχή, όπως δείχνουν και άλλες μελέτες, έχει καθοριστική σημασία για τη συναισθηματική και κοινωνική ευημερία των παιδιών (Amato & Gilbreth, 1999, σ. 558).

Ωστόσο, εξωτερικοί παράγοντες, όπως οι νομικές διατάξεις για την επιμέλεια, η στάση της πρώην συζύγου ή η περιορισμένη επικοινωνία των πρώην συντρόφων, (Papanis και συν. 2015) συχνά δυσχεραίνουν την ουσιαστική πατρική παρουσία (Kelly & Johnston, 2001, σ. 253). Αυτές οι δυσκολίες γεννούν στους πατέρες συναισθήματα αποκλεισμού από τη ρουτίνα και τις μικρές στιγμές της ζωής των παιδιών τους, επιτείνοντας το αίσθημα αποξένωσης, ενοχής και ματαίωσης. Το εύρημα αυτό συνάδει με τον όρο που η βιβλιογραφία ονομάζει «*σύνδρομο αποξένωσης από τον γονέα»* (Parental Alienation Syndrome) που αποτελεί ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε έντονα συγκρουσιακά διαζύγια.

Οι ίδιοι πατέρες αναφέρονται σε μια διαρκή προσπάθεια να ανταποκριθούν στις νέες απαιτήσεις του ρόλου τους, προσπαθώντας να διατηρήσουν ζωντανό τον δεσμό με τα παιδιά τους μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο προσωπικό και οικογενειακό περιβάλλον. Η στάση αυτή συνδέει τη συναισθηματική στοργή με την αναγκαιότητα της πειθαρχίας, αναδεικνύοντας την ανάγκη για ισορροπία ανάμεσα στην «ευχάριστη» και την «υπεύθυνη» πατρότητα (Coltrane, 1996, σ. 115). Όπως υποστηρίζουν η Καρέλα και ο Πετρογιάννης (2017, σ. 74) «όταν υιοθετούνται και εφαρμόζονται σταθεροί κανόνες πειθαρχίας από τον γονέα που έχει την επιμέλεια, η κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών είναι πιο ομαλή». Η προσπάθειά τους να εμπνεύσουν εμπιστοσύνη και ασφάλεια στα παιδιά, παρά τις αποστάσεις, δείχνει την επιθυμία τους να μην περιοριστούν στον ρόλο του «Disney dad» – ενός πατέρα που εκπροσωπεί μόνο διασκέδαση και όχι ουσιαστική καθοδήγηση (Feinberg, 2003, σ. 105).

Ταυτόχρονα, οι πατέρες καλούνται να διαχειριστούν τα δικά τους έντονα συναισθήματα, όπως θυμό, λύπη, μοναξιά, με σκοπό να προστατεύσουν τα παιδιά από τη συναισθηματική τους φόρτιση (McLanahan & Sandefur, 1994, σ. 38). Η συνεργασία με τη μητέρα των παιδιών παρουσιάζεται ως εξαιρετικά απαιτητική πρόκληση, με τις περισσότερες περιπτώσεις να χαρακτηρίζονται από δυσκολίες στη συνεννόηση. Η κοινή λήψη αποφάσεων προϋποθέτει υψηλό επίπεδο αυτορρύθμισης και αποφυγή σύγκρουσης (Saini et al. , 2016, σ. 600). Σχετικές έρευνες υποστηρίζουν ότι «προβλήματα προσαρμογής στην γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών είναι λιγότερο πιθανόν να παρατηρηθούν, όταν τα επίπεδα γονικών συγκρούσεων και εχθρότητας πριν και μετά το διαζύγιο είναι χαμηλά», (Καρέλα και Πετρογιάννης, 2019, σ. 73).

Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο δύο από τους συμμετέχοντες στην έρευνα δήλωσαν πως έχουν μια ουσιαστική σχέση με την πρώην σύζυγο, με εποικοδομητική συνεννόηση.

Προστίθεται, επίσης, το ζήτημα της οικονομικής και επαγγελματικής αστάθειας, που καθιστά πιο δύσκολη την πρακτική υποστήριξη και την υλοποίηση κοινών εμπειριών όπως εκδρομές ή δραστηριότητες, οι οποίες απαιτούν οικονομικούς πόρους (Tach & Edin, 2013, σ. 175). Αυτό ενισχύει το αίσθημα ανεπάρκειας και την ανάγκη για εξωτερική αναγνώριση της γονεϊκής τους ταυτότητας, η οποία συχνά υποβαθμίζεται από θεσμικούς και κοινωνικούς παράγοντες (Smart, 2006, σ. 161).

Συνολικά, από τις αφηγήσεις των πατέρων προκύπτει ένας σύνθετος αγώνας άσκησης του γονεϊκού ρόλου. Η θεματική αυτή αποτυπώνει τη συνεχή διαδικασία αναδιαμόρφωσης της πατρικής ταυτότητας, η οποία απαιτεί προσαρμοστικότητα, συναισθηματική αντοχή και πρακτική δημιουργικότητα. Παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες, οι πατέρες εκφράζουν την επιθυμία τους να παραμείνουν ενεργό και ουσιαστικό μέρος της ζωής των παιδιών τους,

γνωρίζοντας πως ο κοινός χρόνος αποτελεί θεμέλιο της μελλοντικής τους σχέσης και διαμορφώνει καθοριστικά την προσωπική και συναισθηματική τους ανάπτυξη. «Η ποιότητα της σχέσης πατέρα – παιδιού είναι σημαντικός παράγοντας προσαρμογής του παιδιού μετά το διαζύγιο και κατέχει σημαντικό ρόλο για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού» (Καρέλα, 2017, σ. 220).

Άξονας 3: Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή

Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ διαζευγμένων πατέρων και των πρώην συζύγων τους, στο πλαίσιο της από κοινού ανατροφής των παιδιών, ανέδειξε τον πολυσύνθετο και μεταβαλλόμενο χαρακτήρα αυτής της σχέσης. Η δυναμική της σχέσης αυτής φαίνεται να επηρεάζει καθοριστικά την ικανότητα των πατέρων να ασκήσουν ενεργά τον γονεϊκό τους ρόλο μετά τη λύση του γάμου (Kelly & Johnston, 2001).

Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων αποκάλυψαν τέσσερις επιμέρους μορφές σχέσης, οι οποίες διαγράφουν ένα ευρύ φάσμα μεταξύ σύγκρουσης και πλήρους συνεργασίας.

Στο ένα άκρο του φάσματος εντοπίζονται βαθιά συγκρουσιακές σχέσεις, με έντονα δυσλειτουργικά χαρακτηριστικά. Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν υφίσταται ουσιαστική επικοινωνία ή αυτή περιορίζεται, είτε λόγω έντονων προσωπικών αντιπαραθέσεων είτε εξαιτίας νομικών περιορισμών – ιδίως όταν η μητέρα έχει την αποκλειστική επιμέλεια και έχει μια θέση εξουσίας (Braver & Griffin, 2000). Πολλοί πατέρες ανέφεραν έλλειψη συνεργασίας και ανησυχία για την εξέλιξη των παιδιών τους, μια ανησυχία που επιβεβαιώνεται από τους Καρέλα και Πετρογιάννη (2019, σ. 78): «Η εχθρότητα και η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των γονέων μετά το διαζύγιο αποτελούν παράγοντες που σταθερά συνδέονται με χαμηλές αναπτυξιακά μετρήσεις για τα παιδιά».

Επιπλέον, όπως διατυπώνεται στη σύνοψη των προτάσεων της ΕΛΨΕ στο ζήτημα της συνεπιμέλειας των παιδιών (2020) «η εχθρική-συγκρουσιακή σχέση που συχνά αναπτύσσεται μεταξύ των διαζευγμένων γονέων δημιουργεί "ρήγμα" στον ψυχισμό του παιδιού που όχι μόνο φτωχοποιεί σε πολλά επίπεδα (γνωστικό, συναισθηματικό, κοινωνικό) την λειτουργία του, αλλά, εν δυνάμει, συνιστά, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, ένα σοβαρό τραύμα» (Britton, 2004).

Επιπρόσθετα, όπως παρατηρεί η Αρχοντίδου (2010, σ. 81) «τα αποτελέσματα πολλών ερευνών δείχνουν ότι οι μητέρες, είναι πιθανόν, να επηρεάζουν, σε σημαντικό βαθμό, τη συμμετοχή του πατέρα σε όλους τους άξονες της πατρικής φροντίδας. Στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την παραπάνω σχέση μια σειρά ερευνητών διατύπωσαν τη θεωρία του

“μητρικού ελέγχου” (maternal gatekeeping) που την όρισαν ως την απροθυμία της μητέρας να εκχωρήσει μέρος της οικογενειακής φροντίδας σε κάποιον άλλον».

Η συντριπτική πλειοψηφία των ερευνών (Shapiro & Lambert, 1999) που έχουν γίνει στο εξωτερικό τονίζουν πως το κυρίαρχο συναίσθημα είναι η υποτίμηση του πατρικού ρόλου από την πρώην σύζυγο, η οποία φροντίζει να το εκμεταλλεύεται, για να εξάρει το δικό της ρόλο στην ανατροφή των παιδιών.

Οι πατέρες που βιώνουν τέτοιες καταστάσεις εκφράζουν συναισθήματα απογοήτευσης και θυμού. Σε έρευνα των Shapiro και Lambert (1999) οι πατέρες περιγράφουν αισθήματα θυμού, ενοχής, άγχους, κατάθλιψης ή ακόμα και πένθους, κυρίως λόγω της πραγματικής απώλειας της επαφής με τα παιδιά τους ή την αγωνία και τον φόβο της απώλειας.

Συχνά, όπως κατέθεσαν και ορισμένοι πατέρες της έρευνας, επιλέγουν την αποστασιοποίηση, προκειμένου να αποφύγουν την κλιμάκωση της έντασης και να προστατεύσουν τα παιδιά τους από περαιτέρω τραυματικές εμπειρίες (Saini et al., 2016).

Στον αντίποδα, αν και σε μικρότερη συχνότητα, εντοπίστηκαν περιπτώσεις στις οποίες οι πρώην σύντροφοι έχουν αναπτύξει σχέσεις αμοιβαίου σεβασμού και εμπιστοσύνης. Οι πατέρες αυτοί ανέφεραν ότι η επικοινωνία βασίζεται στη συνεννόηση και την κοινή επιδίωξη του συμφέροντος των παιδιών, γεγονός που συνιστά μια μορφή ώριμης και αποτελεσματικής συν-γονεϊκότητας (Αρμάο, 2023 · Feinberg, 2003). Η Καρέλα (2017, σ. 155) συμπληρώνει ότι για την καλύτερη προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο συμβάλλει «η κοινή πρακτική και ομοφωνία και των δύο γονέων ως προς την παροχή σταθερότητας, πειθαρχίας και φροντίδας».

Μεταξύ αυτών των δύο άκρων καταγράφηκαν ενδιάμεσες μορφές σχέσεων, όπου η επικοινωνία περιορίζεται σε πρακτικά ζητήματα ανατροφής, χωρίς την ύπαρξη συναισθηματικής εμπλοκής. Αυτή η ουδέτερη αλλά λειτουργική επικοινωνία διευκολύνει τη διαχείριση καθημερινών υποχρεώσεων και συμβάλλει στη διατήρηση ενός ήρεμου κλίματος, χωρίς όμως να συγκροτεί πλήρη συνεργασία (Amato & Gilbreth, 1999).

Ένα κρίσιμο εύρημα είναι η διαπίστωση ότι η σχέση μεταξύ των πρώην συζύγων εξελίσσεται σταδιακά με την πάροδο του χρόνου. Αρχικές εντάσεις και καχυποψία συχνά μετριάζονται, καθώς οι γονείς μαθαίνουν να εστιάζουν στις ανάγκες των παιδιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η παρουσία και η καθοδήγηση εξειδικευμένων συμβούλων λειτούργησε ενισχυτικά προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της επικοινωνίας και της ανάπτυξης ενός λειτουργικού συνεργατικού πλαισίου (Smart, 2006). Η στάση αυτή ορισμένων πατέρων έρχεται σε συμφωνία με την πρόταση της ΕΛΨΕ (2020) που σε περιπτώσεις σύγκρουσης ή έντονων διαφωνιών και προστριβών (λόγω αρνητικού συναισθηματικού φορτίου του διαζυγίου), προτείνει «την υποχρεωτική διαμεσολάβηση από ψυχολόγο ή επιστήμονα ψυχικής

υγείας, με τεκμηριωμένη κατάρτιση και εμπειρία σε ανάλογα πεδία». Επειδή, όπως συνεχίζει, «έχει παρατηρηθεί ότι, συχνά, οι συγκρούσεις εντείνονται και οι παθολογικές άμυνες ισχυροποιούνται, όταν οι γονείς οχυρώνονται πίσω από νομικά επιχειρήματα με πολύ λίγα, στην ουσία, οφέλη για το παιδί, αλλά και στην προσπάθεια εκμετάλλευσης και κατάχρησης του Νόμου, κυρίως για επιβολή και έκπτωση του άλλου γονέα από το ρόλο του».

Συμπερασματικά, η σχέση ανάμεσα σε διαζευγμένους γονείς δεν αποτελεί στατική κατάσταση, αλλά μια δυναμική διαδικασία διαρκούς διαπραγμάτευσης, στην οποία η συνειδητή προσπάθεια και η επικέντρωση στο συμφέρον του παιδιού μπορούν να συμβάλουν στη δημιουργία θετικών συνθηκών για την άσκηση του πατρικού ρόλου (Coltrane, 1996).

Άξονας 4: Ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα

Η θεματική ανάλυση των συνεντεύξεων που αφορούν την ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα μετά το διαζύγιο ανέδειξε ένα εύρος εμπειριών που σχετίζονται με τις εσωτερικές διεργασίες αναπροσαρμογής στον πατρικό ρόλο. Ένα από τα κύρια ευρήματα αφορά την έντονη ψυχική επιβάρυνση που βιώνουν οι πατέρες, εξαιτίας της απώλειας της συζυγικής σχέσης αλλά κυρίως της καθημερινής επαφής με τα παιδιά και της διατάραξης της οικογενειακής συνοχής (McLanahan & Sandefur, 1994, σ. 37–40 · Saini et al., 2016). Αυτή η επιβάρυνση περιγράφεται συχνά ως συναισθηματική κρίση, που προκαλείται από τη μετάβαση από μια σταθερή οικογενειακή δομή με καθημερινή εμπλοκή σε περιορισμένη επικοινωνία και μειωμένη φυσική παρουσία. Πολλοί πατέρες αναφέρουν έντονα αισθήματα μοναξιάς, κρίσεις πανικού και συμπτώματα κατάθλιψης (Smart, 2006, σ. 158 · Tach & Edin, 2013, σ. 173). Παρόμοιες ενδείξεις προκύπτουν και από άλλες έρευνες (Smart, 2006) που τονίζουν πως η αποκοπή από την καθημερινή σχέση με τα παιδιά οδηγεί συχνά σε ψυχική απορρύθμιση, ψυχοσωματικές αντιδράσεις και μειωμένη λειτουργικότητα (Τζωρτζή, 2019, σ. 151). Η Τζωρτζή προσθέτει, επίσης, ότι έρευνες έχουν συνδέσει τη λύση του γάμου με ένα σημαντικό αριθμό προβλημάτων ψυχικής και σωματικής υγείας, δυσκολίες στη σχέση γονέα – παιδιού, δυσκολίες στην εργασιακή παραγωγικότητα και οικονομικά προβλήματα. Η οικογενειακή ένταση και δυσλειτουργία μπορεί να οδηγήσει σε κατάθλιψη και μείωση της ανοσολογικής λειτουργίας του συστήματος σε ενήλικες που βιώνουν ένα διαζύγιο, καθώς, επίσης, διατρέχουν και περισσότερο από το διπλάσιο κίνδυνο πρόωρης θνησιμότητας. (Τζωρτζή, 2019, σ. 151).

Ο αποχωρισμός από τα παιδιά –κυρίως όταν αυτός συνοδεύεται από νομικούς ή θεσμικούς περιορισμούς επικοινωνίας– περιγράφεται από πολλούς συμμετέχοντες ως η πλέον επώδυνη όψη της νέας τους πραγματικότητας (Saini, Drozd, & Olesen, 2016, σ. 244–245). Παρόλα αυτά, η κρίση αυτή μπορεί να αποτελέσει αφορμή για έναν εσωτερικό διάλογο και

επαναπροσδιορισμό της πατρότητας. Πολλοί πατέρες δηλώνουν ότι, μετά το διαζύγιο, προσέγγισαν τον γονεϊκό τους ρόλο με μεγαλύτερη ενσυναίσθηση και υπευθυνότητα, αποδίδοντας μεγαλύτερη έμφαση στη συναισθηματική διαθεσιμότητα (Lamb, 2010, σ. 65–68 · Pleck, 2010). Ακόμα και όταν η φυσική παρουσία είναι περιορισμένη, σε ορισμένες περιπτώσεις αυτή η «απώλεια» λειτουργεί ως καταλύτης για την ενίσχυση του συναισθηματικού δεσμού με τα παιδιά, έστω και μέσα από εναλλακτικές μορφές επαφής (Feinberg, 2003, σ. 108). Ωστόσο, η ψυχική ενδυνάμωση δεν είναι κοινή για όλους. Ορισμένοι πατέρες βιώνουν έντονα αισθήματα ενοχής και αμφισβητούν τη γονεϊκή τους επάρκεια (Collins et al., 2017, σ. 174) ιδιαίτερα, όταν αποκλείονται από κρίσιμες αποφάσεις ή αδυνατούν να καλύψουν πρακτικά τις ανάγκες των παιδιών (Amato & Gilbreth, 1999, σ. 561· Kelly & Johnston, 2001, σ. 252).

Η συνεχής μείωση του πατρικού ρόλου ενισχύει την αίσθηση αδυναμίας, με αποτέλεσμα κάποιοι πατέρες να οδηγούνται σε ψυχική εξάντληση, αποστασιοποίηση ή ακόμη και σε μερική απόσυρση από τον ρόλο (Smyth 2004) ως μια μορφή αυτοπροστασίας (Tach & Edin, 2013). Αυτή η συναισθηματική κατάσταση του πατέρα επηρεάζει και την προσαρμογή του παιδιού στα νέα δεδομένα. Η Καρέλα (2017, σ. 153), βασιζόμενη στις μελέτες του Amato (1994, 2000) υποστηρίζει ότι τα παιδιά παρουσιάζουν μειωμένη προσαρμογή, όταν ο γονέας βρίσκεται σε άσχημη ψυχολογική κατάσταση και δεν είναι αρκετά καλός στον γονεϊκό του ρόλο.

Παρά τις δυσκολίες και τα συναισθήματα ψυχικής κατάρρευσης, αρκετοί πατέρες επιχειρούν να ρυθμίσουν τη συναισθηματική τους κατάσταση, συχνά επιλέγοντας να αποκρύψουν τη συναισθηματική τους κατάρρευση, για να προστατεύσουν τα παιδιά τους από περαιτέρω ψυχολογικό βάρος. Η επιλογή αυτή, αν και αποτελεί ένδειξη υπευθυνότητας και ανθεκτικότητας, εντείνει την εσωτερική πίεση και ενδέχεται να έχει μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στη ψυχική υγεία των πατέρων (Coltrane, 1996, σ. 131–135 · Marsiglio et al., 2000, σ. 1183 · Pleck, 2010, σ. 82).

Συνοψίζοντας, η ενότητα αυτή δείχνει ότι οι εμπειρίες των πατέρων δεν ακολουθούν ενιαία πορεία· αντιθέτως, εκτείνονται μεταξύ της ψυχικής φθοράς και της ενδυνάμωσης. Η κρίση που επιφέρει το διαζύγιο μπορεί να αποδομήσει προσωρινά την πατρική ταυτότητα, ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις λειτουργεί και ως αφετηρία για τον επαναπροσδιορισμό μιας πιο ενεργής και υπεύθυνης πατρότητας (Lamb, 2010, σ. 90–91).

Άξονας 5: Οικονομικές και υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα

Η θεματική ενότητα που αφορά τις οικονομικές συνέπειες του διαζυγίου και στις σχετιζόμενες υποστηρικτικές ανάγκες των διαζευγμένων πατέρων αναδεικνύει τη μεγάλη

επίδραση που έχει το διαζύγιο στην οικονομική τους κατάσταση με άμεσες προεκτάσεις στην άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου. Η μετάβαση από την έγγαμη οικογενειακή ζωή σε μια νέα συνθήκη ζωής που αποτελεί μια νέα πραγματικότητα απαιτεί από τον πατέρα να διαχειριστεί αυξημένες ευθύνες, τόσο υλικές όσο και συναισθηματικές (Amato, 2000· Μουσούρου, 2005, σ. 112).

Η οικονομική επιβάρυνση που συνεπάγεται η υποχρέωση καταβολής διατροφής, σε συνδυασμό με τις αυξημένες ανάγκες των παιδιών, αλλά και η διατήρηση μιας αυτόνομης κατοικίας, περιγράφεται συχνά ως βασικός παράγοντας άγχους και ανασφάλειας (Emery, 2011· Dechaux, 2008, σ. 55–60). Το άγχος εντείνεται καθώς πολλοί πατέρες αισθάνονται ανεπαρκείς, γεγονός που αυξάνει την ψυχική τους επιβάρυνση ((Braver & Lamb, 2018).

Το εισόδημα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, γιατί, σύμφωνα με τη Τζωρτζή (2019, σ. 128), γιατί δίνει στους πατέρες μεγαλύτερες διαπραγματευτικές ικανότητες με τις πρώην συζύγους αλλά και δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δικαστικές διαμάχες για την επιμέλεια ή ακόμα και για τη συχνότητα των επισκέψεων.

Η νέα οικονομική πραγματικότητα απαιτεί από πολλούς πατέρες να περιορίσουν τις προσωπικές τους δαπάνες και να προσαρμόσουν τον τρόπο ζωής τους, γεγονός που επιφέρει αισθητές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους (Seltzer, 1998· Σακελλαρόπουλος κ.ά., 2018, σ. 257–258). Οι δυσκολίες αυτές δεν περιορίζονται στο οικονομικό πεδίο, αλλά επηρεάζουν καθοριστικά και την ψυχική υγεία, καθώς δημιουργούν αισθήματα ανεπάρκειας, μειωμένης αυτοεκτίμησης και απογοήτευσης, ιδιαίτερα όταν οι πατέρες νιώθουν ότι δεν μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά τους όσα θα επιθυμούσαν (Cashmore & Parkinson, 2008· Μουσούρου, 2005, σ. 130) ή όταν συγκρίνουν τη δική τους δυνατότητα παροχής με εκείνη του νέου οικογενειακού περιβάλλοντος της μητέρας, το οποίο ενδέχεται να είναι πιο οικονομικά σταθερό. Η σύγκριση πλήττει την αυτοεικόνα και την αυτοπεποίθησή τους (Coles, 2015).

Ωστόσο, η ίδια αυτή συνθήκη λειτούργησε ως αφορμή και οδήγησε ορισμένους πατέρες σε έναν επαναπροσδιορισμό του πατρικού τους ρόλου. Κατόρθωσαν να αποδεσμευτούν από την οικονομική διάσταση του ρόλου τους και επικέντρωσαν τις προσπάθειές τους στη συναισθηματική διαθεσιμότητα, στην ενίσχυση της επικοινωνίας και στη δημιουργία ουσιαστικού δεσμού με τα παιδιά τους (Palkovitz, 2002· Lamb, 2010· Dechaux, 2008, σ. 48–50). Μέσα από αυτή τη διαδικασία αναδύεται μια νέα αντίληψη περί πατρότητας, στην οποία η φροντίδα και η ψυχολογική υποστήριξη τίθενται στο επίκεντρο, υπερβαίνοντας την παραδοσιακή έμφαση στην παροχή υλικών αγαθών (Lamb, 2010· Μουσούρου, 2005, σ. 123). Το εύρημα αυτό συνάδει με την προσέγγιση των Marsiglio et al. (2000), οι οποίοι τονίζουν την αξία της συμμετοχικής πατρότητας (involved fatherhood), σύμφωνα με την οποία η

συναισθηματική συμμετοχή και η επικοινωνία αποτελούν κεντρικούς άξονες της πατρικής λειτουργίας, ιδίως σε συνθήκες περιορισμένων πόρων.

Παράλληλα, καθίσταται εμφανής η ανάγκη των διαζευγμένων πατέρων για κοινωνική και θεσμική αναγνώριση του ρόλου τους, όπως και για οργανωμένες μορφές υποστήριξης. Οι πατέρες τονίζουν τη σημασία της ύπαρξης εξειδικευμένων δομών, όπως ομάδες αυτοβοήθειας, υπηρεσίες ψυχολογικής υποστήριξης και νομικής συμβουλευτικής, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν ως δίκτυα προστασίας κατά τη μεταβατική περίοδο μετά το διαζύγιο (Marsiglio et al., 2000 · Σακελλαρόπουλος κ.ά., 2018, σ. 260). Σε έρευνα των Smyth και συνεργατών (2016) φάνηκε ότι «πολλοί γονείς δεν είναι σε θέση, χωρίς συμβουλευτική και ψυχοθεραπευτική πλαισίωση, να επεξεργαστούν τα συναισθηματικά φορτία και τις μεγάλες ματαιώσεις ή αντιδράσεις που δημιουργούνται από τις συνθήκες χωρισμού» και γι' αυτόν τον λόγο πολλοί διαζευγμένοι γονείς κατέφυγαν σε υπηρεσίες οικογενειακής συμβουλευτικής υποστήριξης, για την επίλυση συγκρούσεων.

Η Καρέλα και ο Πετρογιάννης (2019, σ. 80) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι «οι στρεσογόνοι παράγοντες που βιώνουν οι γονείς λόγω του διαζυγίου αμβλύνονται, όταν στρέφονται σε φίλους, συμβούλους, συγγενείς και οργανώσεις αυτοβοήθειας». Επίσης, όπως επισημαίνει η Τζωρτζή (2019, σ. 147) «τα άτομα που έχουν καλύτερα επίπεδα ψυχικής λειτουργίας, αυτοεκτίμησης και αυτοκυριαρχίας, δείχνουν να έχουν καλύτερη προσαρμογή στο διαζύγιο και μεγαλύτερη ευημερία».

Η απουσία τέτοιων δομών ενισχύει τα αισθήματα κοινωνικής απομόνωσης και την αίσθηση «αορατότητας» των πατέρων στο θεσμικό και κοινωνικό περιβάλλον (Tamis-LeMonda et al., 2004· Μουσούρου, 2005, σ. 128). Αντίθετα, η ύπαρξη τέτοιων δομών θα μπορούσε να ενδυναμώσει τους πατέρες, να ενισχύσει την ψυχική τους ανθεκτικότητα και να βοηθήσει την ποιότητα της σχέσης τους με τα παιδιά.

Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει η αίσθηση θεσμικής ανισότητας που βιώνουν πολλοί πατέρες, οι οποίοι επισημαίνουν πως το ισχύον νομικό πλαίσιο συχνά ευνοεί μονομερώς τη μητέρα ως κύριο φροντιστή, υποβαθμίζοντας τον ρόλο του πατέρα στην καθημερινή ανατροφή των παιδιών (Smart, 2002· Dechaux, 2008, σ. 58). Το εύρημα αυτό συνάδει με τη διαπίστωση της Τζωρτζή (2019) ότι «η σύγχρονη ψυχολογία τονίζει τον ρόλο του πατέρα και αμφισβητεί το γεγονός ότι μόνο η μητέρα μπορεί να φροντίζει το παιδί της επαρκώς. Πολλοί από τους πατέρες υποστηρίζουν, ότι, όταν δεν έχουν και αυτοί την επιμέλεια του παιδιού τους, αισθάνονται ότι παραβιάζονται τα δικαιώματά τους και υποβαθμίζεται ο ρόλος τους, αφού περνάνε πολύ λίγο χρόνο με τα παιδιά τους».

Οι πατέρες δεν ζητούν μόνο οικονομικές ελαφρύνσεις, αλλά διεκδικούν θεσμικές αλλαγές που θα αναγνωρίζουν ισότιμα τη συμβολή τους και θα ενισχύουν τη γονεϊκή τους ταυτότητα (Σακελλαρόπουλος κ.ά., 2018, σ. 265) αποβάλλοντας το στερεότυπο που θέλει τη μητέρα να συνδέεται με την παροχή φροντίδας και τον πατέρα με τις παροχές (Featherstone, 2009). Η υποστήριξη των πατέρων μετά το διαζύγιο δεν βοηθάει μόνο τους ίδιους αλλά συμβάλλει στην ευημερία των παιδιών, καθώς η ενισχυμένη πατρική παρουσία σχετίζεται με θετικότερα αναπτυξιακά και ψυχοκοινωνικά αποτελέσματα για τους ανήλικους. «Οι γονείς που υποστηρίζονται από τα διαθέσιμα κοινωνικά τους δίκτυα ανταποκρίνονται με μεγαλύτερη ευαισθησία στις ανάγκες των παιδιών και έχουν καλύτερη επικοινωνία με το σχολικό πλαίσιο αναφέρει η Καρέλα (2017).

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα δείχνουν ότι η οικονομική ανασφάλεια των πατέρων μετά το διαζύγιο επηρεάζει την άσκηση του γονεϊκού τους ρόλου και επιβεβαιώνουν την ανάγκη για ολιστική υποστήριξή τους.

5.2. Περιορισμοί της έρευνας

Παρά τις προθέσεις της και πέρα από την ενδεχόμενη χρησιμότητα που μπορεί να έχει αυτή η εργασία, υπόκειται σε αντικειμενικούς περιορισμούς που πρέπει να καταγραφούν και πιθανόν να αποτελέσουν πυξίδα σε μελλοντική διερεύνηση του θέματος.

Καταρχάς, οι οικογένειες αλλάζουν διαρκώς και παγκόσμια. Οι οικογενειακές δομές διαφέρουν και νέες τάσεις, ιδέες και κατοχυρώσεις δικαιωμάτων αλλάζουν ριζικά τον χάρτη της οικογένειας. Το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών έχει αυξηθεί, όπως έχει αυξηθεί και το ποσοστό των οικογενειών ατόμων που έχουν ξαναπαντρευτεί και έχουν δημιουργήσει νέα οικογένεια με τα παιδιά από τον προηγούμενο γάμο να συνυπάρχουν με τα παιδιά από τον νέο γάμο (Collins et al., 2017, σ. 53-54). Επιπρόσθετα, νέες δομές οικογένειας έχουν γίνει αποδεκτές από την κοινωνία και τον νόμο, όπως οι οικογένειες ομόφυλων ζευγαριών. Όλη αυτή η πολυμορφία δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστεί από την παρούσα εργασία, το δείγμα της οποίας περιορίστηκε σε δέκα διαζευγμένους πατέρες που προέρχονταν από ετερόφυλο γάμο. Τέλος, περιορισμό αποτελεί η αδυναμία γενίκευσης των αποτελεσμάτων. Παρά τους περιορισμούς, όμως, η εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει στο «κοινό ταμείο της γνώσης».

5.3. Προτάσεις για μελλοντική διερεύνηση

Επιλογικά, τα ευρήματα της εργασίας φιλοδοξούν να παράσχουν σημαντικές πληροφορίες και γνώσεις για το θέμα του γονεϊκού ρόλου του πατέρα μετά το διαζύγιο. Τα αποτελέσματα

της έρευνας φωτίζουν ένα μικρό μέρος του θέματος του ρόλου του πατέρα, ένα θέμα που δεν έχει μελετηθεί ενδελεχώς στην Ελλάδα και μπορεί να αποτελέσει θέμα μελλοντικής διερεύνησης στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής. Τα ευρήματα από την κατάθεση ψυχής των πατέρων που παραχώρησαν τις συνεντεύξεις μπορούν να αποτελέσουν έναν χρήσιμο οδηγό ανάπτυξης προγραμμάτων παρέμβασης και ψυχολογικής στήριξης των πατέρων μετά το διαζύγιο. Τέτοιες εργασίες μπορούν να δώσουν «φωνή» στους πατέρες, που για ποικίλους λόγους δεν εξωτερικεύουν τα συναισθήματα και τις ανησυχίες τους.

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή για μελλοντική έρευνα είναι η διερεύνηση της διαφοροποίησης της στάσης και της συμπεριφοράς του πατέρα ανάλογα με το φύλο του παιδιού. Οι μέχρι τώρα έρευνες καταγράφουν τη διαφοροποίηση της στάσης του πατέρα σε περιπτώσεις που ασκείται βία προς την κόρη ή τον γιο του ως μέρος της ταυτότητάς του ως πατέρα και άνδρα (Τζωρτζή, 2019). Θα ήταν χρήσιμο, λοιπόν, να μελετηθεί η εξέλιξη της πατρικής ταυτότητας μετά το διαζύγιο, όσο ωφέλιμο θα ήταν να μελετηθεί και ο βαθμός ικανοποίησης της γονεϊκής απόδοσης, τόσο μέσα από το πρίσμα του πατέρα, όσο και μέσα από τα μάτια των παιδιών.

Τέλος, η μελλοντική έρευνα μπορεί να συμπεριλάβει στις μεταβλητές το μορφωτικό επίπεδο των πατέρων και να ανιχνεύσει τη σχέση του με τον τρόπο αντίληψης και διαχείρισης του διαζυγίου αλλά και τον τρόπο προσαρμογής στα νέα δεδομένα.

5.4. Αντί επιλόγου

Ολοκληρώνοντας την εργασία προκύπτει εύλογα το ερώτημα για την πρακτική και θεωρητική αξία της για την Κοινωνική Εργασία. Με ποιον τρόπο τα ευρήματα μπορούν να συμβάλουν στην κατανόηση των αναγκών των διαζευγμένων πατέρων; Μπορούν να αξιοποιηθούν τα αποτελέσματα από Κοινωνικούς Λειτουργούς και να συνδράμουν στη συζήτηση για τις παρεμβάσεις και τις πολιτικές στήριξης προς τους πατέρες μετά το διαζύγιο και τέλος πώς μπορεί η εργασία να ενισχύσει την προσπάθεια της Κοινωνικής Εργασίας για ευαισθητοποίηση της κοινωνίας για τις προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει στην Ελλάδα ένας χωρισμένος πατέρας;

Η παρούσα μελέτη ευελπιστεί να συμβάλει ουσιαστικά στην κατανόηση του γονεϊκού ρόλου του πατέρα μετά το διαζύγιο. Οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων ανέδειξαν τις ψυχολογικές και συναισθηματικές επιπτώσεις του διαζυγίου, την οικονομική ανασφάλεια, τις προκλήσεις της διατήρησης της σχέσης με τα παιδιά και τη συχνή αίσθηση αποκλεισμού από την ανατροφή τους. Μέσα από τη θεματική ανάλυση αφηγήσεων των διαζευγμένων πατέρων, αναδεικνύονται

κρίσιμες διαστάσεις της πατρότητας μέσα στις ρευστές και συχνά δύσκολες συνθήκες, οι οποίες επηρεάζουν όχι μόνο τους ίδιους τους πατέρες, αλλά και τα παιδιά και τις οικογενειακές δομές στο σύνολό τους.

Η έρευνα ενισχύει την ευαισθητοποίηση του κλάδου της Κοινωνικής Εργασίας απέναντι στα έμφυλα στερεότυπα που περιβάλλουν τον ρόλο του πατέρα, ιδιαίτερα στον απόηχο ενός διαζυγίου και συμβάλλει στην αποδόμηση στερεοτυπικών αντιλήψεων περί πατρότητας, αναδεικνύοντας τη δυνατότητα των πατέρων να μετασχηματίσουν τον ρόλο τους με όρους συναισθηματικής διαθεσιμότητας, ενσυναίσθησης και σταθερής παρουσίας. Η αναγνώριση αυτής της αλλαγής είναι κρίσιμη για την Κοινωνική Εργασία, καθώς επιτρέπει την ενίσχυση παρεμβάσεων που δεν περιορίζονται στην παροχή φροντίδας από τη μητέρα, αλλά προάγουν τη συμμετοχική, ισότιμη και ενεργή πατρότητα. Τα ευρήματα φωτίζουν τον μετασχηματισμό της πατρικής ταυτότητας ως μια δυναμική και πολυδιάστατη διαδικασία, όπου ο πατέρας επαναπροσδιορίζει τον ρόλο του μέσα από απώλειες, προκλήσεις και εσωτερική αναζήτηση. Η ανάδειξη της πατρότητας ως συνειδητής επιλογής και όχι ως αυτονόητης κατάστασης, προσφέρει στους κοινωνικούς λειτουργούς μια οπτική με την οποία μπορούν να κατανοήσουν και να ενδυναμώσουν τους πατέρες στη νέα τους πραγματικότητα μετά το διαζύγιο. Οι αφηγήσεις των πατέρων της εργασίας έδειξαν ότι οι νέοι πατέρες στην Ελλάδα επιθυμούν να εμπλέκονται περισσότερο στην ανατροφή των παιδιών τους. Αν και το δείγμα είναι μικρό και οι διαπιστώσεις δεν μπορούν να γενικευτούν, το γεγονός ότι και οι δέκα πατέρες δήλωσαν την επιθυμία τους που έφτανε έως την απαίτηση για ενεργή συμμετοχή είναι χαρακτηριστικό της αλλαγής.

Η κατανόηση της νέας, πιο συνειδητής και συναισθηματικά διαθέσιμης πατρότητας αποτελεί εργαλείο για επαγγελματίες της Κοινωνικής Εργασίας, ώστε να ενισχύσουν την ενεργή συμμετοχή των πατέρων και να σχεδιάσουν προγράμματα συμβουλευτικής και υποστήριξης που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του πατέρα. Συνολικά, η εργασία συμβάλλει στην ενίσχυση μιας ευαίσθητης και συμπεριληπτικής προσέγγισης στην ενσωμάτωση του πατέρα στην λήψη αποφάσεων για την ανατροφή των παιδιών.

Παράλληλα, η διπλωματική εργασία δίνοντας «φωνή» σε δέκα πατέρες προσφέρει ένα πολύτιμο εργαλείο κατανόησης των συναισθηματικών και πρακτικών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι πατέρες, συμβάλλοντας στον σχεδιασμό στοχευμένων παρεμβάσεων. Η κατάθεση από τους πατέρες των συναισθημάτων απώλειας, αποκλεισμού και ανασφάλειας, η ανάδειξη της ψυχικής επιβάρυνσης που βιώνουν αλλά και η προσπάθεια διατήρησης της συναισθηματικής σύνδεσης με τα παιδιά, φωτίζει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι πατέρες στη χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού τους ρόλου μετά το διαζύγιο. Η

έρευνα αναδεικνύει τον αγώνα των πατέρων να παραμείνουν ουσιαστικά παρόντες στη ζωή των παιδιών τους, παρά τον περιορισμένο χρόνο και τις συχνά δυσμενείς συνθήκες επικοινωνίας όπως διαμορφώνεται υπό το βάρος νομικών, κοινωνικών και συναισθηματικών περιορισμών.

Η επιδίωξη ποιοτικού χρόνου, η έμφαση σε συναισθηματικά φορτισμένες κοινές εμπειρίες και η προσπάθεια εξισορρόπησης της τρυφερότητας με την οριοθέτηση, προσφέρουν πολύτιμα δεδομένα για την κατανόηση της πατρότητας στην εποχή μετά το διαζύγιο. Παράλληλα, η εργασία φέρνει στο προσκήνιο την ανάγκη στήριξης των πατέρων απέναντι στις συναισθηματικές και οικονομικές δυσκολίες, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση ευαίσθητων και στοχευμένων παρεμβάσεων ενδυνάμωσης και δίνει το έναυσμα στους επαγγελματίες της Κοινωνικής Εργασίας να σχεδιάσουν υποστηρικτικά προγράμματα για πατέρες που βρίσκονται σε παρόμοια θέση. Οι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται να λάβουν υπόψη αυτές τις εμπειρίες και ακούγοντας τις φωνές των πατέρων να σχεδιάσουν, να προτείνουν και να αναπτύξουν σε συνεργασία με το κοινωνικό κράτος πρακτικές παρεμβάσεις και πολιτικές που θα ενισχύσουν ουσιαστικά τη στήριξη των πατέρων τόσο σε ψυχολογικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο.

Η εργασία φωτίζει, επίσης, τη δυναμική της σχέσης μεταξύ πρώην συζύγων, υπογραμμίζοντας την ανάγκη για στήριξη της συνεργασίας μέσα από δομές διαμεσολάβησης και συμβουλευτικής. Η σημασία της σχέσης μεταξύ διαζευγμένων γονέων είναι καθοριστικός παράγοντας για την άσκηση του πατρικού ρόλου μετά το διαζύγιο. Οι εμπειρίες των πατέρων ανέδειξαν το εύρος των σχέσεων με τις πρώην συζύγους, από την αποξένωση έως τη συνεργατική συν-γονεϊκότητα. Η κατανόηση ότι οι σχέσεις δεν είναι στατικές αλλά μπορούν να εξελιχθούν, προσφέρει στην Κοινωνική Εργασία την ευκαιρία να επενδύσει σε μακροπρόθεσμες παρεμβάσεις αποκατάστασης και ενίσχυσης των οικογενειακών δεσμών. Οι πατέρες της εργασίας ανέδειξαν πως η σχέση εξελίσσεται μέσω διαπραγμάτευσης, αυτοσυγκράτησης και σε αρκετές περιπτώσεις της υποστηρικτικής συμβολής επαγγελματιών. Τα ευρήματα της εργασίας ενισχύουν την ανάγκη παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών τόσο στην ενίσχυση της συνεννόησης όσο και στη διαμόρφωση υποστηρικτικών δομών για την αποφυγή συγκρουσιακών καταστάσεων μέσω από τον θεσμό της συμβουλευτικής διαμεσολάβησης. Ας μην ξεχνάμε ότι έως το 2018 διαμεσολαβητές ήταν αποκλειστικά νομικοί. Η αποκλειστικότητα αυτή σταμάτησε από το 2018 κι άρχισαν να εκπαιδεύονται και άλλες ειδικότητες. Από το 2020 η διαμεσολάβηση αποτελεί υποχρεωτικό στάδιο, δηλαδή μιλάμε για την οικογενειακή διαμεσολάβηση (family mediation). Ο νόμος 4640/2019 (άρθρο 6) καθιέρωσε, από 15-1-2020, για τις οικογενειακές διαφορές, την Υποχρεωτική Αρχική Συνεδρία Διαμεσολάβησης, ώστε οι γονείς που χωρίζουν, να ενημερώνονται από διαμεσολαβητή, πριν

προσφύγουν στο Δικαστήριο, για την δυνατότητα εξωδικαστικής επίλυσης των διαφορών τους, (όπως επιμέλεια, επικοινωνία κ.ά). Τον ρόλο του διαμεσολαβητή μπορεί να ασκήσει και ένας κοινωνικός λειτουργός με κατάλληλη εκπαίδευση, ενσυναίσθηση και δεξιότητες. Η διαμεσολάβηση αναδεικνύει το συμφέρον του παιδιού και μειώνει τις τεχνητές εντάσεις ή τις εκδικητικές τάσεις του ενός γονέα (κυρίως της μητέρας που συνήθως έχει την επιμέλεια) που επιδιώκει να εργαλειοποιήσει την επιμέλεια χρησιμοποιώντας την ως όργανο συναισθηματικής τιμωρίας του πρώην συζύγου. Το μοντέλο της συνεπιμέλειας είτε με την νομική έννοια της νομικής ισότητας αλλά και με την έννοια του ίσου χρόνου με κάθε γονέα μπορεί να υποστηριχθεί με τον θεσμό της διαμεσολάβησης με στόχο την διαχείριση των συγκρούσεων και την αποφυγή ακραίων αντιδράσεων που επιβαρύνουν την ψυχική λειτουργία των παιδιών.

Μια κρίσιμη διάσταση της πατρότητας μετά το διαζύγιο φέρνει στο φως με έντονο τρόπο η εργασία. Οι αφηγήσεις των πατέρων της εργασίας αναδεικνύουν την ψυχολογική και συναισθηματική κατάστασή τους. Τα ευρήματα τεκμηριώνουν την έντονη ψυχική επιβάρυνση που βιώνουν οι πατέρες, κυρίως λόγω της απώλειας της καθημερινής επαφής με τα παιδιά, και φανερώνουν ένα ευρύ φάσμα συναισθημάτων – από θλίψη και μοναξιά έως ενοχή, αυτοαμφισβήτηση και αποστασιοποίηση. Παράλληλα, αναδεικνύεται και μια εσωτερική διεργασία ενδυνάμωσης, καθώς ορισμένοι πατέρες επανεκτιμούν συνειδητά την πατρότητα και επιδιώκουν ενεργή παρουσία. Η συμβολή της εργασίας στην Κοινωνική Εργασία είναι καθοριστική, καθώς προσφέρει ένα εργαλείο κατανόησης της ευαλωτότητας και των ψυχοκοινωνικών αναγκών των διαζευγμένων πατέρων και αναδεικνύει την ανάγκη στοχευμένων παρεμβάσεων. Η κατανόηση της συναισθηματικής τους εμπειρίας επιτρέπει στους επαγγελματίες να παρέχουν υποστήριξη που δεν περιορίζεται σε πρακτικά ζητήματα, αλλά εστιάζει και στην ψυχική ενδυνάμωση και στην ανθεκτικότητα. Η έρευνα τεκμηριώνει την ανάγκη δημιουργίας δωρεάν ή χαμηλού κόστους συμβουλευτικών υπηρεσιών για διαζευγμένους πατέρες μέσω των δήμων ή των κέντρων κοινωνικής πρόνοιας. Οι υπηρεσίες αυτές μπορούν να περιλαμβάνουν ατομική ψυχοθεραπεία, ομάδες υποστήριξης και συμβουλευτική γονέων. Επιπλέον, σημαντική είναι η οργάνωση ομάδων συναισθηματικής ενδυνάμωσης και βιωματικών εργαστηρίων, που θα επιτρέπουν στους πατέρες να εκφράσουν τα βιώματά τους, να ανταλλάξουν εμπειρίες και να αναπτύξουν δεξιότητες που εστιάζουν στην αντιμετώπιση του άγχους, της θλίψης και της ενοχής μετά το διαζύγιο. Πέρα από αυτά, αναδεικνύεται ως απαραίτητη η παροχή ψυχολογικής υποστήριξης κατά τη διάρκεια των δικαστικών διαδικασιών, προκειμένου να περιοριστεί το επιπλέον συναισθηματικό βάρος που συχνά βιώνουν σε διεκδικήσεις επιμέλειας ή ρυθμίσεις επικοινωνίας. Άλλωστε δεν πρέπει να ξεχνάμε, πως αν πρώτα οι ίδιοι οι γονείς δεν αποδεχθούν το γεγονός και δεν έρθουν σε επαφή

με τα δικά τους συναισθήματα, τότε δε θα μπορέσουν ούτε τα ίδια τα παιδιά τους να εναρμονιστούν με την καινούρια κατάσταση που βιώνουν. Ακόμη και τα προγράμματα που έχουν επίκεντρο τους γονείς, ουσιαστικά, στοχεύουν στο να μειώσουν τις αρνητικές συνέπειες του διαζυγίου στα παιδιά, μέσω της εκμάθησης ορισμένων στρατηγικών στήριξης από τους γονείς.

Η εργασία επισημαίνει και τον ρόλο των εξωτερικών περιορισμών (νομικών, κοινωνικών, διαπροσωπικών), συμβάλλοντας στην ευρύτερη συζήτηση για την αναγκαιότητα θεσμικών αλλαγών, που θα διευκολύνουν τη συνεπιμέλεια και την από κοινού άσκηση της γονικής μέριμνας. Η Κοινωνική Εργασία, ως πεδίο παρέμβασης και υπεράσπισης, μπορεί να αξιοποιήσει τα ευρήματα για την προώθηση πολιτικών που διασφαλίζουν την ισότιμη συμμετοχή των πατέρων, με απώτερο στόχο την ευημερία των παιδιών. Ταυτόχρονα συμβάλλει και στη συζήτηση για τον μελλοντικό σχεδιασμό νέων ειδικών συμβουλευτικών παρεμβατικών προγραμμάτων, τα οποία στοχεύουν στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση όλων όσων εμπλέκονται στη διαπαιδαγώγηση, στήριξη και προσαρμογή των παιδιών σε μια καινούρια μορφή οικογένειας. Η Κοινωνική Εργασία οφείλει να συνδράμει στην ενίσχυση της διεπιστημονικής έρευνας και συνεργασίας με έμφαση στην ψυχολογική, κοινωνική και νομική διάσταση του διαζυγίου.

Επιπρόσθετα, τα ευρήματα της εργασίας φανερώνουν ότι το διαζύγιο δεν επιφέρει μόνο αλλαγές στην οικογενειακή δομή αλλά και σοβαρές οικονομικές επιβαρύνσεις για τους πατέρες, οι οποίοι καλούνται να καλύψουν ταυτόχρονα υποχρεώσεις διατροφής, έξοδα παιδιών και προσωπικά έξοδα διαβίωσης. Η πίεση αυτή επηρεάζει αρνητικά την ψυχική τους υγεία, ενισχύοντας συναισθήματα ενοχής, μειονεξίας και απομόνωσης. Το κράτος οφείλει να διαθέτει μια κοινωνική πολιτική που να αναγνωρίζει τις οικονομικές δυσκολίες και του πατέρα μετά το διαζύγιο. Οι νέες οικονομικές συνθήκες δεν επηρεάζουν μόνο τις μητέρες, γι’ αυτό και κρίνονται απαραίτητα φορολογικά κίνητρα και ελαφρύνσεις για πατέρες που ασκούν ενεργό γονεϊκό ρόλο ή έχουν κοινή επιμέλεια, αυξημένα αφορολόγητα όρια για γονείς με αναγνωρισμένη φροντίδα τέκνων και κρατικά επιδόματα, ώστε να αναγνωρίζεται θεσμικά και ουσιαστικά η συμβολή τους στην ανατροφή των παιδιών. Ωστόσο, η έρευνα αναδεικνύει και μια άλλη δυναμική: αρκετοί πατέρες αποσυνδέουν την πατρότητα από τον οικονομικό παράγοντα και στρέφονται στη συναισθηματική παρουσία, επιδιώκοντας ουσιαστική επικοινωνία με τα παιδιά τους. Στον αγώνα τους αυτό η Κοινωνική Εργασία οφείλει να παλέψει ή ακόμα και να συγκρουστεί με το κράτος για μια πιο ισορροπημένη προσέγγιση στον σχεδιασμό πολιτικών και πρακτικών που αφορούν τη γονεϊκή μέριμνα. Πατέρες που επιθυμούν ενεργή συμμετοχή στη ζωή των παιδιών τους μετά το διαζύγιο, χρειάζονται υποστήριξη,

εκπαίδευση, πληροφόρηση και ένα δίκτυο παροχής υπηρεσιών που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους.

Τέλος, η Κοινωνική Εργασία μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην κατάρριψη των στερεοτύπων που σχετίζονται με τον πατρικό ρόλο μετά το διαζύγιο. Παραδοσιακά, η κοινωνία αντιμετώπιζε τον πατέρα κυρίως ως οικονομικό υποστηρικτή, αποδίδοντας στη μητέρα την ευθύνη της φροντίδας και ανατροφής των παιδιών. Η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και η εκπαίδευση επαγγελματιών πάνω στην αξία της πατρικής εμπλοκής αποτελούν επιπλέον εργαλεία της Κοινωνικής Εργασίας για την ανατροπή παρωχημένων αντιλήψεων. Οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν, αφουγκραζόμενοι τις «φωνές» των πατέρων της εργασίας, να οργανώσουν ή να συμμετάσχουν σε εκστρατείες ενημέρωσης στην κοινωνία ή και στα σχολεία με στόχο την αποδόμηση των στερεοτύπων γύρω από την «απούσα πατρική φιγούρα» μετά το διαζύγιο και την ανάδειξη θετικών προτύπων ενεργού πατρότητας μετά το διαζύγιο. Η κοινωνική αναγνώριση του ρόλου των πατέρων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διατήρηση της αυτοεκτίμησης και της συναισθηματικής σταθερότητας, λειτουργώντας προστατευτικά τόσο για την ψυχική υγεία των πατέρων όσο και για την ομαλή συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Η ενίσχυση της πατρότητας μετά το διαζύγιο δεν αποτελεί μόνο μέτρο κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και ουσιαστική προϋπόθεση για μια πιο συμπεριληπτική και λειτουργική κοινωνία.

Το διαζύγιο αποτελεί μια μεταβατική φάση ατομικής και οικογενειακής εξέλιξης Οι γονείς παύουν να είναι σύζυγοι και η οικογένεια αλλάζει μορφή, όμως τα παιδιά, τονίζει η Χατζηχρήστου «εξακολουθούν να έχουν δύο γονείς και οι γονείς συνεχίζουν να έχουν το γονεϊκό ρόλο». Κατά τη μεταβατική περίοδο αυτή, «η βελτίωση της προσαρμογής του παιδιού εξαρτάται από την ποιότητα επικοινωνίας που έχει και με τους δύο γονείς καθώς και με τη μείωση των συγκρούσεων ανάμεσα στους γονείς, όπως επεσήμαινε η κ. Ράτσικα στις παραδόσεις του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης» και η παρέμβαση είναι απαραίτητη. «Η παρέμβαση αυτή» συνεχίζει «αποβλέπει στη βίωση της διεργασίας του πένθους από όλα τα μέλη της οικογένειας, στην αντιμετώπιση των αιτημάτων της πραγματικότητας, στην ανάπτυξη συστημάτων υποστήριξης, στην επαναξιολόγηση του γάμου και στην προώθηση της ανάπτυξης κάθε μέλους της οικογένειας».

Βιβλιογραφία.

Ελληνική

Αρμάο, Ε. (2023). *Η Γονεϊκότητα Δεσμού από τη Σκοπιά της Μητέρας και του Πατέρα: Μια εις Βάθος Μελέτη της Γονεϊκής Εμπειρίας με τη Χρήση Μεικτών Μεθόδων.* (Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ). https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/54972

Αρχοντίδου, Δ. (2010). *Η θέση και ο ρόλος του νέου πατέρα.* Αθήνα. (Διδακτορική Διατριβή, ΕΚΠΑ). Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/22499

Βαλμαντώνης, Ι. (2022). Ο ν. 4800/2021 και η εναρμόνιση της χώρας μας με τα διεθνή οικογενειακά πρότυπα. Lex & Forum 2022.884.

Βαλμαντώνης, Ι. (2024). *Συνεπιμέλεια και βέλτιστο συμφέρον του τέκνου*. Νομική Βιβλιοθήκη.

Βάμβουκας , Μ. (2002). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία* (5 εκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης.

Βεργέτη, Α. (2009). *Κοινωνική εργασία με οικογένειες σε κρίση.* Αθήνα: Τόπος.

Γιαννιώτα-Μπουγά, Α. (2006). *Το διαζύγιο στο ελληνόγλωσσο νεανικό μυθιστόρημα της περιόδου 1970-2003* (Διδακτορική διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/31946

Δημοπούλου-Λαγωνίκα, Μ. (2011). *Μεθοδολογία Κοινωνικής Εργασίας, Μοντέλα Παρέμβασης.* Αθήνα : Τόπος.

Θανοπούλου, Μ. (2015). Η ποιοτική Συνέντευξη. Ένα ευαίσθητο προνομιακό εργαλείο κοινωνικής έρευνας. Στο Κ. Μ. Φελλάς, *Κοινωνία και έρευνα: Σύγχρονες ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι.* Αθήνα: Παπαζήσης.

Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες.* Αθήνα: Κριτική.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες.* Αθήνα : Κριτική.

Καλλινικάκη, Θ. (2010). *Μέθοδοι και μέσα ποιοτικής έρευνας - Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας.* Αθήνα: Τόπος.

Καππάτου, Α. (2013). *Οι γονείς χωρίζουν : πώς να μην πάρετε διαζύγιο και από τα παιδιά σας.* Αθήνα: Μίνωας.

Καρέλα, Χ. (2017). *Ψυχική ανθεκτικότητα σε παιδιά διαζευγμένων οικογενειών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας: Επαπειλητικοί και προστατευτικοί παράγοντες* (Διδακτορική

διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών). Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. https://doi.org/10.12681/eadd/41845

Καρέλα, Χ., & Πετρογιάννης, Κ. (2017). Διαζύγιο γονέων και συναισθηματική ευεξία παιδιών: Προγνωστικοί παράγοντες κινδύνου και ανθεκτικότητας. Στο Ε. Παπαλεοντίου-Λουκά (Επιμ.), *Ψυχική υγεία παιδιού και εφήβου* (σελ. 140–157). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός.

Καρέλα Χ. Α., & Πετρογιάννης Κ. (2019). Μια οικοσυστημική προσέγγιση των παραγόντων κινδύνου και ανθεκτικότητας στα παιδιά από διαζευγμένες οικογένειες. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, *12*(1), 67–94. https://doi.org/10.12681/jret.17699

Κολαΐτης, Γ. (2009). Συγκρουσιακά διαζύγια: τα παιδιά του Αρμαγεδδώνα. *Εγκέφαλος, 46*(4), σσ. 159-163.

Κουμάντος, Γ. (1989). *Οικογενειακό Δίκαιο* (Τόμος ΙΙ). Αθήνα: Σάκκουλας.

Κουρκούτας, Η. (2009). Ο ρόλος του πατέρα και η συμβολή του στην εκδήλωση ψυχικών δυσκολιών και ψυχικών διαταραχών στην παιδική και εφηβική ηλικία. Στο Γ. Κλεφτάρας, & Μ. Καΐλα (Επιμ.), *Από την ψυχοπαθολογία στο νόημα της ζωής.* Αθήνα: Πεδίο.

Κυριαζή, Ν. (2009). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Λεοντίδου, Λ. (2006). Πρόλογος. Στο Ιωσηφίδης Θ, Σπυριδάκης Μ, *Ποιοτική Κοινωνική Έρευνα.* Αθήνα: Κριτική.

Μουσούρου, Λ. (2005). *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική.* Αθήνα: Gutenberg.

Μουσούρου, Μ., & Στρατηγάκη, Μ. (2004). *Ζητήματα οικογενειακής πολιτικής.* Αθήνα: Guttenberg.

Παντελίδου, Κ. Δ. (Επιμ.). (2022). *Το διαζύγιο και οι συνέπειές του* (3 εκδ.). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Πυργιωτάκη, Ι. (1984). *Κοινωνιολογία της οικογένειας.* Αθήνα: Ο.ΕΠ.ΕΚ.

Σακελλαρόπουλος, Θ., Οικονόμου, Χ., Σκαμνάκης, Χ., & Αγγελάκη, Μ. (επιμ.). (2018). *Κοινωνική Πολιτική*. Αθήνα: Διόνικος.

Τζωρτζή, Α. (2019). *Το Διαζύγιο και οι Ψυχολογικές επιπτώσεις στ αμέλη της Οικογένειας: Μελέτη περιπτώσεων με βάση τη Συστημική και Φαινομενολογική Μεθοδολογία.* Ρέθυμνο.

Το διαζύγιο ως κρίση στην οικογένεια. (2015). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο - Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας (ΕΚΠΑ-ΕΛΚΕ).

Τσαούσης, Δ. (2006). *Η κοινωνία του ανθρώπου: Εισαγωγή στην κοινωνιολογία.* Αθήνα: Gutenberg.
Τσαούσης, Δ. (2006). *Η κοινωνία του ανθρώπου: Εισαγωγή στην κοινωνιολογία.* Αθήνα: Gutenberg.
Τσιώλης, Γ. (2004). *Μέθοδοι και Τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα.* Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2006). *Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα.* Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική έρευνα.* Αθήνα: Κριτική.

Τσιώλης, Γ. (2016). *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων: διλήμματα, δυνατότητες.* Στο Γ. Πυργιωτάκης, & Χ. Θεοφιλίδης (Επιμ.), *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σσ. 473-498). Αθήνα: Πεδίο.

Τσιώλης, Γ. (2018). *Θεματική ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.* Στο Γ. Ζαΐμάκης (Επιμ.), *Ερευνητικές διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές - Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης.* Ηράκλειο.

Φουντεδάκη, Κ. (2021). Το νέο δίκαιο των σχέσεων γονέων και παιδιών. Νομική Βιβλιοθήκη.

Χατζηχρήστου, Χ. (1999). *Ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ξενόγλωσση

Adamsons, K., & Johnson, S. K. (2013). An updated and expanded meta-analysis of nonresident fathering and child well-being. *Journal of Family Psychology*, 27(4), 589–599. https://doi.org/10.1037/a0033786

Amato, R. (1994). Life-span adjustment of chirdren to their parents' divorce. *The Future of Children, 4*(1), 143–164. https://doi.org/10.2307/1602482

Amato, Σ. R., & Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family,* 61(3), 557-573. https://www.jstor.org/stable/353560

Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, *62*(4), 1269–1287. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01269.x

Bowen, M. (1971). The use of family theory in clinical practice. Στο J. Haley, *Changing families: A family therapy reader* (σσ. 159-192). New York: Grune, Straton.

Braver, H., & Griffin, W. (2000). Engaging Fathers in the Post-divorce Family. *Marriage and Family Review*, 29 (4), σ.σ. 247-267.

Braver, S., & O'Connell, D. (1998). *Divorced dads: Shattering the myths.* New York: NY: Tarcher.

Braver, S. L., & Lamb, M. E. (2018). *Divorced dads: Shattering the myths*. TarcherPerigee

Britton, R. (2004). Subjectivity, objectivity and triangular space. *The Psychoanalytic Quarterly, 73*(1), 47–61

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας.* (Π. Σακελλαρίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.

Byrne, K. (1989). Brainwashing ih Cystody Cases: The Paternal Alienation Syndrome. *Australian Family Lawyer, 4* (3), σσ. 1-5.

Carter, B., & McGoldrick, M. (2005). The divorce cycle: A major variation in the American family life cycle. Στο B. Carter, & M. McGoldrick, *The expanded family life cycle: Individual, family and social perspectives* (3 εκδ., σσ. 373-398). Boston: MA: Allyn, Bacon.

Carter, B., & McGoldrick, M. (2005). The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, and Social Perspectives. Στο B. Carter, & M. McGoldrick, *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, and Social Perspectives* (σσ. 1-26). Boston: Allyn & Bacon Classics Edition.

Cashmore, J., & Parkinson, P. (2008). Children's and parents' perceptions on children's participation in decision making after parental separation and divorce. *Family Court Review*, *46*(1), 91–104.

Catlett, B. S., & McKenry, P. C. (2004). Class-Based Masculinities: Divorce, Fatherhood, and the Hegemonic Ideal. *Fathering: A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers, 2*(2), 165–190. https://doi.org/10.3149/fth.0202.165

Coles, R. L. (2015). *Single Black fathers: Demographic, economic, and social correlates*. Routledge.

Collins, D., Jordan, C., & Coleman, H. (2017). *Κοινωνική εργασία με Οικογένεια.* (Χ. Ασημακόπουλος, Σ. Μαρτινάκη, Επιμ., & Θ. Κωστόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: ΒΗΤΑ.

Coltrane, S. (1996). *Family man: Fatherhood, housework, and gender equity*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780195082166.001.0001

Coontz, S. (2006). The origins of modern divorce. *Family Process*(46), σσ. 7-16.

Coontz, S. (2008). *Η ιστορία του γάμου, Από την υποταγή στην οικειότητα ή πώς η αγάπη ωίκησε τον γάμο.* Αθήνα: Πολύτροπον.

Dechaux, J. H. (2008). *Κοινωνιολογία της Οικογένειας*. Αθήνα: Πολύτροπον.

Efron, D., & Rowe, B. (1987). *Strategic parenting manual.* London: Ontario:J.S.S.T.

Emery, R. E. (2011). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. Guilford Press.

Featherstone, B. (2009). *Contemporary Fathering: Theory, Policy and Practice*. Policy Press.

Feinberg, M. E. (2003). The Internal Structure and Ecological Context of Coparenting: A Framework for Research and Intervention. *Parenting*, *3*(2), 95–131. https://doi.org/10.1207/S15327922PAR0302_01

Finley, G. (2013). Voices of the fathers of divorce. *PsycCRITIQUES, 58*(37). doi:https://doi.org/10.1037/a0033529

Fisher, B., & Alberti, R. (2002). *Η επόμενη μέρα : Μετά το διαζύγιο Πρακτικός οδηγός ανανέωσης.* (Ν. Καλαϊτζής, Μεταφρ.) Αθήνα: Κέδρος.

Gardner, R. (1998). *The Parental Alienation Syndrome: A Guide for Mental Health and Legal Professionals* (2 εκδ.). Creative Therapeutics.

Haugen, G. M. D. (2010). *Children's perspectives on everyday experiences of shared residence: Time, emotions and agency dilemmas*. Children & Society, 24(2), 112–122. doi: 10.1111/j.1099-0860.2008.00198.x

Hovestand, A., Anderson, W., Piercy, F., Cochran, A., & Fine, M. (1985). A family of origin scale. *Journal of Marital and Family Therapy*(11), σσ. 287-297.

Kaslow, F. (2013). In *Divorced fathers and their families: Legal, economic, and emotional dilemmas.* New York: Springer.

Kelly, J. B., & Johnston, J. R. (2001). The alienated child: A reformulation of parental alienation syndrome. *Family Court Review, 39*(3), 249–266. https://doi.org/10.1111/j.174-1617.2001.tb00609.x

Lamb, M. (1987). Introduction: The emergent American father. Στο *The Father' Role: Cross Cultural Perspectives.* Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. https://doi.org/10.4324/9780203761526

Lamb, M. E. (2010). How do fathers influence children's development? Let me count the ways. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 1–26). Wiley & Sons Inc.

Lekkas, T. (2010). *Masculinity and Fatherhood in Post Divorce Relationships.* Behavioural Studies, School of Political and Social Inquiry Monash University. https://tasa.org.au/wp-content/uploads/2015/03/Lekkas-Tony.pdf

Leopold, T., & Kalmijn, M. (2016). Is Divorce More Painful when couples have children? Evidence from long-term panel data on multiple domains of well-being. *Demography, 53*(6), σσ. 1717-1742. doi:10.1007/s13524-016-0518-2

Marsiglio, W., Amato, Σ., Day, R. D., & Lamb, M. E. (2000). Scholarship on fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and the Family, 62*(4), 1173–1191. https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01173.x

Mason, J. (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Maxwell, J. (1992). *Understanding and validity in qualitative research.* Harvard Educational Review.

McLanahan, S., & Sandefur, G. (1994). *Growing up with a single parent: What hurts, what helps*. Harvard University Press.

Murray, C. (2002). Religion and divorce: Implications and strategies for counseling. *Family Journal: Counseling and Theory for couples and families*(10 (2)), σσ. 190-194.

Nielsen, L. (1999). Demeaning, Demoralizing, and Disenfranchising Divorced Dads: A Review of the Literature. *Journal of Divorce & Remarriage, 31*(3), σσ. 139-177.

Nielsen, L. (2011). Shared parenting after divorce: A review of shared residential parenting research. *Journal of Divorce & Remarriage, 52*(8), 586–609. https://doi.org/10.1080/10502556.2011.619913

O'Hagan, K. (1986). *Crisis Intervention in Social Services.* London: Macmillan Press.

Palkovitz, R. (2002). *Involved fathering and men's adult development: Provisional balances*. Lawrence Erlbaum Associates.

Papanis, E., Roumeliotou, M., Santi, A., & Kitrinou, E. (2015). Η αθέατη πλευρά της ισότητας των δύο φύλων: Ο θεσμός της συγκηδεμονίας-συνεπιμέλειας στην Ελλάδα, Εμπειρική Έρευνα. doi:10.13140/RG.2.1.1940.6241

Parad, H. (1966). *Crisis intervention:Selected readings.* New York: Family Service Association of America.

Parad, H., & Parad, L. (1999). *Crisis intervention book 2.* Ontario Cnada: Manticore Publishers.

Parke, R. D., & Brott, A. A. (2008). *Throwaway Dads: The Myths and Barriers That Keep Men from Being the Fathers They Want to Be*. Houghton Mifflin.

Pinsof , W. (2002). The death of "Till death do us part": The transformation of pair-bonding in the 21th century. *Family Process, 41*, σσ. 135-157.

Pleck, J. (1987). American Fathering in Historical Perspective. In *Changing Men, New Directions in Research on Men and Masculinity.* California: Sage Publications.

Pleck, J. H. (2010). Paternal involvement: Revised conceptualization and theoretical linkages with child outcomes. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (5th ed., pp. 58–93). Wiley & Sons Inc.

Price, S., & McKenry, P. (1988). *Divorce.* London: Sage Publication, Inc.

Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου.* (Β. Νταλάκου , & Κ. Βασιλικού, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.

Saini, M. A., Drozd, L., & Oleson, N. (2016). Adaptive and maladaptive gatekeeping behavior in divorced and separated families. *Family Court Review, 54*(4), 597–609. https://doi.org/10.1111/fcre.12241

Saini, M. A., Drozd, L. M., & Olesen, N. W. (2017). Adaptive and maladaptive gatekeeping behaviors and attitudes: Implications for child outcomes after separation and divorce. *Family Court Review, 55*(2), 260–272. https://doi.org/10.1111/fcre.12276

Satir, V. (1967). *Conjoint family tharepy.* Palo Alto: Science and Behavior Books.

Seltzer, J. A. (1998). Father by law: Effects of joint legal custody on nonresident fathers' involvement with children. *Demography*, *35*(2), 135–146.

Shapiro, A., & Lambert, J. (1999). Longitudinal Effects of Divorce on the Quality of the Father-Child Relationship and on Fathers' Psychological Well-Being. *Journal of Marriage and Family, 61*(2), σσ. 397-408.

Simpson, B. (1998). *Changing Families: An Ethnographic Approach to Divorce and Separation.* Oxford: Berg.

Smart, C. (2002). From children's shoes to children's voices. *Family Court Review*, 40(3), 307–319.

Smart, C. (2006). Children's narratives of post-divorce family life: From individual experience to an ethical disposition. *The Sociological Review, 54*(2), 155–170. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2006.00606.x

Smyth, B. (2004). Little or no contact. In B. Smyth (Ed.), *Parent–child contact and post-separation parenting arrangements* (Research Report No. 9. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Smyth, B. M., McIntosh, J. E., Emery, R. E., & Howarth, S. L. H. (2016). Shared-time parenting. *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court*, 118.

Tach, L., & Edin, K. (2013). The family-go-round: Family complexity and father involvement from a father's perspective. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 654*(1), 169–184. https://www.jstor.org/stable/24541738

Tamis-LeMonda, C. S., Shannon, J. D., Cabrera, N. J., & Lamb, M. E. (2004). Fathers and mothers at play with their 2- and 3-year-olds: Contributions to language and cognitive development. *Child Development*, *75*(6), 1806–1820.

Troilo, J. (2012). Father identities following divorce: Impact on coparenting, relationships and well-being. Family Relations, 61(4), 484–496. https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2012.00722.x

United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. Convention on the Rights of the Child | OHCHR

Weber, R. P. (1990). *Basic Content Analysis* (2 εκδ.). London: Sage University Paper.

Παράρτημα

1. Έντυπο Συγκατάθεσης Συμμετέχοντα στην έρευνα με τίτλο: «Ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο».

2. Ερωτήσεις συνέντευξης.

3. Οδηγός συνέντευξης.

4. Πίνακες παρουσίασης ευρημάτων.

1. ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΗΣ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗΣ

Τίτλος: Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης
Ερευνητής: Ρούσος Ιωάννης Ραφαήλ, Μεταπτυχιακός φοιτητής
Επιβλέπουσα: Ράτσικα Νικολέτα
Παρακαλούμε συμπληρώστε τα αντίστοιχα τετραγωνίδια για να δηλώσετε συναίνεση

Έχω διαβάσει και έχω κατανοήσει το περιεχόμενο του Εντύπου Πληροφόρησης.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Μου δόθηκε αρκετός χρόνος για να αποφασίσω αν θέλω να συμμετέχω σε αυτή τη συζήτηση.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Έχω λάβει ικανοποιητικές εξηγήσεις για τη διαχείριση των προσωπικών μου δεδομένων.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Καταλαβαίνω ότι η συμμετοχή μου είναι εθελοντική και μπορώ να αποχωρήσω οποιαδήποτε στιγμή χωρίς να δώσω εξηγήσεις και χωρίς καμία συνέπεια.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Κατανοώ ότι αν αποχωρήσω από την έρευνα τα δεδομένα μου θα καταστραφούν.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Κατανοώ ότι μπορώ να ζητήσω να καταστραφούν οι πληροφορίες που έδωσα στο πλαίσιο της έρευνας.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Γνωρίζω με ποιόν μπορώ να επικοινωνήσω αν επιθυμώ περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Γνωρίζω σε ποιόν μπορώ να απευθυνθώ για παράπονα ή καταγγελίες.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Γνωρίζω σε ποιόν μπορώ να απευθυνθώ, για να ασκήσω τα δικαιώματα μου.		**ΝΑΙ**	**ΟΧΙ**
Ονοματεπώνυμο συμμετέχοντος:			
Υπογραφή	**Ημερομηνία**		
Ονοματεπώνυμο ερευνητή:			
Υπογραφή	**Ημερομηνία**		

2. Ερωτήσεις συνέντευξης

1. Πώς περιγράφετε την εμπειρία σας ως πατέρας μετά το διαζύγιο;
2. Ποιες ήταν οι πιο σημαντικές αλλαγές που παρατηρήσατε στη σχέση σας με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο;
3. Πώς διαχειρίζεστε τον χρόνο που περνάτε με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο; Υπάρχουν περιορισμοί που σας δυσκολεύουν;
4. Ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που έχετε αντιμετωπίσει στον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;
5. Πώς θεωρείτε ότι έχει επηρεαστεί η σχέση σας με την πρώην σύζυγό σας όσον αφορά την από κοινού ανατροφή των παιδιών σας;
6. Πώς έχει επηρεάσει το διαζύγιο την οικονομική σας κατάσταση και πώς αυτό επηρεάζει τον γονεϊκό σας ρόλο;
7. Πώς νιώθετε ότι έχει αλλάξει η ψυχολογική σας κατάσταση μετά το διαζύγιο σε σχέση με τον ρόλο σας ως γονέα;
8. Υπήρχαν στιγμές που αισθανθήκατε απογοήτευση ή αδυναμία να ασκήσετε τον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;
9. Πώς πιστεύετε ότι τα παιδιά σας έχουν προσαρμοστεί στο νέο οικογενειακό σχήμα; Ποιες είναι οι ανησυχίες σας σχετικά με αυτό;
10. Τι είδους υποστήριξη (συναισθηματική, οικονομική, νομική) θεωρείτε ότι χρειάζονται οι πατέρες μετά το διαζύγιο, για να μπορέσουν να ασκήσουν αποτελεσματικά τον ρόλο τους;

3. ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Αγαπητέ κύριε,

Σας ευχαριστούμε για τη συμμετοχή σας σε αυτή τη μελέτη. Θέλουμε να σας πληροφορήσουμε ότι αυτή η έρευνα αποτελεί μέρος του μεταπτυχιακού προγράμματος «Διαμεθοδικές Κοινωνικές Παρεμβάσεις σε Καταστάσεις Κρίσης». Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνηθεί ο γονεϊκός ρόλος του πατέρα μετά το διαζύγιο και να περιγράφουν οι εμπειρίες και οι ανάγκες που απορρέουν από αυτή την κατάσταση. Από τη συγκεκριμένη μελέτη προσδοκούμε να ανιχνεύσουμε τις ανάγκες και να διερευνήσουμε τους τρόπους ενδυνάμωσης προκειμένου να μπορεί να ασκεί αποτελεσματικά τον ρόλο του.

Πριν αποφασίσετε να συμμετέχετε σε αυτή την έρευνα, πρέπει να γνωρίζετε τα εξής:

- Η συμμετοχή σας είναι προαιρετική
- Οι πληροφορίες που θα δώσετε στον ερευνητή είναι εμπιστευτικές.
- Οι πληροφορίες που θα δώσετε στον ερευνητή, θα χρησιμοποιηθούν μόνο για τις ανάγκες της μελέτης αυτής.
- Η συνέντευξη θα μαγνητοφωνηθεί, ώστε να διευκολύνει την ανάλυση των στοιχείων που θα μας δώσετε και μόνο για αυτό.
- Έχετε το δικαίωμα να εγκαταλείψετε την διαδικασία της συνέντευξης οποιαδήποτε στιγμή.

Η διάρκεια της συνέντευξης υπολογίζεται σε 30 με 60 λεπτά της ώρας. Σας ζητούμε να συμμετέχετε σε αυτή μας την προσπάθεια με τη συμμετοχή σας στην έρευνα.

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

«*Είστε σήμερα μαζί μου, γιατί θα ήθελα να κουβεντιάσουμε για τον γονεϊκό ρόλο του πατέρα μετά το διαζύγιο. Η εμπειρία σας θα μας βοηθήσει να μάθουμε περισσότερα για τον τρόπο που επηρεάζει το διαζύγιο τη σχέση πατέρα και παιδιών, τις επιπτώσεις του διαζυγίου στην ψυχολογική αλλά και οικονομική κατάσταση του πατέρα και τις δυσκολίες στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου του πατέρα.*

Θα μας επιτρέψει, επίσης, να κατανοήσουμε τις συναισθηματικές αλλά και τις νομικές ανάγκες ενός πατέρα, να μάθουμε για τις ανάγκες υποστήριξης που έχει και να αναζητήσουμε τρόπους που θα ενδυναμώσουν άλλους πατέρες για να αντιμετωπίζουν ανάλογες καταστάσεις.

Ξέρουμε ότι αυτή η συνέντευξη μπορεί να προκαλέσει δυσάρεστα συναισθήματα, για το λόγο αυτό, σας παρακαλώ, να ζητήσετε να διακόψουμε ή να κάνουμε ένα διάλειμμα σε όποιο σημείο αισθανθείτε αυτή τη ανάγκη».

Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων για τη συμμετοχή σας.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Γενικές ερωτήσεις που βοηθούν τον συμμετέχοντα να χαλαρώσει και να αισθανθεί άνετα.

1. Αλλαγές στη σχέση πατέρα-παιδιών μετά το διαζύγιο

- Πώς περιγράφετε την εμπειρία σας ως πατέρας μετά το διαζύγιο;
- Ποιες ήταν οι πιο σημαντικές αλλαγές που παρατηρήσατε στη σχέση σας με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο;
- Πώς πιστεύετε ότι τα παιδιά σας έχουν προσαρμοστεί στο νέο οικογενειακό σχήμα; Ποιες είναι οι ανησυχίες σας σχετικά με αυτό;

  Διερεύνηση: *Παρατήρηση αλλαγών στη συμπεριφορά ή τις αντιδράσεις των παιδιών, ανησυχία για την ισορροπία των παιδιών και διερεύνηση της ανησυχίας του μήπως σε μια ενδεχόμενη νέα οικογένεια που θα δημιουργήσει η πρώην σύζυγός του ο ίδιος θα χάσει τον γονεϊκό ρόλο.*

2. Χρονική και πρακτική διαχείριση του γονεϊκού ρόλου

- Πώς διαχειρίζεστε τον χρόνο που περνάτε με τα παιδιά σας μετά το διαζύγιο; Υπάρχουν περιορισμοί που σας δυσκολεύουν;
- Ποιες είναι οι κύριες προκλήσεις που έχετε αντιμετωπίσει στον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;

  Διερεύνηση: *Ποιες δραστηριότητες κάνετε συνήθως μαζί; Πώς νιώθετε για τον χρόνο που περνάτε μαζί; Υπάρχουν συγκεκριμένες καταστάσεις ή γεγονότα που δυσκολεύουν περισσότερο αυτή τη διαδικασία;*

3. Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή

- Πώς θεωρείτε ότι έχει επηρεαστεί η σχέση σας με την πρώην σύζυγό σας όσον αφορά την από κοινού ανατροφή των παιδιών σας;

  Διερεύνηση: *Υπάρχουν σημεία σύγκρουσης που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ασκεί τον γονεϊκό ρόλο;*

4. Ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση του πατέρα

- Πώς νιώθετε ότι έχει αλλάξει η ψυχολογική σας κατάσταση μετά το διαζύγιο σε σχέση με τον ρόλο σας ως γονέα;

- Υπήρχαν στιγμές που αισθανθήκατε απογοήτευση ή αδυναμία να ασκήσετε τον γονεϊκό σας ρόλο μετά το διαζύγιο;

  Διερεύνηση: *Διαχείριση συναισθημάτων, ψυχολογική επιβάρυνση, παραίτηση ή απόσυρση.*

5. Οικονομικές και υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα

- Πώς έχει επηρεάσει το διαζύγιο την οικονομική σας κατάσταση και πώς αυτό επηρεάζει τον γονεϊκό σας ρόλο;

  Διερεύνηση: *Οικονομικές δυσκολίες που επηρεάζουν τη φροντίδα των παιδιών, ύψος διατροφής, υπερωρίες που περιορίζουν τον χρόνο που μπορεί να διαθέσει για το παιδί ή τα παιδιά του.*

- Τι είδους υποστήριξη (συναισθηματική, οικονομική, νομική) θεωρείτε ότι χρειάζονται οι πατέρες μετά το διαζύγιο, για να μπορέσουν να ασκήσουν αποτελεσματικά τον ρόλο τους;

  Διερεύνηση: *Έχει υποστηρικτικό δίκτυο; Μπορεί να ανταποκριθεί στις οικονομικές απαιτήσεις που απαιτεί η νομική στήριξη; Αναγκάστηκε να συμβιβαστεί ή να υποχωρήσει λόγω της οικονομικής του αδυναμίας να ανταποκριθεί στα έξοδα;*

6. Follow-up ερωτήσεις

- Ερωτήσεις για διευκρινίσεις ή παραδείγματα, εάν κριθεί απαραίτητο.

7. Δυνατότητα στον συμμετέχοντα να αναφέρει κάτι που ο ίδιος θεωρεί σημαντικό.

ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

4. Πίνακες Παρουσίασης Ευρημάτων.

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά Παραθέματα
Μετασχηματισμός της πατρικής ταυτότητας	Ανακατασκευή πατρικής ταυτότητας	*«Ο ρόλος μου έγινε αρκετά πιο ενεργός» (Σ2), «Να είμαι και μάνα και πατέρας» (Σ7)*
	Συναισθηματική πρόκληση της απουσίας και της απώλειας	*«Νιώθω πατέρας-επισκέπτης» (Σ8), «Ο κόσμος μου κατέρρευσε» (Σ6), «Η πατρότητα μου φιλτράρεται από την πρώην» (Σ10)*
	Ηθική δέσμευση	*«Προτεραιότητα έχει το παιδί» (Σ1), «Δεν υπάρχει χώρος για εγωισμό» (Σ7)*
	Ποιοτικός χρόνος	*«Ποτέ δεν ήταν λίγος χρόνος, ήταν ποιοτικός» (Σ6), «Δημιουργώ αναμνήσεις» (Σ5)*

Πίνακας 3: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 1.1

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορία	Ενδεικτικά Παραθέματα
Αλλαγές στη σχέση με τα παιδιά	Απομάκρυνση και αγώνας διατήρησης δεσμού	*«Ένιωθα ότι έχανα τη σχέση μου με το παιδί» (Σ1), «Ελάχιστος χρόνος επικοινωνίας» (Σ3)*
	Περιορισμός της καθημερινότητας	*«Δραματική μείωση κοινού χρόνου» (Σ4), «Απόσταση που πονάει» (Σ5), «Πατέρας των συναντήσεων» (Σ9)*
	Ποιοτική επαφή	*«Οι στιγμές απέκτησαν ιεροτελεστικό χαρακτήρα» (Σ8), «Σχέση πιο ουσιαστική» (Σ9)*
	Φροντίδα και συναισθηματική διαθεσιμότητα	*«Έμαθα να λέω σ' αγαπώ» (Σ6), «Φροντίζω κάθε πτυχή της» (Σ7)*
	Συναισθηματική αστάθεια και επιρροή τρίτων παραγόντων	*«Σαν να έπρεπε να επιλέξουν πλευρά» (Σ10), «Απόσταση στην αρχή μετά την επιστροφή από τη μητέρα» (Σ8)*

Πίνακας 4: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 1.2

Συμμετέχων	Αντίληψη για την προσαρμογή των παιδιών	Κύριες ανησυχίες
Σ1	Το παιδί έδειξε από πολύ μικρή ηλικία (2,5-3 ετών) μεγάλη προσπάθεια να κρατήσει τις ισορροπίες μόνο του. Σήμερα νιώθει ασφάλεια και άνεση με τον πατέρα του, έχει εξελιχθεί η σχέση σε φιλική βάση.	Το παιδί αναγκάστηκε να ωριμάσει πρόωρα. Υπάρχει βαθιά θλίψη για την απώλεια της καθημερινής παρουσίας του πατέρα. Ανησυχία για την επιρροή του καθημερινού περιβάλλοντος και την εικόνα που έχει το παιδί για τον πατέρα του.
Σ2	Τα παιδιά έχουν προσαρμοστεί ομαλά λόγω της σαφούς παρουσίας και φροντίδας και από τους δύο γονείς.	Δεν εκφράζεται συγκεκριμένη ανησυχία. Υπονοείται πως η ομαλή επικοινωνία είναι καθοριστική.
Σ3	Αποδέχτηκαν την κατάσταση με κάποιες δυσκολίες.	Κύρια ανησυχία η μειωμένη συμμετοχή του πατέρα στη διαπαιδαγώγηση.
Σ4	Προσαρμογή σχετικά ομαλή. Τα παιδιά βιώνουν πίεση να κρατούν ισορροπίες.	Υπάρχει ανησυχία για τη συναισθηματική πίεση των παιδιών.
Σ5	Αρχικά δυσκολεύτηκαν, αλλά έδειξαν μεγάλη προσαρμοστικότητα.	Ανησυχία για τη μακροπρόθεσμη ψυχολογική επίδραση, πιθανή αίσθηση εγκατάλειψης ή ανάγκης να επιλέξουν πλευρά.
Σ6	Πολύ καλύτερη προσαρμογή από το αναμενόμενο λόγω της συνεχούς αγάπης και συνεργασίας των γονέων.	Μακροπρόθεσμη ανησυχία για εσωτερικά ψυχικά κενά ή ανασφάλειες που δεν εκφράζονται.
Σ7	Η κόρη του (2 ετών) δεν κατανοεί πλήρως την έννοια του διαζυγίου, αλλά προσαρμόζεται και νιώθει ασφάλεια με τους δύο γονείς.	Ανησυχίες για τη συνέπεια μεταξύ των δύο γονέων και τον αντίκτυπο της κακής επικοινωνίας.
Σ8	Η μικρή ηλικία των παιδιών κατά τον χωρισμό βοήθησε στην ομαλή ενσωμάτωση της νέας κατάστασης.	Ανησυχία για την απουσία καθημερινού πατρικού προτύπου καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν.

Συμμετέχων	Αντίληψη για την προσαρμογή των παιδιών	Κύριες ανησυχίες
Σ9	Τα παιδιά προσαρμόστηκαν, αλλά αρχικά αντιμετώπισαν θυμό και απορίες.	Ανησυχία για την επίδραση του διαζυγίου στην ψυχοσύνθεσή τους και στην αίσθηση ενότητας της οικογένειας.
Σ10	Τα παιδιά προσαρμόστηκαν	Ανησυχία αν τα παιδιά θα επηρεαστούν συναισθηματικά που θα καθορίσουν μελλοντικές τους σχέσεις.

Πίνακας 5: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 1

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά παραθέματα
Διαχείριση χρόνου με τα παιδιά και περιορισμοί	Αναγκαστική προσαρμογή στον περιορισμένο χρόνο	*«Οι περιορισμοί υπάρχουν, κυρίως λόγω των επαγγελματικών μου υποχρεώσεων, αλλά προσπαθώ να προσαρμόζω το πρόγραμμά μου, ώστε να είμαι παρών στις σημαντικές στιγμές τους»* (Σ2)
	Έμφαση στην ποιότητα έναντι της ποσότητας	*«Το πρόγραμμα προσαρμόζεται γύρω της: φτιάχνουμε μαζί το φαγητό, πάμε βόλτες…» (Σ6), «Μαγειρεύουμε μαζί, βλέπουμε ταινίες, πηγαίνουμε εκδρομές. Ταυτόχρονα αφήνω χώρο για κουβέντες...»* (Σ9)
	Εξωσχολικές δραστηριότητες για γονεϊκή σύνδεση	*«Με αφορμή το ποδόσφαιρο, εγώ με το παιδί μου συζητάω πάρα πολλά πράγματα…»* (Σ1)
	Εξωτερικοί περιορισμοί στην πρόσβαση και επικοινωνία	*«Ο χρόνος μου εξαρτάται από τη διάθεση της πρώην συζύγου. Δεν υπάρχει ευελιξία»* (Σ10), *«Δεν μπορώ να συμμετέχω αυθόρμητα στην καθημερινότητά τους: να πάω σε μια σχολική γιορτή τελευταία στιγμή...»* (Σ8)

Πίνακας 6: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 2.1

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά παραθέματα
Αντιμετώπιση προκλήσεων στον γονεϊκό ρόλο μετά το διαζύγιο	Προσπάθεια διατήρησης ή επαναπροσδιορισμού της σχέσης	*«να μην νιώσουν τα παιδιά μου ανασφάλεια λόγω της απουσίας μου από το σπίτι»* (Σ4), *«Η μεγαλύτερη πρόκληση ήταν να διατηρήσω μια σταθερή σχέση εμπιστοσύνης και συνέπειας»* (Σ8)
	Διαχείριση της συναισθηματικής έντασης και διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ πατρότητας και προσωπικής ζωής	*«να μην της φορτώνω τη δική μου κούραση ή θλίψη»* (Σ7), *«Να βρω μια ισορροπία μεταξύ εργασίας και ανατροφής των παιδιών… Ο προσωπικός μου χρόνος περιορίστηκε»* (Σ2)
	Δυσκολία επικοινωνίας και συνεργασίας με την πρώην σύζυγο	*«Μια άλλη μεγάλη πρόκληση ήταν η ισορροπία στη συνεννόηση με την πρώην σύζυγό μου, ειδικά όταν είχαμε διαφορετικές προσεγγίσεις σε θέματα ανατροφής»* (Σ9)
	Αίσθηση αμφισβήτησης του πατρικού ρόλου και η προσπάθεια επιβεβαίωσής του	*«Μετά το διαζύγιο, ο ρόλος μου σαν γονιός μοιάζει να τελεί υπό αμφισβήτηση…Συχνά νιώθω ότι πρέπει να αποδείξω ότι αξίζω να είμαι μέρος της ζωής τους»* (Σ10)
	Πρακτικές και οικονομικές δυσκολίες	*«η εξισορρόπηση της επαγγελματικής και προσωπικής ζωής», «η διαχείριση των οικονομικών υποχρεώσεων» (*Σ5).

Πίνακας 7: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 2.2

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά παραθέματα
Σχέση με την πρώην σύζυγο και από κοινού ανατροφή	Συγκρουσιακή σχέση με απουσία ουσιαστικής συνεργασίας,	*«Ό,τι πω εγώ, γίνεται… δεν μπορείς να εκφέρεις γνώμη»* (Σ1), *«Καμία ουσιαστική συνεργασία»* (Σ3), «*Κάθε πρόταση ή πρωτοβουλία μου συχνά απορρίπτεται ή αντιμετωπίζεται με καχυποψία»* (Σ10)
	Συνεργατική και θετική σχέση	*Προσπαθούμε να επιλύουμε τις διαφωνίες με διάλογο και σεβασμό»* (Σ5), «*Οι συζητήσεις με την πρώην σύζυγό μου γίνονται σε πολύ καλό κλίμα»* (Σ1)
	Τυπική συνεργασία	*«Δεν είμαστε φίλοι… αλλά έχουμε έναν αμοιβαίο σεβασμό για τους ρόλους μας ως γονείς»* (Σ8), «Συνυπάρχουμε και να αλληλοεπιδρούμε ακόμα και όταν δεν θέλουμε να βλέπουμε ο ένας τον άλλον» (Σ7)
	Διαφοροποίηση στον χρόνο και σταδιακή βελτίωση.	*«Με τον καιρό, και με πολλή προσπάθεια… εστιάσαμε στο κοινό μας καθήκον: να είμαστε γονείς με ενότητα, έστω και χωριστά».* (Σ9), *«Με τον καιρό, και με τη βοήθεια κάποιων συνεδριών συμβουλευτικής, καταφέραμε να χτίσουμε ένα βασικό επίπεδο επικοινωνίας, πάντα με επίκεντρο το καλό των παιδιών» (Σ8)*

Πίνακας 8: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 3

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά Παραθέματα
Ψυχική μεταμόρφωση και συναισθηματική επανεκτίμηση του πατρικού ρόλου	Συναισθηματική επιβάρυνση	*«Μιλάμε για μία περίοδο που τη χαρακτηρίζω μαύρη περίοδο της ζωής μου»* (Σ1), «*Η ψυχολογική μου κατάσταση έχει επιβαρυνθεί σημαντικά»* (Σ10)
	Ενίσχυση της συνειδητής πατρότητας	*«…σήμερα νιώθω πιο ώριμος και πιο συγκεντρωμένος στον ρόλο μου ως πατέρας»* (Σ8), *«Σήμερα νιώθω πιο δυνατός και πιο συνειδητός στο ρόλο μου…»* (Σ9)

Πίνακας 9: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 4.1

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορία	Ενδεικτικά Παραθέματα
Ψυχική δοκιμασία και ανθεκτικότητα στην άσκηση του γονεϊκού ρόλου.	Ενοχή, ανασφάλεια και αμφιβολία για τον πατρικό ρόλο	*«Αυτό με έκανε να αμφισβητώ την αξία και την επάρκειά μου ως πατέρας»* (Σ7), *«Υπήρχαν στιγμές που ένιωθα απογοήτευση και αμφιβολία για το αν είμαι καλός πατέρας»* (Σ5)
	Εσωτερική απογοήτευση και αίσθημα ανεπάρκειας	*«Υπήρχαν στιγμές που αισθανόμουν απελπισία»* (Σ6), *«Ανησυχούσα αν θα ήμουν αρκετός για τα παιδιά μου»* (Σ9), *«Αυτό μου δημιούργησε έντονη απογοήτευση και ένα αίσθημα αδυναμίας. Έφτασα στο σημείο να σκέφτομαι να αποσυρθώ»* (Σ10)
	Διαχείριση και απόκρυψη της συναισθηματικής κατάρρευσης	*«Να έχω το παιδί μου και να χτυπάω κρίση πανικού και να τρέχω στο μπάνιο να μη με δει...»* (Σ1), *«Πρέπει να "κρύψω" τη δική μου συναισθηματική φθορά, για να μη τους μεταφέρω το βάρος»* (Σ10)
	Ψυχολογική ωρίμανση και ενδυνάμωση μέσω της γονεϊκής ευθύνης	*«Αλλά με τον καιρό, ανακάλυψα μέσα μου δύναμη που δεν ήξερα ότι έχω. Έγινα πιο ευαίσθητος, πιο συνειδητός»* (Σ6), *«Το μοναδικό κίνητρο που έχω και η μοναδική δύναμη που παίρνω είναι από κει»* (Σ1)

Πίνακας 10: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 4.2

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορίες	Ενδεικτικά Παραθέματα
Οικονομικές ανάγκες του πατέρα	Άμεσες και έμμεσες συνέπειες επιπτώσεις	*«Ξαφνικά υπάρχουν δύο σπίτια, δύο λογαριασμοί, και πολλές υποχρεώσεις που… δεν είναι πάντα εύκολο να καλυφθούν»* (Σ6), *«Πολλές φορές υποχωρείς σε δικές σου ανάγκες, για να μην στερήσεις κάτι από το παιδί… αλλά η πίεση υπάρχει»* (Σ5)
	Συναισθηματικές και επαγγελματικές επιπτώσεις της οικονομικής ανασφάλειας	*«Άρα δεν είσαι πια και το ίδιο αποδοτικός και οικονομικά»*(Σ1), *«Η οικονομική ανασφάλεια επηρεάζει και την ψυχολογία μου και, κατ' επέκταση, και τη σχέση μου με τα παιδιά»* (Σ10)
	Προσαρμογή και αναπλαισίωση ρόλου	*«Αναγκάστηκα να αλλάξω σπίτι, να μειώσω δραστικά τα προσωπικά μου έξοδα…»* (Σ10), *«επέλεξα να μην αφήσω τα οικονομικά να επηρεάσουν την ποιότητα του χρόνου και της σχέσης με τα παιδιά μου»* (Σ9)

Πίνακας 11: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 5.1

Κύρια Θεματική	Υποκατηγορία	Ενδεικτικά Παραθέματα
Υποστηρικτικές ανάγκες του πατέρα	Συναισθηματική αναγνώριση και ψυχολογική υποστήριξη	*«η παροχή συμβουλευτικής από εξειδικευμένους επαγγελματίες είναι ιδιαίτερα σημαντική και βοηθά στο να κερδηθεί πολύτιμος χρόνος»* (Σ2), *«Χρειάζονται ομάδες στήριξης, πρόσβαση σε ψυχολογική βοήθεια και κοινωνική κατανόηση»* (Σ8)
	Οικονομική επιβάρυνση και απουσία κρατικής μέριμνας	*«Οι αυξημένες υποχρεώσεις και τα έξοδα που σχετίζονται με τα παιδιά δημιουργούν μεγάλο άγχος»* (Σ8), *«Χρειάζονται, επίσης, δομές υποστήριξης, είτε ψυχολογική (ομάδες, συμβουλευτική), είτε νομική, όταν υπάρχουν δυσκολίες στη συνεχιζόμενη επικοινωνία ή διεκδίκηση ρόλου»* (Σ6)
	Ισότιμη θεσμική αναγνώριση και νομική στήριξη	*«Όταν στηρίζουμε τον πατέρα, στηρίζουμε τελικά και τα ίδια τα παιδιά» (Σ9), «Αν δεν αλλάξει το κοινωνικό στερεότυπο και δεν υπάρξει δομημένη στήριξη, η απουσία του πατέρα από τη ζωή του παιδιού θα συνεχίσει να θεωρείται σχεδόν... φυσιολογική» (Σ10)*

Πίνακας 12: Πίνακας Παρουσίασης Ευρημάτων Θεματικής Ενότητας 5.2